

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ПОЛИТЕХНИКА ИНСТИТУТИ
ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ СОЛИҚ ҚЎМИТАСИ
СОЛИҚ АКАДЕМИЯСИ

З. Н. ҚУРБОНОВ

СОЛИҚ ҲИСОБИ: НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

«ФАН»

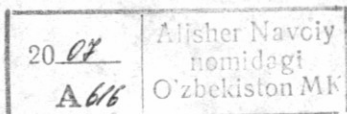
65,261.4 428127 42802241
Курбонов З.Н. Солиқ ҳисоби: назария ва методология.
Тошкент, «Фан» нашриёти, 2006. 108 бет.

Монографияда солиқ ҳисобининг моҳияти, тамойиллари, предмети, методи ва объектларининг назарий масалалари, солиқ ҳисобини ташкил этишининг хориж тажрибаси ва ундан Ўзбекистонда фойдаланиш концепцияларининг долзарб муаммолари ёритилган.

Монография бухгалтерия ҳисоби муаммолари билан шугулланувчи илмий ходимлар, талабалар, солиқ маслаҳатчилари учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир: **Д.Кудбиев** - иқтисод фанлари доктори, профессор

Тақризчилар: **Э.Ф.Гадоев** - и.ф.н., доцент
Ўзбекистон Республикаси
Давлат солиқ қўмитаси раисининг
биринчи ўринбосари, Солиқ
академияси ректори,
Б.А.Ҳасанов - и.ф.д. профессор
Тошкент молия институти,
Ш.У.Хайдаров - и.ф.н., доцент
Ўзбекистон Республикаси Молия
вазирлигининг Бухгалтерия ҳисоби
ва аудит услубиёти бошқармаси
бошлиғи,

ISBN 5-648-03511-X

© Ўзбекистон Республикаси ФА
«Фан» нашриёти, 2006 йил.

КИРИШ

Ислоҳотларни чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш шароитида ахборотларнинг аҳамияти янада ошиб боради. Бухгалтерия ҳисоби иқтисодий ахборотларнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади.

Мамлакатимиз мустақилликка эришгандан кейин бухгалтерия ҳисобининг меъёрий-ҳуқуқий асоси яратилди. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонун, бухгалтерия ҳисоби миллий стандартларининг қабул қилиниши бунинг яққол мисолидир. Бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисмлари бўлган молиявий ва бошқарув ҳисобларининг назарий ва методологик жиҳатлари такомиллашиб бормоқда. Иқтисодий адабиётларда бухгалтерия ҳисоби билан боғлиқ бўлган янги категориялар, тушунча ва аталмалар пайдо бўлди. «Солиқ ҳисоби», «стратегик ҳисоб», «экология ҳисоби», «динамик ҳисоб» ва бошқалар шулар жумласидандир. Шунингдек, республикамызда солиқ тизими шаклланди ва солиқ сиёсати йилдан-йилга такомиллашиб бормоқда. Бироқ, мавжуд бўлган солиқ тизими ва сиёсати янада такомиллаштиришни талаб этади. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов 2005 йил 28 январда Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида бу тўғрисида қуйидагиларни таъкидлади: «Принципиал муҳим устувор вазифалардан бири - солиқ сиёсатини янада такомиллаштиришдир. Айтиш жоизки, юқорида зикр этилган устувор вазифаларнинг барчаси солиқ сиёсатимизни такомиллаштириш билан бевосита боғлиқ.

Бусиз ҳеч қандай масалани ҳал этиб бўлмайди. 1997 йилда ишлаб чиқилган ва қабул қилинган Солиқ кодекси иқтисодий ислоҳотлар соҳасидаги бугунги куннинг янги ва устувор вазифалари талабларига жавоб бермайди.

Фақат сўнгги икки йил давомида Солиқ кодекси ва солиқ қонунчилигига юздан ортиқ ўзгартириш ва қўшимчалар киритилгани ҳам шундан далolat беради.

Солиққа тортиш масаласида синалган принцип ва ёндошувларни ишлаб чиқиш, бу борада бошқа мамлакатларнинг илгор тажрибасидан фойдаланиш ўта муҳим аҳамиятга эга¹. Юртбошимиз томонидан қўйилган бу вазифаларни амалга ошириш борасида муайян ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, янги таҳрирдаги Солиқ кодексини ишлаб чиқиш борасида Олий Мажлис Қонунчилик палатасида ишчи гуруҳ ва қўмиталар иш олиб бормоқда.

Ривожланган мамлакатлар (Россия, АҚШ, Буюк Британия ва бошқалар) тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тизимини бир-бирига боғлиқлигини ифодаловчи «Солиқ ҳисоби» тушунчаси Солиқ кодексига ўз аксини топган.

Солиқ ҳисобини назарий ва методологик жиҳатдан такомиллаштиришда бевосита солиқ сиёсати ва бухгалтерия ҳисобининг тамойиллари муҳим аҳамиятга эга бўлади. Солиққа тортиш тамойилларининг асосчилари деб А.Смит, Д.Рикардо, А.Вагнерлар эътироф этилган. Бизнинг фикримизча, солиққа тортишнинг ҳозирги кунда амал қилаётган тамойилларига А.Смитдан 400 йил олдин Амир Темур бобомиз ўзининг «Темур тузуклари»да таъриф берган ва давлатни бошқаришда бу тамойилларга амал қилган.

Солиқ тизими, солиқ сиёсати, солиқ тамойилларини илмий жиҳатдан ўрганиш доимо олимларнинг илмий ишларининг мавзулари бўлиб келган. Бу долзарб муаммолар билан қуйидаги хориж ва мамлакатимиз олимлари, жумладан: И.М.Александров, Н.В.Бондарчук, Ю.Ф.Кваша, Ю.А.Крохина, Д.Черник В.М.Пушкарева, М.Шарифхўжаев, Ё.Абдуллаев, Ш.Абдуллаева, Э.Гадоев, Ж.Зайналов, Т.Маликов, Т.Мирзаев, Т.Тошмуродов, Н.Хайдаров, Б.Ходиев, Э.Юсупов, Д.Ғозибеков, Қ.Яҳёев ва бошқалар шугулланишган.

Бухгалтерия ҳисоби, унинг таркибий қисмлари бўлган молиявий ва бошқарув ҳисобининг назарий ва методологик муаммолари бўйича илмий ишлар олиб борган олимлар И.Т.Абдукаримов, А.Ф.Аксененко, А.И.Ламыкин, М.А.Вахрушина, А.Д.Шеремет, В.Ф.Палий, Я.В.Соколов, И.К.Слепнев, Л.Б.Сидельникова М.Ф.Овсейчук, А.Абдуллаев, А.К.Ибрагимов, Н.Иброҳимов, Н.Ю.Жўраев, О.М.Жуманов, М.К.Пардаев, А.Х.Пардаев, Д.Қ.Қудбиев, М.М.Тўлахўжаева, Х.Н.Мусаев, З.Маматов, Б.А.Ҳасанов, Н.Х.Ҳасанов,

¹ Халқ сўзи. 2005 йил 29 январь. 3-бет

Ш.Хайдаров, У.Худайбердиев, К.Б.Ўразов, Б.И.Исроилов, О.Бобожонов ва бошқалар.

Солиқ ҳисобининг баъзи бир масалалари А.В.Авдеев, А.Б.Брызгалин, В.Р.Берник, А.Н.Головкин, В.Я.Кожин, Е.В.Крейнина, И.В.Кальницкая, К.А.Иванов, Л.Б.Сидельникова, Е.Н.Назарян, И.А.Слабинская, Э.Ф.Гадоев, Б.И.Исроилов, К.Б.Ўразов, Ш.Х.Хайдаров ва бошқа олимларнинг монография, дарслик, ўқув қўлланма ва илмий ишларида ўз аксини топган.

Иқтисодий адабиётларни ўрганиш шунинг кўрсатдики, мамлакатимиз олимларининг чоп этган монография ва ўқув қўлланмаларида “солиқ ҳисоби” бухгалтерия ҳисоби ёки молиявий ҳисобнинг таркибий қисми деб эътироф этиш билан чегараланган. Солиқ ҳисобининг тамойиллари, методи, методологияси билан боғлиқ муаммолар ёритилмаган. Бу долзарб муаммоларни назарий ва методологик жиҳатларини ёритиш мақсадида ушбу монографияни ёзишга ҳаракат қилдик.

Монография кириш, 3 та боб, хулоса, адабиётлар рўйхати ва иловадан иборат. Монографияда қуйидаги долзарб масалалар ёритилди:

- Солиқ сиёсатини такомиллаштиришда бухгалтерия ҳисобининг тутган ўрни;

- Солиқ ҳисобининг мазмуни ва моҳияти;

- Солиқ ҳисоби амалиёти ва уни такомиллаштириш муаммолари;

- Солиқ ҳисоби предмети ва объектларининг назарий муаммолари;

- Солиқ ҳисоби методи ва методологиясининг асосий тамойиллари;

- Солиқ ҳисоби сиёсати;

- Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида солиқ ҳисобининг тутган ўрни;

- Солиқ ҳисобини ташкил этишнинг хориж тақрибаси ва ундан Ўзбекистонда фойдаланиш концепциялари.

Юқоридаги муаммоларни ўрганиш ҳамда таҳлил қилиш асосида хулоса ва таклифлар берилди.

Монография бухгалтерия ҳисобининг муаммолари билан шуғулланувчи илмий ходимлар, талабалар, амалиётчи бухгалтерлар, солиқ тизими ходимлари, солиқ маслаҳатчилари учун мўлжалланган.

Монография бўйича мулоҳаза ва таклифларингизни кутиб қоламиз.

I БОБ. ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА СОЛИҚ ҲИСОБИНИНГ МАЗМУНИ, МОҲИЯТИ ВА АМАЛИЁТИ

1.1. Солиқ сиёсатини такомиллаштиришда бухгалтерия ҳисобининг ўрни

Файласуфлардан бири «Агар ҳозирги давр тарихсиз тушунарсиз бўлса, тарих ҳозирги даврсиз - долзарбсиздир», деган экан. Шу жойда Президентимизнинг қуйидаги фикри жуда ўринлидир «Тарихий хотирасиз келажак йўқ»¹.

Шундан келиб чиқиб, «солиқ», «солиққа тортишнинг тамойиллари», «солиқ сиёсати» тушунчаларини таҳлил этишда тарихий – иқтисодий адабиётларга мурожаат қиламиз.

Бу борада Адам Смитнинг қарашлари катта аҳамият касб этади. А.Смит ўзининг «Халқлар бойлигининг табиати ва сабаблари тўғрисидаги тадқиқотлар» (1776 йил) номли китобида даромадларни корхона капиталидан ва давлат мулкидан олинадиган даромад ва солиқларга бўлади. Ўзининг тадқиқотларини давом эттириб, XIX аср охири XX аср бошларида А.Смит солиққа тортишнинг асосий тамойилларини биринчилардан бўлиб ишлаб чиқади.

А.Смит солиққа тортишнинг қуйидаги тамойилларини ўзининг асарларида қайд этади: ишончлилик, адолатлилик, тенг тақсимланганлилик ва аниқлилик².

Кейинчалик А.Вагнер солиққа тортишни етарлилик ва эластиклик тамойиллари билан тўлдиради.

А.Смит ва А.Вагнерлар томонидан ишлаб чиқилган солиққа тортишнинг тамойиллари ҳозирги замон солиқ тизимининг асоси бўлиб ҳисобланади. А.Смитнинг шогирди Д.Рикардо ўзининг

¹ Каримов И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ Тошкент: Шарқ, 1998.

² Пушкарёва В.М. История финансовой мысли политики налогов: Учеб. Пособе. - М.: Финансы и статистика, 2005. - С. 5.

«Сиёсий иқтисод ва солиққа тортишнинг бошланиши» номли рисоласида солиқ назарияси рента ва иш ҳақи назариялари билан бевосита боғлиқ муносабатлар деб қарайди. У ўзини тадқиқотлари натижаси ўлароқ давлат даромадларининг бош манбаи капиталистларнинг фойдаси деган хулосага келади. Бу назария ҳозирги замон қонунчилигида ҳам ўз аксини топган.

Немис иқтисодчиси А.Вагнер солиққа тортишнинг 9 та қондасини ўз асарларида қайд этади ва уларни тўртта гуруҳга бўлади. Биринчи гуруҳга солиққа тортишнинг молиявий тамойилларини киритган: 1) етарлилик ва 2) эластиклик. Кейинги гуруҳи халқ хўжалиги тамойиллари: 3) солиққа тортишнинг манбасини танлаш; 4) турли солиқларни тизимда тўғри комбинацияси. Учинчи гуруҳ – этик тамойиллар ёки адолатлилик тамойиллари; 5) тортишнинг умумийлиги ва 6) тенг тақсимланганлиги. Тўртинчи гуруҳ – маъмурий-техник қондалардан ташкил топган; 7) солиққа тортишнинг аниқлиги, 8) солиқ тўлашнинг қулайлиги ва 9) ундириш билан боғлиқ харажатларни максимал камайтириш.

Биз солиқ тарихига мурожаат қилар эканмиз, Ислом дунёсида, ислом ҳукуқига тўхталмасдан иложимиз йўқ. Ислом дунёсида солиқ қандай пайдо бўлган? Ислом дунёсида солиқ садақа ва закот сифатида шаклланган. Мажбурий садақа сифатида қаралган закот, кейинчалик расман солиққа айланган.

Закот олинган даромаднинг маълум бир қисми, яъни ҳовлижойдан, савдо ҳунарманчиликдан олинган даромаднинг 1/4 қисмини 2,5 фоизи, чорвачиликдан бу йиғим 12 фоизгача ундирилган.

Кейинчалик Эронда ўрта аср (XIII асрдан бошлаб) закот тамға (мўғил) савдо ва ҳунар солиғи, маваши (араб), ёки чўпонбеги (турк)- чорвачилик солиғи каби махсус солиқлар билан алмаштирилган.

Солиқ турлари ва унинг тамойилларига Ислом ҳукуқида ҳам катта эътибор берилган.

Ислом ҳукуқида солиқнинг қуйидаги турлари эътироф этилган:

1. **Закот** - ҳунар, савдо ва чорвачилик солиғи;
2. **Хирож** - ҳосил улуши, натура ҳолда;

3. **Ушр** - ҳосилнинг ёки имтиёзли ерлардан даромаднинг 10 фоизи миқдоридаги енгиллаштирилган ер ўлпони;

4. **Жузя**- фақат ғайридинлардан пул ҳамда жөн бошига ундирилган ўлпон;

5. **Хумс**- мусулмон аскарларнинг ғайридинлар билан жиҳот пайтида қўлга туширилган ҳарбий ўлпоннинг бешдан бир қисми.

Тарихдан бизга маълумки, солиқ сиёсати ва тамойиллари Амур Темур даврида такомиллашган. Унинг ҳукмдорлик даврида солиқлар давлат ва маҳаллий солиқларига бўлинган. Бу солиқ турларига қуйидагиларни мисол келтиришимиз мумкин:

Хирож – ҳосилнинг 1/10 қисмидан 1/3 қисмигача ундирилиши назарда тутилган ер солиғи;

Молу – жиҳод – натура ва пул шаклда ундирилган мулк солиғи;

Танга – ҳунарманд ва савдоргарлардан олинган солиқ;

Шунингдек, бу даврда божхона тўлови- «бож» ҳам жорий қилинган.

Шуни алоҳида қайд этишимиз керакки, биз юқорида эътироф этган А.Смит томонидан ишлаб чиқилган солиққа тортиш тамойиллари, бобомиз Амир Темур даврида, яъни А.Смитдан 400 йил олдин таърифлаб берилган ва амалиётга жорий қилинган. Амир Темур ўзининг «Темур тузуклари»да солиққа тортиш тамойиллари тўғрисида қуйидагиларни ёзганлар:

«Агар ерлик фуқаро азалдан бериб келган хирож миқдориға рози бўлса, уларнинг розилиғи билан иш кўрсинлар, акс ҳолда [хирожни] тузукка мувофиқ йиғсинлар. Яна амр қилдимки, хирожни эскидан олинган ҳосилга ва ернинг умумдорлигига қараб йиғсинлар».³ Бу билан Амир Темур солиққа тортишнинг адолатли тамойилини кўзда тутган.

Амир Темур бобомиз солиққа тортиш тамойиллари тўғрисида яна қуйидагиларни ёзади: "Булардан ташқари кузги, божорги, қишки ва ёзги деҳқончиликдан олинган ҳосил раиятнинг ўзига бўлсин. Лалмикор ерларни эса жарибларга бўлсинлар, ҳисобга олинган бу ерлардан [солиқ олишда] учдан бир ва тўртдан бир қоидасига амал қилсинлар...

³ Темур тузуклари. – Тошкент: Шарқ 2005. 120-бет.

Амр қилдимки, ҳосил пишиб етилмасдан бурун раиятдан молу жиҳот олинмасин. Ҳосил етилишига қараб, солиқни учга бўлиб олсинлар. Агар раият солиқ тўпловчи юбормасдан солиқни ўзи келтириб берса, у ҳолда у ерга солиқ тўпловчи юбормасинлар. Агарда олиқ-солиқ олувчини юборишга мажбур бўлсалар, улар солиқларни буйруқ бериш ва яхши сўз билан олсинлар: калтак, арқон ишлатиш, ишни уриш-сўқишгача олиб бормасинлар. Уларни боғлаб, занжир билан кишанламасинлар»⁴. Бу билан бобомиз солиққа тортишнинг аниқлик, қулайлик, тежамкорлик тамойилларига амал қилишни амр қилганлар. Шунингдек бобомиз солиқ бўйича имтиёзларга ҳам алоҳида эътибор берганлар:

«Яна амр этдимки, кимки бирон саҳрони обод қилса, ёки кориз қурса, ё бирон боғ кўқартирса, ёхуд бирон хароб бўлиб ётган ерни обод қилса, биринчи йили ундан ҳеч нарса олмасинлар, иккинчи йили раият ўзи розилиги билан берганини олсинлар, учинчи йили [эса олиқ – солиқ] қонун-қондасига мувофиқ хирож йигсинлар»⁵.

Юқорида зикр этилган, Амур Темур бобомиз даврида ва ундан кейин амал қилган солиққа тортиш тамойиллари ҳозирги мустақил Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигида ҳам ўз аксини топган. Бу тамойиллар ҳозир ҳам амалиётга тадбиқ этилмоқда.

Мамлакатимиз мустақил бўлгандан кейин ўзининг солиқ тизимига эга бўлди, Ўзбекистон иқтисодиётига мос бўлган солиқ сиёсати ишлаб чиқилди.

Республикамызда солиқ сиёсати йилдан-йилга такомиллашиб бормоқда.

Давлатни вужудга келиши, солиқларни пайдо бўлиши, солиқ тизимини шаклланиши, солиқ сиёсатини такомиллаштириши бухгалтерия ҳисобини ривожланиши ва унинг методологиясини такомиллашувига олиб келди. Ва, аксинча, Республикамызда «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиниши, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартларини (БХМС) ишлаб чиқилиши ва амалиётга тадбиқ қилиниши, Ўзбекистон Респуб-

⁴ Ўша асар 121-бет.

⁵ Ўша асар 122-бет.

ликаси Вазирлар Маҳкамасининг «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларини таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида»ги Низом 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарори (2003 йил 25-декабрдаги 567-сонли қарори асосида ўзгартириш билан)ни қабул қилиниши солиқ сиёсатини янада такомиллашувига сабаб бўлди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Республикамизда бозор иқтисодиётига мос бўлган бухгалтерия ҳисобининг ҳуқуқий-меъёрий асоси яратилди деган хулосага келишимиз мумкин.

Бухгалтерия ҳисоби бўйича ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар жуда кўп бўлиб, улардан тўғри ва самарали фойдаланиш учун тартибга солишни талаб қилади. Бу борада ҳам иқтисодчи олимлар ўртасида ҳар хил фикрлар мавжуд. Бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи ҳужжатларни К.Б.Уразов⁶ 3 та поғонага, Ф.Ф.Фуломова⁷, Л.Б.Сидельникова⁸, Н.Н.Хахонова⁹ 4 та поғонага, Л.З.Шнейдман¹⁰ эса 5 та поғонага (даражага) бўлишган.

Бизнинг фикримизча, бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш ва юритишни тартибга солувчи ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар тизимини тўртта поғонага (1-жадвал) бўлиш мақсадга мувофиқ.

Бу жадвалда акс эттирилган бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи ҳужжатлар тизими бевосита солиқ сиёсатини такомиллаштиришда, алоҳида ўринга эгадир.

⁶ Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. – Тошкент: Фан 2005. 143-бет.

⁷ Гулямова Ф.Г. Самоучитель по бухгалтерия с кому учету. Тошкент: Издательский дом «Мир экономики и права», 2004. С. 23-25

⁸ Сидельникова Л.Б. Проблемы информационного обеспечения экономической деятельности предприятия
М.: Аудитор, 1997. С. 11-12.

⁹ Хахонова Н.Н. Реформирования бухгалтерского учёта - М.: Издательство "Бухгалтерский учёт", 2003. С. 71-72.

¹⁰ Шнейдман Л.З. Учётная политика при переходе России к рыночной экономике. Автореферат дисс.на соиск.учёной степени докт. эконо. наук.-М.: Изд.во "Бухгалтерский учёт", 2003.С.71-72.

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИНИ ТАРТИБГА СОЛУВЧИ
ҲУҚУҚИЙ – МЕЎЁРИЙ ҲУЖЖАТЛАР ТИЗИМИ**

Поғона	Ҳужжатлар	Ҳужжатларни қабул қилган органлар
I поғона Қонуний	Қонунлар Кодекслар Президент фармонлари ва қарорлари Вазирлар Маҳкамаси қарорлари	Олий Мажлис сенати ва қонунчилик палаталар, Президент, Вазирлар Маҳкамаси
II поғона Меъёрий	Бухгалтерия ҳисобининг Миллий стандартлари	Молия ва Адлия вазирликлари
III поғона Услубий	Низомлар, йўриқномалар, услубий кўрсатмалар	Молия вазирлиги, Марказий банк, Давлат Солиқ Қўмитаси, Давлат Божхона Қўмитаси
IV поғона хўжалик юритувчи субъектларининг ҳисоб сиёсати	Ташкилий тақсимловчи ҳужжатлар (буйруқ кўрсатмалар)	Корхоналар Консалтинг фирмалар

1.2. Солиқ ҳисобининг мазмуни ва моҳияти

Ўзбекистон Республикаси Президенти И. Каримов Олий Мажлисининг Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида солиқ сиёсати ва солиқ имтиёзлари тўғрисида қуйидаги фикрларни билдирди: «Принципиал муҳим устувор вазифалардан бири солиқ сиёсатини янада такомиллаштиришдир.

...1997 йилда ишлаб чиқилган ва қабул қилинган Солиқ кодекси иқтисодий ислохотлар соҳасида бугунги куннинг янги ва устувор вазифалари талабларига жавоб бермайди.

Фақат сўнгги икки йил давомида Солиқ кодекси ва солиқ қонунчилигига юздан ортиқ ўзгартириш ва қўшимчалар киритилгани ҳам шундан далолат беради»¹¹. Юртбошимиз солиқ сиёсатини такомиллаштириш бўйича фикрларини давом эттириб, «Солиққа тортиш тизимида қўшимча имтиёзлар ва преференциялар бериш, солиқ қонунчилигининг барқарорлигини таъминлаш, солиқларни ҳисоблаш ва тўлашнинг ошқора, соддалаштирилган усуллари ишлаб чиқиш»¹² муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлади.

Президент И. Каримов 2005 йилда мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2006 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги «Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим» номли маърузасида солиқ сиёсатини либераллаштириш ва такомиллаштиришга алоҳида эътибор берди.

Юртбошимиз И. Каримов таъкидладиларки: «Диққат марказимизда бўлиб келган иккинчи масала — бу иқтисодиётни либераллаштириш жараёнларини кенгайтириш ва чуқурлаштириш билан боғлиқ.

Бу борада асосий эътибор солиқ юкини камайтириш, солиқ — бюджет сиёсатини либераллаштириш ва унификация қилиш, солиққа тортиш тартибини соддалаштириш, солиқ ва молия органлари масъулиятини кучайтиришдек аниқ мақсадларга йўналтирилган сиёсатни амалга оширишга қаратилганини таъкидлаш жоиз»¹³. Маърузада 2005 йилда солиқ сиёсатини такомиллаштириш натижасида солиқ юкини камайтиришга

¹¹ Каримов И. А. Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. //Каримов И.А. Ўзбек халқи ҳеч қачон, ҳеч кимга қарм бўлмайди. 13-том. Тошкент: Ўзбекистон, 218-219-бетлар»

¹² Ўша асар. 214-бет.

¹³ Шу ерда 82-83 бетлар

эришилганлиги қайд этилган. Бу борада 2006 йилда олдимизга вазибалар қўйилди.

Жумладан: «Ишлаб чиқаришни жадал ривожлантириш учун мустақкам пойдевор яратишда, биринчидан, бюджет ва солиқ ислохотларини чуқурлаштириш, солиқ тизимини соддалаштириш ва унификация қилиш ҳамда солиқ юкини янада камайтириш мўлжалланмоқда.

Бу мақсадга эришиш учун 2006 йилда даромад солиғи ставкалари сезиларли даражада – 15 фоиздан 12 фоизга, ягона ижтимоий тўлов 25 фоизгача камайтирилади. ...

Экология солиғи ва савдо қилиш ҳуқуқи учун ойлик йигим бекор қилинди. Бундан ташқари, солиққа тортиладиган базадан ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатлар чиқариб ташланди»¹⁴.

Солиқ сиёсатини такомиллаштиришда иқтисодий ахборотлар муҳим рол ўйнайди. Бухгалтерия ҳисоби бундай ахборотлар манбаи бўлиб ҳисобланади.

Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисоби назарий ва методологик жиҳатдан такомиллашиб, унинг турлари ёки қуйи тизими шаклланыпти. Молиявий ва бошқарув ҳисобларини бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисми сифатида шаклланиши, кейинги даврда иқтисодий адабиётларда «солиқ ҳисоби», «стратегик ҳисоб», «экология ҳисоби», «динамик ҳисоб»лари бухгалтерия ҳисобининг қуйи тизими сифатида ёритилмоқда.

Чет эллик иқтисодчи олимлар молиявий, бошқарув ва солиқ ҳисобларини ҳисобнинг алоҳида тури ва қуйи тизими сифатида эътироф этишмоқда.

Жумладан иқтисодчи олимлар Д. Морсе ва Ж. Зиммерманлар бухгалтерия ҳисобини учта қуйи тизимга ажратади: (1) бошқарув ҳисоби; (2) молиявий ҳисоб; (3) Солиқлар ҳисоби»¹⁵.

Р. Айнсворс, Д. Деинес, Р.Д. Риумли ва К.Х. Ларсонлар бухгалтерия ҳисобини ўзаро боғлиқ бўлган тўртта қуйи тизимга бўлади: (1) молиявий ҳисоб қуйи тизими; (2) бошқарув ҳисоби

¹⁴ Солиқ ва божхона хабарлари газетаси. 2006 йил 14 феврал. 7(603)-сон.

¹⁵ Daic. C. Morse, Jeroid L. Zimmerman. Menageral Accounting. – Irwin. 1997. p.12

қуйи тизими; (3) солиқлар ҳисоби қуйи тизими; (4) тартибга солувчи бухгалтерия ҳисоби қуйи тизими¹⁶.

В.Роберт, С.Энтон, С.Жэмислар ўзларининг «Accounting principles» номли китобида қуйдагиларни қайд этади: «АҚШ да молиявий ҳисоб, бошқарув ҳисоби ва солиқ ҳисоби – моҳияти жиҳатидан алоҳида жараёнлардир. ГААП-молиявий ҳисобнинг, олий раҳбарият-бошқарув ҳисобининг, ИРС ва конгресс эса солиқ ҳисобининг тамойилларини белгилайди»¹⁷.

О.Н.Волкованинг ёзишича: «Ривожланган мамлакатларда солиқ тизимининг ривожланиши ва мураккаблашиши натижасида, солиққа тортиш базасини аниқ ҳисоб-китоб қилиш зарурияти туғилди. Давлат ҳам, мулкдор ҳам ва бошқарувчилар ҳам билардиларки, бундай ҳисоб-китоблар учун ягона ва объектив маълумот – бу умумқабул қилинган тамойилларга мос равишда жамланган ҳисоб маълумотларидир. Шу тариқа солиқ ҳисоби пайдо бўлди».

В.В.Качалин ҳам АҚШ амалиётида молиявий ва бошқарув ҳисобларидан ташқари солиқ ҳисоби юритилишини эътироф этган.

Я.В.Соколов, В.Я.Соколовлар «История бухгалтерского учета»¹⁸ китобида «Ягона бухгалтерия ҳисоби молиявий ва бошқарув ҳисобларига бўлинди. Ундан кичик корхоналар ҳисоби ажралди. 2002 йилдан бошлаб бизнинг мамлакатда солиқ ҳисоби расман эълон қилинди. ... Молиявий ҳисобнинг янгидан-янги йўналишлари, турлари пайдо бўлди (креатив, ҳисобнинг ижтимоий, инсон ресурслари ҳисоби, инсайдерлар билан ишлаш, экологик)» деб эътироф этган.

Я.В.Соколов ва В.Я. Соколовлар ёзишича: «Ҳозирги (1950 йилдан) босқич балансни динамик ва статистик талқин жиҳатдан (трактовка) қарашларни ривожланишига олиб келди. Динамик талқин ва калькуляцияни эволюцион методлари

¹⁶ Penne Ainsworth, Dan Deines, R. David Piumlee, Cathy Xanthaky Larson. Introduction to Accounting: An integrated approach. – Irwin. Printed in USA. 1997. p.30.

¹⁷ Robert W., Antony F., James S. Reece "Accounting principles" p.19.

¹⁸ Соколов Я.В, Соколов В. Я История бухгалтерского учета: Учебник М: Финансы и статистика, 2006. С.243

бошқарув ҳисобининг туғилишига олиб келган бўлса, статистик талқин эса молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МХҲС) ва миллий ҳисоблар тизимини пайдо бўлишига олиб келди. Бу икки талқин солиқ ҳисобининг шаклланишига таъсир қилди»¹⁹.

Бу рус олимлари ўзларининг фикрларини давом эттириб, қуйидагиларни эътироф этишган: “Бу босқичда ҳисоб ҳўжалик жараёнида қатнашувчи ҳар хил гуруҳлар манфаатларини кўзлаб олиб борилади, ягона бухгалтерия ҳисоби давлат манфаати учун юритилса, молиявий – долзарб ва потенциал мулкдорлар учун, бошқарув - бошқарувчилар зарурияти учун”²⁰.

Кейинги даврда Россия Федерациясида «Стратегик ҳисоб» бўйича ҳам адабиётлар чоп этилган²¹.

Бир қатор россияликлар иқтисодчилар солиқ ҳисобини бухгалтерия ҳисобининг қуйи тизими эмас, балки бухгалтерия ва солиқ ҳисобларини алоҳида икки турга бўлиниши тарафдорларидир. А.Починок фикрича: «Солиқ ва бухгалтерия ҳисоби – ҳисоб ва ҳужжатлаштиришнинг икки туридир»²².

Шу фикрни рус иқтисодчилари А.В. Брызгалин В.Р. Берник, А.А. Головкин, Е.В. Демешевалар²³ ҳам қўллаб-қувватлаганлар.

Шуни алоҳида қайд этиш керакки солиқ ҳисоби Украинада 1997 йилдан, Россия Федерациясида 2002 йил 1 январдан ҳисоб тури сифатида расман амалиётда қўллана бошлади.

Энг асосийси солиқ ҳисоби фан сифатида Москва Давлат Университетида, Молия академиясида, Москва матлубот кооперацияси Университетида ва бошқа олий ўқув юртларида талабаларга дарс ўтилмоқда.

Амир Темур бобомиз давлатни бошқаришда ҳисобга, шу жумладан солиқ ҳисобига алоҳида эътибор берганлар. Бобомиз

¹⁹ Соколов Я.В., Соколов В.Я. История бухгалтерского учета: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2006. С-243

²⁰ Ўша асар. 11-бет.

²¹ Стратегический учет: финансы и кредит. Под. ред. В.Э. Керимова.-М.: Омега-Л., 2005.

²² Починков А. Аудит и налоговое законодательство //Аудит. – 1996.-№4. С-3.

²³ Брызгалин А.В, Берник В.Р, Головкин А.А, Демешева Е.В. – Налоговый учет и налоговой политики предприятия.- Изу. 2-с. М.: «Аналитика – Пресс», 1997.- С.14

ўзларининг «Темур тузуклари» тарихий китобида солиқ ҳисоби тўғрисида қуйидагиларни эътироф этганлар: «Яна ҳар бир ўлкага уч вазир тайинлашларини буюрдим. Булардан бири раият учун (бўлиб), ундан йиғиладиган олиқ-солиқларнинг ундирилишини кузатиб, ҳисобини олиб борсин. Олиқ-солиқ миқдори, солиқ тўловчиларнинг номларини ёзиб борсин ва раиятдан йиғилган маблағни сақласин. Иккинчи вазир сипоҳ ишларини бошқаради. Сипоҳга берилган ва берилиши лозим бўлган маблағ ҳисобини олиб борсин. Учинчи вазир эса дараксиз йўқолган кишилар, келиб-кетиб юрувчилар (саёҳатчилар ва савдогарлар), ҳар хил йўл билан йиғилиб қолган ҳосил, ақлдан озганларнинг мол-мулки, вориссиз қолган мулкни, қозилар ва шайхулисломларнинг ҳукми билан олинган жарималарни тартибга келтирсин».²⁴

Кейинги йилларда республикаимиз олимлари ва иқтисодчилари томонидан ҳисоб турларининг таснифланиши, таокмиллашиши, ўзаро боғлиқлигини ўрганишда солиқ ҳисоби борасидаги фикрлари адабиётларда ўз аксини топмоқда.

Жумладан Э.Ф.Гадоев, А.А.Каримов, Ф.Исломов, А.Авлоқулов²⁵, А.Х.Пардаев, Б.А.Ҳасанов²⁶, М.К.Пардаев²⁷, К.Б.Уразов²⁸, Б.И.Исроилов²⁹, Д.Шаулов, У. Кан³⁰ ва бошқалар ўзларининг монография, дарслик, ўқув қўлланма ва бошқа илмий асарларида солиқ ҳисобини ҳисобнинг тури ёки бухгалтерия ҳисобининг қуйи тизими сифатида эътироф этишган.

²⁴ Темур тузуклари. – Тошкент: Шарқ, 2005. –122-123 бетлар.

²⁵ Каримов А.А., Исломов Ф., Авлоқулов А. Бухгалтерия ҳисоби. Тошкент: Шарқ НМАК Бош таҳририяти, 2004. 86-бет.

²⁶ Ҳасанов Б.А. Бошқарув ҳисоби: назария ва услубиёт. Тошкент: «MOLIYA» нашриёти, 2003. 262-бет.

²⁷ Бошқарув таълими. Ўқув қўлланма. М.К. Пардаев, А.Х. Шоалимов, И.Р. Пардаев, Ж.И. Исроилов. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёти уйи, 2005. 31-бет.

²⁸ Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент: Фан, 2005. 236-бет.

²⁹ Исроилов Б.И. Солиқлар ҳисоби ва таҳлили: муаммолар ва ечимлари. Тошкент: Ўзбекистон, 2006. – 272- бет.

³⁰ Шаулов Д., Кан У. Бухгалтерия ҳисоби. 1-қисм.- Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2000. 84-бет.

Бизнинг фикримизча, «Солиқ ҳисоби» молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисобларидек, бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисмидир.

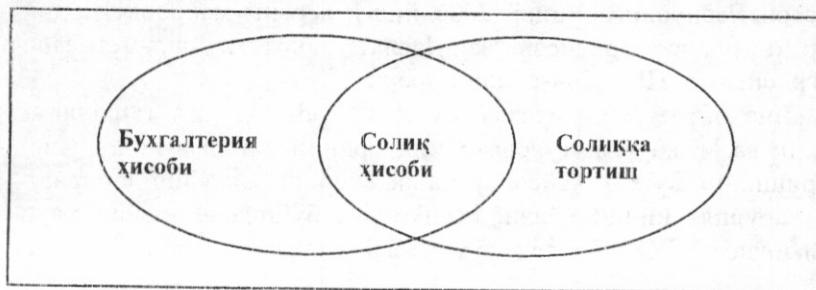
Солиқ ҳисобининг шаклланиш зарурияти нимадан келиб чиқди?

Бу борада ҳам иқтисодчилар фикрларига тўхталиб ўтамиз.

А.В.Брызгалиннинг қайд этишича «1994 йилнинг охирлари-га келиб, солиққа тортиш тизимининг такомиллашиши натижа-сида, бухгалтерия ҳисобини солиққа тортиш мақсадига бўйсин-дириш, бутун ҳисоб тизimini қайта қуриш ва қайта мослашув зарурияти вужудга келди»³¹.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳисоб интеграциялашув ўрнига дифференциаллашув томон ривожланмоқда. Профессор Я.В.Соколовнинг фикрича, ҳисобни янги турининг, шу жумла-дан солиқ ҳисобининг пайдо бўлиши илмий фикрлар прогрес-сиялашувининг натижасидир.³²

Бизнинг фикримизча, солиқ ҳисобининг келиб чиқиши – бу бухгалтерия (молиявий) ҳисоб билан солиққа тортиш тизими кесимида, яъни уларнинг ўзаро боғлиқлиги натижасидир. Бух-галтерия ҳисоби, солиқ ҳисоби ва солиқ тизимининг ўзаро боғлиқлигини қуйидаги 2-чизмада схема тарзида акс эттириш мумкин.

2-чизма. Макроиқтисодиёт даражасида солиқ ҳисобининг келиб чиқиш схемаси.

³¹ Учебное пособие. Под ред. А.В. Брызгалин. – М.: «Аналитика – Пресс», 1998. – С. 267.

³² Соколов Я.В., Соколов В.Я. История бухгалтерского учета: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2006. С-528.

Бу чизма орқали бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тизими ўзаро боғлиқлигининг оптимал нуқталарини топиш, принциплар аҳамиятга эга. Бу боғлиқликнинг оптимал-нуқтаси – бу солиқ ҳисобининг келиб чиқишидир.

К.Б.Уразовнинг ёзишича: «Мустақиллик йилларида МДҲ мамлакатларининг ҳисоб тизимиغا янгидан киритилган солиқ қонунчилиги катта таъсир ўтказди. Солиқ қонунчилигида кўзда тутилган солиқлар бўйича уларни солиққа тортиладиган базалари тўғрисидаги маълумотларни бухгалтерия ҳисоби регистрларидан бевосита олиш имкони бўлмаганлиги учун ҳисобнинг махсус «Солиқлар ҳисоби» номли янги турига зарурият туғилди»³³.

Ҳақиқатдан ҳам МДҲ давлатларида, шу жумладан Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида солиқ қонунчилиги шаклланди ва такомиллашиб бормоқда. 1997 йил 24 апрелда «Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси» қонун сифатида тасдиқланди³⁴. Ўтган давр мобайнида Солиқ Кодексига ўзгартиришлар киритилиб, такомиллаштириб борилди.

Ҳар йили йилнинг охирида келгуси йил учун солиқ қонунчилигида рўй берган ўзгаришлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори билан тасдиқланади. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 27 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилги асосий макроеқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги ПҚ – 244-сонли Қарори³⁵.

Яна бир муҳим масала, бу Давлат бюджетига тушадиган солиқ ва мажбурий тўловлар миқдорининг йилдан-йилга ўсиб боришидир. Бу ҳам қайсидир маънода солиқ ҳисобини юритишни зарурият қилиб қўяди. Республика бўйича 2005 йил учун белгиланган 2685,7 млрд. сўм прогноз кўрсаткичларига нисба-

³³ Уразов К.Б. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент: Фан, 2005. 27-бет.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси.

³⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 27 декабрдаги «Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилги асосий макроеқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва Давлат бюджети параметрлари тўғрисида»ги ПҚ – 244-сонли қарори.

тан дастлабки маълумотларга кўра ҳақиқатда 2739,4 млрд. сўм маблағ йўналтирилган ёки прогноз 102,0 фоизга бажарилган. Бу ўтган йилги кўрсаткичга нисбатан 769 млрд. сўм ёки 39,0 фоизга кўпдир.

Солиқ манбаларининг ўсиш суръати 2004 йилга нисбатан юридик шахслар бўйича даромад (фойда) солиғи 28,7 фоизни, жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолияти бўйича даромад солиғидан 20,2 фоизни, қўшилган қиймат солиғидан 22 фоизни, акциз солиғидан 15,3 фоизни, ер солиғидан 22,8 фоизни, ер ости бойлиқлиридан фойдаланганлик учун солиқдан 532,5 фоизни, сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқдан 31,6 фоизни ва экология солиғидан 44,7 фоизни ташкил этган.

Республика бўйича асосий 8 та солиқ турларининг барчасидан йиллик прогноз кўрсаткичларининг бажарилиши таъминланган.

Юқорида баён этилганлардан хулоса қилиб айтганда, бу унги кунда Республикамизда ҳам солиқ ҳисобига зарурият туғилмоқда.

Энди “Солиқ ҳисоби“ нима? Унга қандай таъриф бериш мумкин? деган саволларга тўхталсак.

“Солиқ ҳисоби“га иқтисодчи олимлар томонидан ва меъёрий ҳужжатларда турли таърифлар берилган. Жумладан, Россия Федерацияси Солиқ Кодексининг 25-боби 313-моддасида солиқ ҳисоби қуйидагича таърифланган: Солиқ ҳисоби – бошланғич ҳужжатлар асосида фойда солиғи бўйича солиққа тортиш базасини аниқлаш учун Солиқ Кодексида белгиланган тартибга мос равишда гуруҳланган маълумотларнинг умумлаштирилган тизимидир³⁶.

Бу таърифда солиқ ҳисоби фақат фойда (даромад) солиғини солиққа тортиш базасини аниқлаш учун керакли бўлган маълумотлар тизимини кўзда тутган. Шу сабабли солиқ ҳисобига тор маънода таъриф берилган. Бизнинг фикримизча, солиқ ҳисобининг объекти фақат фойда солиғи эмас, балки у ёки бу мамлакатда амал қилаётган барча солиқ турлари ҳисобланади.

³⁶ Налоговый кодекс Российской Федерации (часть вторая). Глава 25, статья 313.

Л.Б.Сидельникова ва Е.Н. Назарянлар солиқ ҳисобини шундай таърифлайди: «Солиқ ҳисоби – солиқ тўловчилар томонидан амалга оширилган, даромад ва харажатларни рўй беришига олиб келадиган, белгиланган тартибда ҳисобга олинадиган жараёнлар, Р Ф Солиқ Кодексидаги тартибда жорий ёки келгуси давр учун солиққа тортиш базасини ҳисоблаш мақсадида ахборотларни қайд этиш ва умумлаштириш тизимидир»³⁷.

Бу таъриф олдинги таърифга нисбатан тўлиқроқ бўлиб, лекин камчиликдан ҳоли эмас. Чунки ҳисоб маълумотлар асосида фақат маълум ҳисобот даври (жорий йил) учун солиқлар бўйича солиққа тортиш базаси аниқланади, келгуси даврлар учун эмас.

В.Я.Кожиновнинг фикрича: «... солиқ ҳисоби – бу корхонанинг молиявий - иқтисодий ҳолати тўғрисидаги, хўжалик фаолиятини таҳлил қилиш, солиқларни режалаштириш, фойдани бошқариш ва РФ. солиқ органлари учун ҳисоботларни тузишга керакли бўлган ахборотларни йиғиш, назорат қилиш ва умумлаштиришнинг қуйи тизимидир»³⁸. В.Я. Кожинов солиқ ҳисобига таъриф беришда бевосита солиқ ҳисобининг мақсадидан келиб чиққан ва у юқоридаги таърифларга нисбатан батафсилдир. В.Я. Кожинов берган таърифга ўхшаш таъриф В.Н. Журавлев томонидан берилган: «...солиқ, ҳисобнинг бу тури – бу корхонанинг молиявий-иқтисодий ҳолати тўғрисидаги ахборотларни йиғиш, назорат қилиш ва умумлаштиришнинг қуйи тизимидир».

Мамлакатимиз иқтисодчи олимлари томонидан солиқ ҳисобини ҳисобнинг тури³⁹ ёки бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисми⁴⁰ деб эътироф этсаларда, солиқ ҳисобига таъриф бермаганлар.

Юқорида келтирилган таърифларни ўрганиб ва таҳлил қилиш натижасида бизнинг фикримизча, «солиқ ҳисоби»га қуйидагича таъриф бериш мумкин:

³⁷ Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговый учет и учетная политика для целей налогообложения. М.: ИКФ Омега – Л., 2002. –С. 64.

³⁸ Кожинов В.Я. Бухгалтерский и налоговый учет: управление прибылью. М.: Издательство «Экзамен», 2005. –С. 32.

³⁹ Каримов А.А., Исломов Ф., Авлокулов А. Бухгалтерия ҳисоби. Тошкент: Шарқ НМАК Бош таҳририяти, 2004. 86-бет.

⁴⁰ Уразов К.Б. Иқтисодийни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент: Фан, 2005. 29-бет.

Солиқ ҳисоби – бу ҳўжалик юритувчи субъектлар томонидан солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича солиққа тортиш базасини тўғри ҳисоблаш учун зарур бўлган ахборотларни йиғиш, қайд этиш, қайта ишлаш, гуруҳлаш ва умумлаштириш тизимидир.

Бу таърифга асосланган ҳолда солиқ ҳисобининг вазифаси, мақсадини қуйидагича баён этиш мумкин:

Солиқ ҳисобининг вазифаси – бу ҳисобот даврида солиқ ва мажбурият тўловларини тўғри ҳисоблаш учун зарур бўлган ишончли ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш ва умумлаштириш, ҳамда ички ва ташқи фойдаланувчиларни керакли маълумотлар билан таъминлашдир.

Энди «солиқни ҳисобга олиш» Солиқ Кодексларда қандай эътироф этилганлиги тўғрисида.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг 10-моддаси «Солиқни ҳисобга олиш» деб номланади ва қуйидагича ёзилган «Юридик шахсларнинг даромадлари ва солиқларни ҳисоблаб чиқариш учун улар бўйича тегишли чегирмалар, тўлов тўланган вақт ва пул келиб тушган санадан қатъий назар, улар тааллуқли бўлган ҳисобот даврида бухгалтерия ҳисоби тўғрисидаги қонун ҳужжатларига мувофиқ акс эттирилади»⁴¹.

Бу тўғрисида Россия Федерациясининг Солиқ Кодекси 25-боб, 313-моддасида қуйидагича ёзилган «Солиқ тўловчилар ҳисобот (солиқ) даври натижасига кўра солиққа тортиш базасини солиқ ҳисоби маълумотлари асосида ҳисоблайди»⁴².

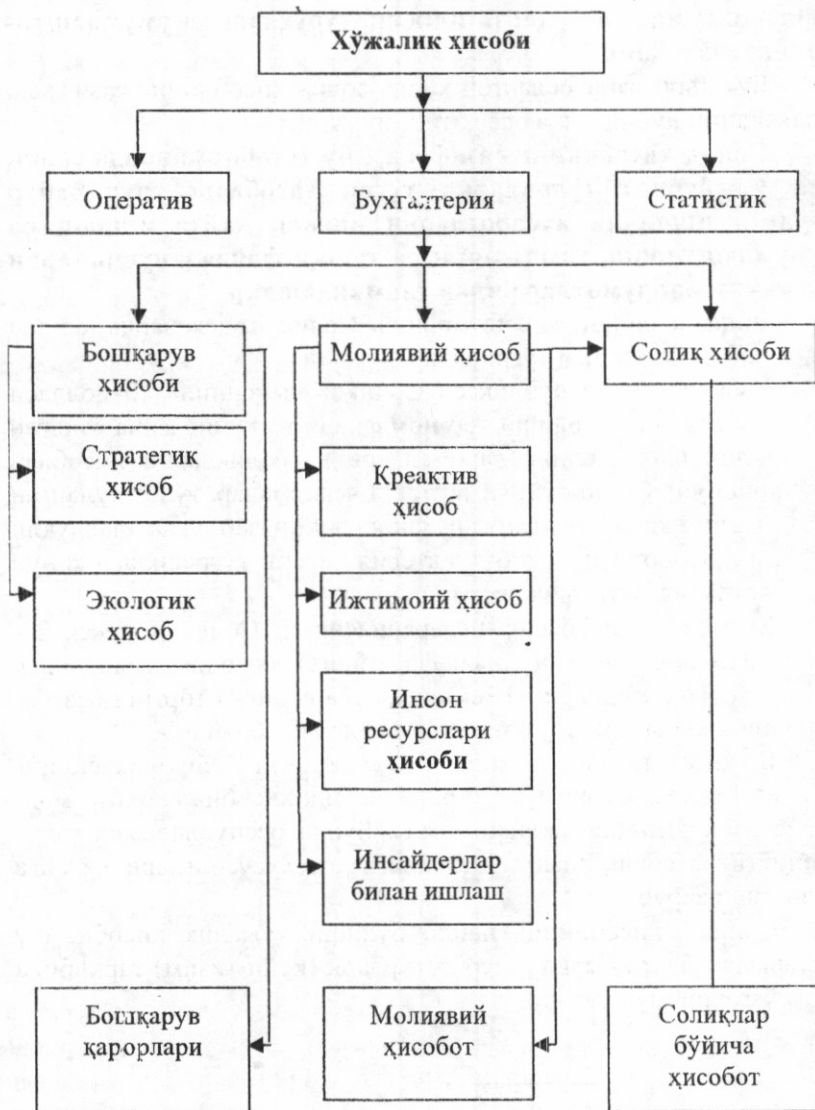
Бу қиёслашдан хулоса шуки, Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодексини янги таҳририда «солиқ ҳисоби» алоҳида моддада баён этишни таклиф этамиз. Бунда республикаимиз иқтисодиёти ва солиқ тизимининг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олиниши зарур.

Солиқ ҳисобининг пайдо бўлиши ҳўжалик ҳисоби, шу жумладан бухгалтерия ҳисоби турлари (қуйи тизим) таркибида ҳам ўзгариш рўй беради.

⁴¹ Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. 10-модда.

⁴² Глава 25 Налогового Кодекса РФ. Новая редакция и комментарии. –М.: Вершина, 2005. –С. 177.

Бизнинг фикримизга хўжалик ҳисобининг турлари ва таркибини қуйидагича акс эттириш мумкин (3-чизма).

3- чизма. Хўжалик ҳисоби турлари.

1.3. Солиқ ҳисоби амалиёти ва уни такомиллаштириш муаммолари

Республикамизда бозор иқтисодиётига асосланган иқтисодиётни бошқаришда бухгалтерия ҳисоби алоҳида ўрин тутғди. Бу шароитда солиқлар ва бошқа мажбурий тўловларнинг молиявий бухгалтерия ҳисобини ташкил этиш бўйича меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқилди. "Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида"ги Қонун, Солиқ Кодекси, Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 декабрдаги 54-сонли қарори билан тасдиқланган. «Маҳсулот (иш, хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида»ги Низом, «Юридик шахсларга солиқлар, божхона ва мажбурий тўловларни бюджетга тўлаш бўйича берилган имтиёзларни расмий-лаштириш ва бухгалтерлик ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисида»ги Низом (2005 йил 24 феврал) ва бошқалар шулар жумласидандир.

Президентимизнинг кейинги фармон ва қарорлари мамлакатимизда солиқ сиёсатини такомиллаштиришга қаратилиши билан бирга бухгалтерия ҳисоби ва, жумладан солиқлар ҳисоби методологиясини такомиллаштиришда ҳам дастурил - амал бўлиб ҳисобланади.

Президентимизнинг 2005 йил 11 апрелдаги «Тўғридан-тўғри хусусий ва хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармонига асосан тўғридан-тўғри жалб қилинган хусусий хорижий инвестицияларнинг ҳажмига қараб 3 йилдан 7 йил муддатларда солиқ ва мажбурий ажратмалар тўлашдан озод қилинади.

Юртбошимизнинг бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштиришга йўналтирилган қуйидаги «Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги (14.06.2005й) П-Ф-3618-сонли Фармони;

«Тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 14.06.2005 й. ПФ-3619 сонли Фармони;

«Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида»ги 15.06.2005 й. ПФ-100-сонли қарори;

«Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора - тадбирлар тўғрисида»ги 20.06.2005 й. ПФ-3620-сонли Фармони;

«Тадбиркорлик субъектларининг хўжалик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлари учун молиявий жавобгарлигини эркинлаштириш тўғрисида»ги 24.06.2005й ПФ-3622 сонли фармон ва қарорларида солиқ тўловчи тадбиркорлик субъектларига жуда катта қулайликлар яратди ва имтиёзлар берилди.

Мамлакатимизда юқорида келтирилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида молиявий, бошқарув ва солиқ ҳисоблари ташкил қилинади. Масалан: даромад (фойда) солиғининг базасини аниқлашда қуйидаги БҲМСдан фойдаланилади. Булар БҲМС нинг 1-сонли «Ҳисоб юритиш сиёсати ва молиявий ҳисобот» стандарти;

БҲМС нинг 2-сонли «Асосий хўжалик фаолиятидан олинadиган даромадлар» стандарти;

БҲМС нинг 3-сонли «Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи» стандарти;

БҲМС нинг 4- сонли «Товар-моддий захиралари» стандарти;

БҲМС нинг 5- сонли «Асосий воситалар» стандарти;

БҲМС нинг 7- сонли «Номоддий активлар» стандарти;

БҲМС нинг 12-сонли «Молиявий инвестициялар ҳисоби» стандарти;

БҲМС нинг 23-сонли «Қайта ташкил этишни амалга оширишда молиявий ҳисоботни шакллантириш» стандарти;

БҲМС нинг 21-сонли «Корхоналар молия-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счётлар режаси» стандарти ва бошқалар.

Ҳозирги вақтда ҳўжалик юритувчи субъектлар солиқлар ва мажбурий тўловларни молиявий бухгалтерия ҳисобида акс эттиришда қуйидаги счётлардан фойдаланилади:

0930 – «Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғи» счёти;

3210 – «Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғи – жорий қисми» счёти;

4510 – «Солиқлар бўйича бўнак тўловлар» счёти;

6220 – «Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича муддати узайтирилган мажбуриятлар – жорий қисмига» счёти;

6400 – «Бюджетга тўловлар бўйича қарздорлик ҳисоби» счёти;

6520 – «Ижтимоий суғурта бўйича тўловлар» счёти;

6530 – «Бюджетдан ташқари фондларга тўловлар» счёти;

7210 – «Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғи бўйича мажбуриятлар» счёти;

7220 – «Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича муддати узайтирилган мажбуриятлар» счёти;

8840 – «Мақсадли ишлатиладиган солиқ имтиёзлари» счёти;

9810 – «Даромад (фойда) солиғи тўлаш» счёти ва бошқалар.

Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича бюджет билан ҳисоб-китобларни акс эттирувчи счётлар сон жиҳатидан кўп. Бизнинг фикримизча, бу счётларнинг кўплиги амалиётчи бухгалтерлар ишида қийинчиликлар туғдирмоқда. Юқорида санаб ўтилган счётлар билан боғлиқ бўлган бухгалтерия ёзувлари 1-8- жадвалларда келтирилган.

**Солиқлар билан боғлиқ хўжалик жараёнларини
бухгалтерия ҳисоби счётларида акс эттирувчи
бухгалтерия ёзувлари корреспонденцияси**

1-жадвал

09-Узоқ муддатли дебиторлик қарзлар ва муддати узайтирилган харажатлар ҳисоби счётлари корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар кор- респонденцияси		Ёзувни таққословчи хужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Молиявий лизинг шартномаси бўйича лизинг олувчи билан келишилган нархда асосий воситани бериш: - узоқ муддатли қисмига - жорий қисмига	0920 4810	9210 9210	Молиявий лизинг шартномаси, қабул қилиш-топшириш далолатномаси
2	Молиявий лизинг шартномаси бўйича берилган асосий воситаларнинг лизинг олувчи билан келишилган қиймати ва қолдиқ қиймати ўртасидаги фарққа	9210	7290	Молиявий лизинг шартномаси
3	Молиявий лизинг бўйича ҳисобланган фоизлар суммаси билан акс эттирилган	4810	9550	Молиявий лизинг шартномаси, молиявий лизинг бўйича фоизлар ҳисоби
4	Молиявий лизинг бўйича берилган асосий воситаларда олинган даромад акс эттирилганда	7290	9550	Молиявий лизинг шартномаси, тўлов ҳисоблари
5	Ҳар ойда молиявий лизинг узоқ муддатли қисмининг олинадиган жорий қисмига тегишли суммаси ўтказилганда	4810	0920	Молиявий лизинг шартномаси, тўлов ҳисоби
6	Лизинг тўлови (ижара ҳақи) келиб тушганда	5110 5210- 5220	4810	Тўлов топшириқномаси (талабномаси) банк кўчирмаси

7	ТМБ бериш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш, бошқа активларни юбориш бўйича берилган бўнакларнинг узоқ муддатли қисми акс эттирилганда	0910	5110 5210- 5220 5510- 5530	Тўлов топшириқномаси (талабномаси) банк кўчирмаси
8	ТМБ жўнатиш, ишлар бажариш, хизматлар кўрсатиш, бошқа активларни юбориш учун берилган узоқ муддатли бўнакларнинг йил бошида жорий қисмига тегишли суммасини ўтказиш	4310, 3110 3120, 3190	0940	Тўлов топшириқномаси (талабномаси) банк кўчирмаси ўтказиш ҳисоби
9	Банк томонидан тўлови ка-филланган, жўнатишган то-варлар, тайёр маҳсулотлар, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар ва бошқа активлар учун хари-дор ва бюртмачилардан олинган векселларнинг узоқ муддатли қисми акс эттирилганда	0910	4010	Счёт-фактура тўлов талабно-маси ТТН
10	Товар ва тайёр маҳсулотлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар, бошқа активлар учун олин-ган векселларнинг узоқ муддатли қисмидан ҳар ой-да жорий қисмига ўтказилган суммага	4020	0910	Счёт-фактура тўлов талабно-маси, ТТН, узоқ муддатли-дан жорийга ўтказиш ҳисоби
11	Ўз бўлинмаларидан олина-диган тўловларнинг узоқ муддатли қисми акс эттирилганда	0990	Актив-ларнинг ҳар хил счётлари	Счёт-фактура тўлов талабно-маси ТТН
12	Ҳар ойда бўлинмалардан олинadиган узоқ муддатли тўловларнинг бир қисмини жорий тўловларга ўтказиш	4110	0990	Счёт-фактура тўлов талабно-маси, ТТН, узоқ муддатлидан

				жорийга ўтказиш ҳисоби
13	Кейинги даврлар учун ижара ҳақи акс эттирилганда	0940	5110	Мўлиявий лизинг шартномаси, тўлов топшириқномаси
14	Кейинги даврлар учун тўланган абонент тўлови акс эттирилганда	0940	5110	Адабиёт, телефон хизмати ва бошқалар, обуна шартномаси, тўлов топшириқномаси
15	Ҳар ойда узоқ муддатли узайтирилган харажатларнинг жорий қисмини ўтказиш	3110, 3120 3190	0940	Ўтказиш ҳисоби, бажарилган хизмат қвитанцияси
16	Келгуси давр харажатларининг тегишли қисми жорий давр харажатларига ўтказилганда	2010, 2310 2510, 9421- 9429	0940,31 10 3120,31 90	Ўтказиш ҳисоби, бажарилган хизмат қвитанцияси
17	Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғи акс эттирилганда	0930	6410	Солиқ ҳисоби
18	Ҳар ойда узоқ муддатли муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғининг тегишли суммасини жорийга ўтказишда	3210	0930	Солиқ ҳисоби, ўтказиш ҳисоби
19	Кредитга сотилган товар қарзининг узоқ муддатли қисмини акс эттирилганда	0990	9010,90 20	Кредит шартномаси
20	Ҳар ойда кредитга сотилган товар бўйича узоқ муддатли қарзининг тегишли суммаси жорийга ўтказилганда	4610	0990	Кредит шартномаси, ўтказиш ҳисоби
21	Берилган қарзнинг узоқ муддатли қисми акс эттирилганда	0990	5100	Қарз шартномаси, банк кўчирмаси

22	Ҳар ойда берилган узоқ муддатли қарзнинг тегишли қисми жорийга ўтказилганда	4620	0990	Қарз шартномаси, ўтказиш ҳисоби
23	Моддий зарарни қоплаш бўйича қарзларнинг узоқ муддатли қисми акс эттирилганда	0990	2610,50 10-5020 5510 9390	Инвентаризация рўйхати, таққослама қайднома, инвентаризация комиссияси баёни
24	Ҳар ойда моддий зарарларни қоплаш бўйича қарзларнинг узоқ муддатли қисми тегишли суммаси жорийга ўтказилганда	4630	0990	Инвентаризация рўйхати, таққослама қайднома, инвентаризация комиссияси баёни, ўтказиш ҳисоби
25	Ҳар ойда бошқа шахсларнинг узоқ муддатли қарзларининг тегишли суммаси жорийга ўтказилганда	4890	0990	Хизмат кўрсатиш шартномаси, счёт-фактура, ўтказиш ҳисоби
26	Олинган кредитлар ҳисобидан банкларнинг ўтказилиши	0940	7510	Счёт-фактура, ТТН, тўлов топшириқномаси, банк кўчирмаси

2-жадвал

32-Муддати узайтирилган харажатлар-жорий қисми ҳисоби счётлари корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар корреспонденцияси		Ёзувни таққословчи ҳужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Вақтинчалик фарқларга тегишли харажатларга солиқ ҳисобланганда: - узоқ муддатли қисмига - жорий қисмига	0930 3210	6410 6410	Бухгалтерия ҳисоблаши

2	Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган узоқ муддатли солиқни жорийга ўтказишда	3210	0930	Бухгалтерия ҳисоблаши
3	Жорий ҳисобот даврида бюджетга тўланадиган солиқ, ўтган ҳисобот даврида муддати узайтирилган тегишли солиқ суммасига камайтирилганда	6440	3210	Бухгалтерия ҳисоблаши
4	Жорий даврдан бошқа муддати узайтирилган харажатлар акс эттирилганда: - узоқ муддатли қисмига - жорий қисмига	0940 3290	6110,6110 6510,6530 6710,7010 7110	Бухгалтерия ҳисоблаши
5	Бошқа муддати узайтирилган харажатларнинг узоқ муддатли қисмини жорийга ўтказилганда	3290	0940	Бухгалтерия ҳисоблаши
6	Муддати узайтирилган харажатларнинг тегишли қисми жорийга сарфлар таркибига ўтказилганда	2010,23 10,2510, 2710 2790 9410 9430	3290	Бухгалтерия ҳисоблаши

3-жадвал

45-Солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича банк тўловлари ҳисоби счётлари корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар коррес- понденцияси		Ёзувни таққословчи хужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Сотиб олинган материал ресурслар, ишлар ва хиз-	4510	6010	Накладной, тўлов

	матларга тегишли ҚҚС акс эттирилганда			хужжатлари
2	Жорий тўловлар маълумотномаси асосида бюджетга солиқлар бўйича бўнак ўтказилганда	4510 4550	5110	Тўлов топшириқномси, инкасса топшириқномаси
3	Ишлаб чиқаришга ҳисобдан чиқарилган ёки сарфланган (ишлар ва хизматларга ҳам) материал ресурсларга тегишли ҚҚС акс эттирилганда	6410	4510	ҚҚС ҳисоби ва таннарх калькуляцияси
4	Бошқа корхоналар устав капиталига молиявий қўйилма тарзида ҳамда текинга берилган материал ресурсларига тегишли ҚҚС акс эттирилганда	9220	4510	Қабул қилиш – топшириш даълолатномаси
5	Солиқ ва бошқа тўловларнинг узил-кесил ҳисоблаши акс эттирилганда	6410 6530	4510 4550	Солиқ ва бошқа тўловларни ҳисобланиши

4-жадвал

65 – Муддати узайтирилган мажбуриятларнинг жорий қисми ҳисоби счётлари корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар корреспонденцияси		Ёзувни таққословчи хужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Келгуси даврда бажариладиган хизматлар ёки ишлар учун бўнак суммаси келиб тушиши	5110 5120	6210	Банк хабарномаси, ТТ ёки ИТ нусхаси

2	Келгуси давр тушумлар суммаси (ҳисобот даври бошланиши пайтига)	6210	9010 9020 9030	Турлари ва чиқим қилиш муддати бўйича келгуси даврлар ҳисоби ведомости
3	Етишмайдиган бойликлар суммаси (фарқлар бўйича қарзларнинг тўланиш меъёри бўйича чиқим қилиниши)	6210	9550	Инвентаризация комиссияси қарори, буйруқ, молиявий лизинг бўйича даромадлар ҳисоби ведомости
4	Муддати узайтирилган даромадларга	6210	9010 9010	Турлари ва чиқим қилиш муддати бўйича келгуси даврлар ҳисоби ведомости
5	Ҳисобот даврида бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқлар бўйича муддати узайтирилган узоқ муддатли мажбуриятларнинг жорий қисмини чиқим қилиниши	7220 6220	6220 6410	Ҳукумат қарори, маълумотнома, инвентаризация комиссияси қарори, буйруқ
6	Облигацияларни чегирма билан сотилиши (номинал қийматидан паст)	5110 6230	7610 6230	Сотишга шартнома, топшириқ, брокер ҳисоботи, депозитарияга қимматбаҳо қоғозларни ўтказиш тўғрисида топшириқ
7	Облигация жорий чегирмасининг чиқим қилиниши	9610	6230	Чегирмани чиқим қилиш ҳисоби
8	Облигацияни мукофотли сотиш (номинал қийматдан ортиқ)	5110 5120	7610 6240	Сотишга шартнома, топшириқ, брокер ҳисоботи, депозитарияга қимматбаҳо

				қоғозни ўтказиш тўғрисида тошпи- рик, банк кўчирмаси
9	Жорий облигация му- кофотининг чиқим қилиниши	6240	9530	Мукофотни чиқим қилиш ҳисоби
10	Узоқ муддатли муддати узайтирилган дис- конт(чегирманинг) чиқим қилиниши	6230	7230	Дисконт чиқим қилиш ҳисоби
11	Узоқ муддатли мудда- ти узайтирилган муко- фот қисмининг жорий қисмига чиқим қилиниши	7240	6240	Мукофот чиқим қилиш ҳисоби

5-жадвал

**64-Бюджетга (солиқ турлари бўйича) тўловлар бўйича
қарздорлик ҳисоби счётлари корреспонденцияси**

№	Хўжалик операцияси мазмун	Счётлар корреспон- денцияси		Ёзувни таққословчи ҳужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Капитал қўйилмалар билан боғлиқ ва бюд- жетга тўланиши лозим бўлган қарз-дорлик суммаси акс эттирил- ганда	0810 0890	6410	Солиқ ҳисобини аниқлаш ҳисоби
2	Материалларни тайёр- лаш, сотиб олиш ҳамда иш ҳақини тўлаш (шу жумладан ўз ишлаб чиқаришда) билан боғлиқ, солиқ ва ийғимлар бўйича бюд- жетга қарздорликни акс эттирилиши	1210 1510	6410	Солиқ сумма- сини аниқлаш ҳисоби, ходим- ларга иш ҳақи ва бошқа тўловлардан ушламалар ҳи- соби ведомости

3	Маҳсулотларни тайёрлаш, сотиш пайтида солиқ ва йиғимлар ажратмаси бўйича бюджетга қарздорлик акс эттирилганда	9439	6410	Солиқ ва йиғимлар суммасини аниқлаш ҳисоби (расчёт)
4	Тайёр, маҳсулот ва товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар сотилишига ҚҚС ва акциз суммалари ҳисобланганда	4010 4020 4110	6410	Счёт-фактура (юк хати)
5	Асосий воситалар ва бошқа активлар сотилиши ва ҳисобдан чиқарилишига ҚҚС ва акциз суммалари ҳисобланганда	9210 9220	6410	Солиқ ва йиғимлар суммасини аниқлаш бўйича ҳисоб жадвали
6	Бюджетдан маблағларнинг қайтарилиши (қайта ҳисоблаш тугагандан кейин)	5110 5210	6410	ДСИ хати банк кўчирмаси
7	Ҳисобланган дивидентлардан, бюджетга тўланиши лозим бўлган даромад солиғи суммаси акс этирилган	6610 6710	6410	Ҳисобланган дивидентлардан ушланмалар ҳисоби ведомости
8	Меҳнат ҳақи суммасидан ушланган даромад солиғи суммаси акс этирилган	6710	6410	Иш ҳақи ҳисоблаш ва ушланмалар ҳисоби ведомости
9	Йил давомида фойдадан бюджетга ҳисобланган тўловлар суммаси акс этирилганда (солиқлар, молиявий санкциялар ва ҳ.к)	9810 9820 9890	6410	Солиқ суммасини аниқлайдиган ҳисоб жадвали
10	Йил давомида бюджетга ўтказилган ҳақиқий тўловлар, қўшимча ўтказилган тўловлар	6410	5010 5110 5210	Тўлов топшириқномаси банк кўчирмаси
11	Ишлаб чиқариш (ишлар, хизматлар)га меъёри билан чиқим қилинган материал тегиш-	6410	4510	Жорий ойга ҚҚС ҳисоблаш ведомости

	ли ҚҚС суммаси акс этирилиши (қабул қилинган солиққа тортиш тизимиға биноан)			
12	Чет эл валютасига солиқ тўлаш бўйича ижобий курс фарқи акс этирилиши (салбий курс фарқи)	6410 9620	9540 6410	Банк кўчирмаси ЎзР МБ ўрнатилган валюта курси
13	Бюжетдан қарзларни банкдан ссуда олиш йўли билан тўланиши	6410	6910	Кредит шартномаси, банк кўчирмаси
14	Шунинг ўзи, корхоналардан (банклардан ташқари) ссуда олиш йўли билан	6410	6920 6930	Шартнома, банк кўчирмаси

6-жадвал

**65-Сугурта бўйича ва бюджетдан ташқари фондларга
тўловлар бўйича қарздорлик ҳисоби счётлари**

№	Хўжалик операцияси мазмун	Счётлар коррес- понденцияси		Ёзувни таққословчи ҳужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Капитал қурилишга сугурта тўловлари бўйича қарздорлик суммаси акс эттирилганда	0810 0890	6510	Сугурта тўловлари ҳисоблари, харажатлар, жойи, сугурта тури, сугурта шартномалари
2	Мулкий ва ходимлар сугуртаси бўйича мажбурий тўловлар ҳисобланиши (асосий ва ёрдамчи цехлар, умумий хўжалик бўлинмалари)	2010 2310 2510 9420 6429	6510	Харажатлар жойи, сугурта тури, сугурта шартномалари, шартномаси бўйича сугурта тўловлари ҳисоби (расчётлар)
3	Мулкка, ишлаб чиқариш ва хўжаликка хизмат кўрсатувчи ходимларга сугурта бўйича қарздорлик ҳисобланиши	2320 9450	6510	Шунинг ўзи
4	Мулкий ва нокапитал ишлар билан банд хо-	2710 2790	6510	Шунинг ўзи

	димлар суғуртаси учун қарздорлик ҳисобланиши			
5	Суғурта шартномасига биноан корхона ишчисига тегишли бўлган суғурта қопланиши суммаси акс эттирилганда	6510	6510	Банкдаги счёtdан кўчирма, суғурта тўлови суммаси кўрсатилган хабарнома
6	Мулкка ва тижорат фаолияти ёки савдо корхоналаридаги ходимларга тегишли суғурта тўловлари бўйича қарзнинг акс этирилиши	6419	6510	Харажат жойи, суғурта тури, суғурта шартномаси бўйича суғурта тўлови ҳисоблаш жадвали
7	Суғурта компанияларидан ҳисоб-китоб ёки валюта счётига қоплама суммаси келиб тушиши	5110 5210 5220 5510- 5590	6510	Банкдан счёtlардан кўчирма, тўланадиган суғурта суммаси, кўрсатилган хабарнома
8	Суғурта бўйича йўқотишларни, тегишли счёtlарга чиқим қилиниши (захираларнинг, тайёр маҳсулотларнинг, товарларнинг ва ш.к бузилиши ва йўқ қилиниши)	6510	1010- 1090 1100 1210 1230 2810 2820 2910- 2990	Харажат жойи, суғурта тури бўйича суғурта тўловлари ҳисоби, суғурта шартномаси, инвентаризация комиссияси қарори
9	Мулккий ва шахсий суғурта бўйича ҳисобланган суғуртани тўловлари банкдаги счёtlардан тўланиши	6510	5110 5210 5220 5510- 5530	Банкдан кўчирма, тўлов талабномаси
10	Корхоналарнинг суғурта тўловларини тўлаш операциялари бўйича валюта курсининг ижобий фарқи акс этирилиши (салбий курс фарқи)	6510 9620	9540 6510	Банкдан кўчирма ЎЗР МБ томонидан ўрнатилган валюта курси
11	Ижтимоий суғурта бўлимларининг жиҳозлар сотиб олиш ва сақлаш пайтида ҳисобланган	0710 0720	6520	Иш ҳақи бўйича ҳисоблаш ведомости

	меҳнат ҳақи бўйича қарзи акс эттирилиши			
12	Капитал қурилишда банд бўлган ходимларга тиббий суғурта, нафақа таъминоти ижтимоий суғурта бўйича қарздорлик ҳисобланиши	0810 0890	6520	Иш ҳақи бўйича ҳисоблаш ведомости
13	Социал суғурта ва таъминот бўлимларига материалларни тайёрлаш, ҳай-вонларни сотиб олиш ҳамда ўз ишлаб чиқариши билан боғлиқ қарзларни акс эттирилиши	1010- 1090 1110 1210- 1290	6520	Харажатлар жойи, суғурта турлари бўйича, суғурта тўловлари ҳисоби, суғурта шартномаси
14	Моддий бойликларни тайёрлаш ва етказиш учун тўланган меҳнат тўлови бўйича ижтимоий суғурта бўйича қарздорлик	1510	6520	Меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб кайдномаси
15	Асосий ва ёрдамчи цех ишчилари меҳнат ҳақи суммасидан ижтимоий суғурта бўлимларига ажратма амалга оширилиши	2010 2310	6520	Меҳнат ҳақи бўйича ҳисоб кайдномаси
16	Иш ҳақи суммасидан умумишлаб чиқариш харажатлари ҳисобига олиб бориладиган, ижтимоий суғурта ва таъминот бўлимларига ажратмалар амалга ошириш	2510	6520	Харажат жойи, суғурта тури бўйича суғурта тўлови ҳисоби, суғурта шартномаси Иш ҳақи бўйича қайдномаси
17	Яроқсизни тўғрилаш билан боғлиқ меҳнат ҳақи бўйича ижтимоий бўлимлардан қарздорликни акс эттириш	2510	6520	Харажат жойи, суғурта тури бўйича суғурта тўлови ҳисоби, суғурта шартномаси Иш ҳақи бўйича қайдномаси
18	Худди шундай қарздорлик фақат ишлаб чиқариш ва хўжаликка	2320 9450	6520	

	хизмат қилувчи ходимларга меҳнат ҳақи бўйича			
19	Худди шундай қарздорлик, фақат нокапитал ишлар билан банд ходимларнинг иш ҳақи бўйича	2710-2790	6520	
20	Худди шундай қарздорлик, фақат келгуси даврларга олиб бориладиган ишлаб чиқариш ишларида банд бўлган ходимлар меҳнат ҳақи бўйича	3190	6520	
21	Худди шундай қарздорлик, фақат маҳсулотларни тайёрлаш ва сотиш билан банд ходимлар меҳнат ҳақи тўлови бўйича	9414	6520	
22	Савдо корхоналарида банд бўлган ходимлар меҳнат ҳақи тўлови бўйича ҳисоблаш амалга оширилиши	9415	6520	
23	Асосий воситаларни чиқаришликда ҳисобланган иш ҳақи суммаси бўйича ҳисоблашнинг амалга оширилиши	9210	6520	
24	Банкдаги счётларга сугурта бўлимларидан ҳисоблангандан ортиқча тегишли харажатлар келиб тушишининг акс эттирилиши	5110 5210	6520	Банк кўчирмаси, солиштирма далолатнома ҳисоблар
25	Корхона ходимлари ҳисобидан ижтимоий сугурта ажратмаси ҳисобланишини амалга оширилиши	6710	6520	Ижтимоий сугурта ажратма ҳисоби, иш ҳақи ҳисоби қайдномаси

26	Келгуси давр харажатлари ва тўловлари (мавсумий тармоқлар, таъмирлаш ишларида ва ҳоказолар) ҳисобига олиб борилган иш ҳақи суммасидан қарздорлик акс эттирилиши	8910	6520	
27	Ижтимоий суғурта бўлимлари фойдасига итимоий суғурта бўйича ажратмаларнинг ҳақиқий ўтказилиши (банкдаги счётлардан). Ушбу бўлимлар ҳисобидан ишчиларга нақд пул тўланиши (нафақа, болага қараш нафақаси ва ҳ.к.).	6520	5110 5010	Банкдан кўчирма, тўлов топшириқномаси. Чек дафтарчаси, чиқим касса ордери
28	Ижтимоий суғурта бўйича ходимларга берилган суммалар акс эттирилиши	6520	5010	Чиқим касса ордери
29	Ҳисоб-китоб счёти ёки валюта счётига бюджетдан ташқари фондлардан тушган тушумларнинг ҳисобга олиниши	5110 5210	6530	Банкдан кўчирма
30	Маҳсулот таннархига олиб бориладиган бюджетдан ташқари фондларга ҳисобланган бадаллар, солиқлар, тўловлар суммаси акс эттирилиши	2010 9419	6530	Харажатлар жойи, фонд турлари бўйича бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар ҳисоби
31	Муомала харажатларига (савдода) ҳамда тижорат харажатлари ҳисобига олиб бориладиган бюджетдан ташқари фондларга ҳисобланган бадаллар суммасини акс эттирилиши	9419	6530	
32	Хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқарш ва хўжалик	2320 9450	6530	Фонд турлари, харажат жойлар

	маҳсулот ишлар, хизмат харажатлар ҳамда келгуси давр харажатлари таркибига олиб бориладиган бюджетдан ташқари фондларга ҳисобланган бадаллар суммаси акс этирилиши	3190		бўйича бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар ҳисоби, жорий ой учун ички баланс ҳисоби қайдномаси
33	Олдин ҳисобланган суммаларнинг бюджетдан ташқари фондларга ўтказилиши (кассадан ҳамда банкдаги счётлардан)	6530	5010 5110 5210 5510 5590	Касса китоби, чиқим касса ордери, банк кўчирмаси, тўлов топшириқномаси

7-жадвал

72-Муддати узайтирилган узоқ муддатли мажбуриятлар ҳисоби счётлари корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар корреспонденцияси		Ўзвни таққословчи ҳужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғи суммаси ва ҳисобот даврининг даромад (фойда) солиғи бўйича ҳисобланган қарзи акс этирилган	9810	7210 6410	Солиқ ҳисоб-китоби
2	Вақтинчалик фарқлар бўйича муддати узайтирилган даромад (фойда) солиғи бўйича мажбуриятлар, бюджет олдидаги жорий қарзга чиқим қилинди	7210	6410	Солиқ ҳисоб-китоби
3	Солиқ бўйича бюджетга узоқ муддатли қарзлар ҳисобланди	9810	7220	Солиқ ҳисоб-китоби
4	Мажбурий тўловлар бўйича узоқ муддатли қарз ҳисобланди	9439	7220	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
5	Ҳукумат қарори бўйича, тўлов муддати узайтирилган узоқ муддатли солиқ ва мажбурий тўловларни жорий қисми, бюджетга тўлаш учун ҳисобот даврига чиқим қилинди	7220	6220	Бухгалтерия ҳисоб-китоби

6	Облигацияларни чегирма билан сотиш (номинал қийматдан паст қийматда)	511,51 20 7230	7610	Юк хати, бир-бирига ўтказиш да-лолатномаси
7	Муддати узайтирилган облигация чегирмасини жорий қисмга, кейинчалик харажат қилиш учун чиқим қилинганда	6230 9610	7230 6230	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
8	Облигацияларни мукофотли сотиш (номинал қийматдан юқори)	5110 5120	7610 7240	Юк хати, бир-бирига ўтказиш да-лолатномаси
9	Муддати узайтирилган облигация мукофотини жорий қисмига кейинчалик даромад қилиниши билан чиқим қилинганда	7240 6240	6240 9530	Бухгалтерия ҳисоб-китоби

8-жадвал

98-Солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун фойдани ишлатилиши ҳисоби счётлари корреспонденцияси

№	Хўжалик операцияси мазмуни	Счётлар корреспонденцияси		Ёзувни таққословчи ҳужжатлар
		Дебет	Кредит	
1	Фойдани бюджетга тўловлар бўйича йил давомида ҳисобланган қарз суммалари акс эттирилганда	9810	6410	Фойдадан даромад солиғини ҳисоблашнинг формаси, йиғимлар ва турли ажратмаларни ҳисоблаш формаси
2	Йил охирида муддати узайтирилган фойда (даромад) солиғи бўйича, вақтинчалик ижобий фарқ коррективировка қилинганда (вақтинчалик фарқларнинг ҳосил бўлишининг биринчи йилида)	9410	0930	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
3	Йил охирида муддати узайтирилган вақт бўйича	6410	3210	Бухгалтерия ҳисоб-китоби

	ажратиладиган солиқнинг жорий қисми пропорционал ҳисобдан чиқарилганда (қайсики биринчи йилда ижобий деб ҳисобланган фарқи келгуси йилларда ҳисобдан чиқарилганда)			
4	Ассосиз олинган фойда ва иқтисодий жазоларнинг бюджетга ҳисобланиши	9890	6410	Бухгалтерия ҳисоб-китоби
5	Ҳисобот йили охирида солиқ ва йиғимлар учун фойдани ишлатилиши ҳисоби счётларининг ёпилиши	9900	9810 9820 9890	Бухгалтерия ҳисоб-китоби

Амалётчи бухгалтерлар учун иккинчи қийинчилик бу солиқ қонунчилиги ҳамда бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи бўйича меъёрий ҳужжатларга киритилаётган ўзгартиришлардир. Киритилаётган ўзгаришлар шунчалик кўпki амалиётчи бухгалтерлар уларни ўзлаштиришга улгуриша олмаётдилар. 2005 йилнинг ўзида 80 га яқин янги ҳужжат қабул қилинди⁴³.

Киритилаётган ўзгаришлар бевосита олдин қабул қилинган меъёрий ҳужжатларга, жумладан «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонун ва Солиқ Кодексига тегишли ўзгартиришлар киритилишини талаб қилади. Шунинг учун ҳам Президентимиз томонидан давр талабига жавоб берадиган янги таҳрирдаги Солиқ Кодексини ишлаб чиқиш вазифаси қўйилди. Бизнинг фикримизча, янги таҳрирдаги Солиқ Кодексини ишлаб чиқишда кўпроқ амалиётчилар фикри ҳисобга олинса, мақсадга мувофиқ бўларди. Шунингдек, Солиқ Кодексига Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли Қарори билан қабул қилинган «Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида»ги Низомга ҳам ўзгартиришлар кири-

⁴³ Йиллик ҳисобот – 2005 йил Гадоев Э.Ф., Ҳайдаров Ш.У., Ким Л.А. ва бошқалар. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. 6-бет.

тиш зарурияти бор. Бизнинг фикримизча, Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қароридаги даромад (фойда) солиғи бўйича солиққа тортиладиган базани аниқлаш тартиби билан боғлиқ масалаларни Солиқ Кодексининг «Юридик шахслардан олинадиган даромад (фойда) солиғи» номли II бўлимига қўшиш мақсадга мувофиқдир. Бу бўлимда алоҳида «Солиқ ҳисоби» моддаси киритилиб, унда «Солиқ ҳисоби»ни юритиш тартиби матн тарзида берилишини таклиф этамиз. Биз томондан берилган таклифларни меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга киритиш амалиётчи бухгалтерлар, солиқчилар ва солиқ маслаҳатчиларга қулайликлар яратади.

II БОБ. СОЛИҚ ҲИСОБИНИНГ НАЗАРИЙ ВА МЕТОДОЛОГИК МУАММОЛАРИ

2.1. Солиқ ҳисоби предмети ва объектларининг назарий муаммолари

Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисоби, шу жумладан солиқ ҳисоби предметига бозор моделини ўзида акс эттирувчи таърифни бериш назарий аҳамиятга эга.

Солиқ ҳисобининг предмети ва объектига таъриф беришда умумқабул қилинган бухгалтерия ҳисобининг предмети ва объектини эволюцион ривожланиш тарихидан келиб чиқиш керак.

Биз томонимиздан ўрганилган адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, бухгалтерия ҳисоби предмети таърифининг аниқ концептуал чегараси йўқ. Масалан: Испан олими Диего дель Кастилло бухгалтерия ҳисоби предмети деб шартномани кўзда тутган. Италиян олими К.Беллини, бухгалтерия ҳисобининг предмети деб, ҳўжалик жараёнларини тан олган. И.Ф.Шер эса бухгалтерия ҳисобининг предмети деб, рўй берган ички ва ташқи ҳўжалик, юридик ҳолатларни тан олган¹ ва ҳоказо.

Рус бухгалтери К.И.Арнольд бухгалтерия ҳисобининг предмети деб, «бухгалтериянинг ягона предмети – бу капиталнинг аниқ ва ишончли ўзгариши»ни эътироф этган².

Рус олимлари Астахов В.П., Баканов М.И., Ламыкин И.А., Ульянов И.П., Соколов Я.В., Слепнов И.К., Сидельникова Л.Б., Кондраков Н.П., Кожин В.Я., Шеремет А.Д. ва бошқалар бух-

¹ Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1999.

² Соколов Я.В., Соколов В.Я. История бухгалтерского учета: Учебник. – М.: Финансы и статистика, 2005. С-122.

галтерия ҳисоби предметиға ўзларнинг дарслик, ўқув қўлланма ва монографияларида таъриф беришган бўлиб, фикрлар турлича. Булардан баъзиларига тўхталамиз. Масалан: В.Я.Кожиновнинг ёзишича: “Бухгалтерия ҳисобининг предмети – корхоналар ёки жисмоний шахсларнинг ҳўжалик фаолияти”³. Бу таъриф умумий берилган бўлиб, мунозарали ҳисобланади.

Л.Б.Сидельникованинг эътироф этишича: “Бозор иқтисодиёти шароитида бухгалтерия ҳисобининг предмети бўлиб, индивидуал капиталнинг айланиши ҳисобланади”⁴. Бу таъриф бозор иқтисодиётига жуда мос бўлиши билан бирга, камчиликлардан ҳам ҳоли эмас. Бизнинг фикримизча, бухгалтерия ҳисобининг предмети фақат индивидуал капиталнинг айланиши эмас, балки умуман капиталнинг айланиши бўлиб ҳисобланади. Ҳудди шундай фикрни рус бухгалтери К.Арнольд ҳам билдирган эди. Мамлакатимизда ва хорижда чоп этилган адабиётларни ўрганиш ва таҳлил қилиш шуни кўрсатмоқдаки, бухгалтерия ҳисобининг предметиға таъриф турлича берилган. Шу сабабли ҳар-хил эътироз ва мунозараларга сабаб бўлмоқда. К.Б.Уразовнинг бу тўғрисидаги фикрлари бунга яққол мисолдир:

«Биринчидан, ҳамдўстлик мамлакатлари ва чет элда чоп этилган адабиётларда ҳозиргача муаллифларни бухгалтерия ҳисобининг, шунингдек унинг таркибий қисмлари сифатида тан олинган молиявий бухгалтерия ҳисоби ва бошқарув бухгалтерия ҳисобининг предмети ва объектларининг таърифи, таснифи ва тавсифини беришда ҳамжиҳатликка эришилган деб бўлмайди.

Иккинчидан, адабиётларда берилган айрим таърифлар бухгалтерия ҳисобининг, шунингдек унинг таркибий қисмлари бўлган молиявий бухгалтерия ҳисоби ва бошқарув бухгалтерия ҳисоби предметининг моҳиятини илмий асосда тўлиғича ёритиб бермайди»⁵.

³ Кожинов В.Я. Бухгалтеринский и налоговый учет: управления прибылью. – М.: Изд.во «Экзамен», 2005. С – 22.

⁴ Сидельникова Л.Б. Проблемы информационного обеспечения экономической деятельности предприятия. – М. Аудитор, 1997. С – 27.

⁵ Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2005 й, 67-бет

Баъзи адабиётларда бухгалтерия ҳисоби предмети билан бухгалтерия ҳисоби фанининг предмети чалкаштирилган.⁶

К.Б.Уразов ўзининг «Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари» номли монографиясида бухгалтерия ҳисоби, молиявий ва бошқарув ҳисоблари предметиға қўйидагича таърифлар берган:

«Бухгалтерия ҳисобининг предмети бўлиб турли мулк шаклидаги иқтисодий субъектларнинг умумхўжалик фаолияти-ни ташкил қилувчи жараёнлар, операциялар ва уларнинг натижалари, шунингдек ушбу фаолиятни узлуксиз юритилишини таъминловчи активлар ва уларнинг шаклланиш манбаларининг ҳолати ва ҳаракати ҳисобланади.

Молиявий бухгалтерия ҳисобининг предмети деганда турли мулк шаклидаги иқтисодий субъектларнинг ташқи ва ички ахборот фойдаланувчилар томонидан назорат қилиш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш объектлари ҳисобланган умумхўжалик фаолияти ва унинг натижаларини миқдор ва сифат жиҳатдан тавсифловчи кўрсаткичлар тизими, шунингдек уларнинг моддий ва молиявий ресурслари турлари ва шаклланиш манбаларининг ҳолати ва ҳаракати тушунилади.

Бошқарув бухгалтерия ҳисобининг предмети деганда турли мулк шаклидаги иқтисодий субъектларнинг ички ахборот фойдаланувчилари томонидан назорат қилиш ва бошқарув қарорларини қабул қилиш объект объектлари ҳисобланган жавобгарлик марказларида юз берган ва бераётган хўжалик жараёнлари ва операциялар, эришилган натижалар, шунингдек уларнинг моддий ва молиявий ресурслардан самарали фойдаланилаётганлигини миқдор ва сифат жиҳатдан тавсифловчи кўрсаткичлар тизими тушунилади».⁷

Бу таърифлар ҳозирги бозор иқтисодиётига мос бўлган таърифлар бўлиб, бухгалтерия ҳисоби ва унинг таркибий қисми бўлган молиявий ҳамда бошқарув ҳисобларига комплекс равишда берилган. Лекин, бизнинг фикримизча, субъектларнинг

⁶ Санаев Н ва бошқалар Бухгалтерия ҳисоби асослари. Тошкент: Шарқ 2005. 20-29- бетлар.

⁷ Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент: Фан, 2005. 68-бет

умумий ҳўжалик фаолиятини фақат жараёнлар, операциялар ва унинг натижалари ташкил қилмайди. Шунингдек «жараёнлар» ва «операциялар» тушунчалари бир хил маънони англатади.

Энди бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисми бўлган солиқ ҳисобининг предмети тўғрисида фикр юритсак. Чунки, бухгалтерия ҳисоби, шу жумладан солиқ ҳисоби назариясининг асосий масалаларидан бири бу – унинг предметиدير. Бу масала доимо долзарб бўлиб келган.

Солиқ ҳисоби предметига таъриф беришнинг долзарблиги яна шундаки, республикамизда чоп этилган иқтисодий адабиётларда⁸ бухгалтерия ҳисоби, молиявий ҳисоб, бошқарув ҳисоблари предметига таъриф берилган бўлиб, солиқ ҳисоби предмети таърифланмаган.

Шунинг учун солиқ ҳисобининг предметига таъриф бериш учун асосан Россиялик иқтисодчиларнинг фикрларини таҳлил қилдик.

Россия Федерацияси Солиқ Кодексининг 25-бобида солиқ ҳисоби, солиқ ҳисобининг мақсади, объектлари, регистрлари, сўётлар режаси ва солиқ ҳисобининг асосий тамойиллари ҳақида тушунчалар берилган бўлсада, солиқ ҳисоби предмети-нинг таърифи берилмаган.⁹

И.В.Кальницкаянинг ёзишича: «Солиқ ҳисобининг предмети – бу умумлашган ҳолда корхонанинг ишлаб чиқариш ва ишлаб чиқариш бўлмаган фаолияти бўлиб, бунинг натижасида

⁸ 1) Бобожонов О., Жуманиёзов. Молиявий ҳисоб. Тошкент: Молия, 2002. 672-бет.

2) Санаев Н., Хасанов Б., Ташлаев А., Санаев Ф. Бухгалтерия ҳисоби асослари. Тошкент: Шарқ, 2005. 110-бет.

3) Хасанов Б.А. Бошқарув ҳисоби: назария ва услубиёт. Тошкент: Молия, 2003. 248-бет.

4) Умарова М., Эшбоев У., Ахмаджонов К. Бухгалтерия ҳисоби. -Тошкент. Меҳнат, 1999. 262-бет.

5) Пардаев А.Х. Бошқарув ҳисоби. -Тошкент: Академия, 2002. 176- бет.

6) Уразов К.Б. Иқтисодиёни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент: Фан, 2005. 236- бет.

7) Хасанов Б., Ҳошимов А. Бошқарув ҳисоби. Тошкент: Иқтисод-Молия, 2005. 308-бет.

⁹ Глава 25 налогового кодекса РФ М.: Вершина, 2005. С-248

солиқ тўловчиларнинг солиқни ҳисоблаш ва тўлаш бўйича мажбурияти, яъни солиққа тортишнинг объектлари келиб чиқади».¹⁰

В.Я.Кожиновнинг эътирофи этишича: «Тўлиқ ажралган солиқ ҳисобининг предмети бўлиб, корхоналар ёки жисмоний шахсларнинг хўжалик фаолияти ҳисобланади. Бунда ҳам бухгалтерия ҳисобидек хўжалик маблағлари акс эттирилади».¹¹

И.В.Кальницкая ҳам, В.Я.Кожинов ҳам солиқ ҳисобининг предмети деб корхоналарнинг хўжалик фаолиятини ҳисоблаш-моқда.

Бизнинг фикримизча, солиқ ҳисобининг предметиға таъриф беришда ҳисоб ва солиққа тортиш назарияси нуқтаи назаридан келиб чиқиши керак. Солиқ ҳисоби предметининг таърифида ҳисоб ва солиққа тортиш назариясининг асосий тамойиллари ўз аксини топиши зарур. Юқоридагилардан келиб чиқиб солиқ ҳисобининг предметиға қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Солиқ ҳисобининг предмети деганда хўжалик юритувчи субъектлар ва тадбиркорларнинг хўжалик фаолиятини юритиш асосида солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича келиб чиқадиған мажбуриятлари тушунилади.

Бу таърифдан кўриниб турибдики, бухгалтерия ҳисобининг предмети солиқ ҳисоби предметиға нисбатан кенг тушунча бўлиб, солиқ ҳисоби бухгалтерия ҳисоби предметининг таркибига киради ва унинг моҳиятини янада аниқлаштиради.

Солиқ ҳисоби ўзининг объекти ва субъектиға эға.

Солиқ ҳисобининг субъекти бўлиб солиқ тўловчи юридик ва жисмоний шахслар ҳисобланади.

Россия Федерацияси Солиқ Кодексининг 25-боби 246 ва 346-моддаларига асоосан солиқ ҳисобининг субъектларига қуйидагилар киритилган:

- юридик шахслар шу жумладан кичик корхоналар;
- хорижий компаниялар ва қўшма корхоналар;
- яқка тартибда фаолият кўрсатадиган тадбиркорлар.¹²

¹⁰ Кальницкая И.В. Бухгалтерский учет и нологооблажение: проблемы взаимодействия. Дессертация на соискание степени к.э.н. – СПб, 2001. С-48.

¹¹ Кожинов В.Я. Бухгалтерский и налоговый учет: управление прибылью. – М.: Изд.во «Экзамен», 2005. С-32.

¹² Глава 25 налогового кодекса РФ М.: Вершина, 2005. С-7.

Солиқ ҳисобининг объектларини аниқлашда бевосита бухгалтерия ҳисобининг объектга мурожаат қилишимиз керак. Чунки бухгалтерия ҳисобининг объектлари молиявий, бошқарув ва солиқ ҳисоблари объектининг асоси ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунининг 4-моддасида «Бухгалтерия ҳисоби объектлари. Асосий ва жорий активлар, мажбуриятлар, хусусий капитал, захиралар, даромадлар ва харажатлар, фойда, зарарлар ҳамда уларнинг ҳаракати билан боғлиқ бўлган хўжалик операциялари бухгалтерия ҳисобининг объектларидир»¹³ деб кўрсатилган бўлиб, объектга таъриф берилмаган.

Шуни қайд этишимиз жоизки, «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонун қабул қилинганига 10 йилдан ошди. Бу даврда бухгалтерия ҳисобининг назарий ва методологик концепцияларида тегишли ўзгаришлар рўй берди. Бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисми бўлган «Солиқ ҳисоби» пайдо бўлди. Буларнинг барчаси Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунига тегишли ўзгаришлар киритишни талаб қилмоқда. Худди шу жараёнда бухгалтерия ҳисоби объектларини янада аниқлаштириш ҳамда моддалар мазмунини таҳририй жиҳатдан қайта кўриб чиқиш зарур бўлади.

Солиқ ҳисоби объектларини аниқлаш учун яна меъёрий ҳужжатларга ва иқтисодий адабиётларга мурожаат қиламиз.

Россия Федерацияси солиқлар ва йиғимлар вазирлигининг 2002 йил 26 февралдаги буйруғи билан тасдиқланган (БП-3-02/98) «Россия Федерацияси солиқ кодексининг 2-қисми “Корхона фойдасидан солиқ” 25-бобини қўллаш бўйича услубий тавсиясида солиқ ҳисоби объекти қуйидагича ёзилган:

“Россия Федерацияси Солиқ Кодексининг 25-бобини қўллаш мақсадида солиқ ҳисоби объекти деганда, ҳисобот даврида ҳисобланган, даромад тўғрисидаги маълумотларни ўзда акс эттирувчи кўрсаткичларни шаклланиши, шунингдек ҳисобот даврида ҳисобланган ва тан олинган харажатлар таркибига кирувчи келгуси давр харажатлари, мулклардан амартизация

¹³ Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни 1996 йил 30 август.

қийматлари ва ҳоказо харажатлар тўғрисидаги маълумотлар тушунилади”¹⁴.

Профессор Л.Б.Сидельникова ва Е.Н.Назарянлар солиқ ҳисоби объектига қуйидагича таъриф беришган: “Солиқ ҳисоби объектлари – бу мулклар, мажбуриятлар ва хўжалик операциялари бўлиб, улар қийматининг баҳоси орқали жорий ҳисобот солиқ даври ёки келгуси давларда солиққа тортиш баъзасининг миқдорини аниқлашдир”¹⁵. Бу иқтисодчилар ўзларининг таърифларида фойда, даромад, харажатларни солиқ ҳисобининг объект сифатида эътироф этишмаган.

Н.А.Травкина солиқ ҳисобининг объекти деб “товар (иш, хизмат)ларни сотиш операциялари, сотилган товарлар қиймати;

- фойда, даромадлар, харажатлар;
- корхона мулклари”ни ҳисоблайди¹⁶.

И.В.Кальницкая солиқ ҳисобининг объектларига қуйидагиларни киритган:

- «- товарлар (иш, хизмат)ни сотиш операциялари;
- юридик ва жисмоний шахслар мулки;
- фойда;
- даромад;
- сотилган товарлар (бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматлар) қиймати;
- Солиқ Кодекси билан белгиланган бошқа объектлар»¹⁷.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, солиқ ҳисобининг объектига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

«Корхоналарда рўй берган хўжалик операциялари, активлар, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича мажбуриятлар, даромадлар, харажатлар ва фойда солиқ ҳисобининг объектларидир».

¹⁴ Методические рекомендации по применению главы 25 “Налог на прибыль организаций”, части второй Налогового кодекса Российской Федерации. 2002г. 26 февраль статья -313.

¹⁵ Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговый учет и учетная политика организаций для целей налогообложения. – М.: Омега – Л., 2002. С-64.

¹⁶ Травкина Н.А. Бухгалтерский учет и налоговый учет : состояние и пути развития. – М.: Компания Спутник, 2004. – С.13.

¹⁷ Кальницкая И.В. Бухгалтерский учет и налогообложение: проблемы взаимодействия. Дессертация на соискание степени к.э.н. – СПб, 2001. С-64.

Эътироф этилганлардан кўриниб турибдики, бухгалтерия ҳисоби методологиясида ҳисобнинг предмети ва объекти категорияларига бир хил таъриф берилмаган, ҳисоб объектларининг илмий асосланган таснифи бериш охирига етказилган эмас. Буларнинг барчаси ҳисоб объектининг назарий концепциясига кенг маънодаги қарашлар билан бирга, уларнинг ҳар хиллигидан далолат беради.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бухгалтерия ҳисоби, шу жумладан солиқ ҳисобининг предмети ва объектининг назарий масалалари доимо долзарблигича қолаверади. Бу назарий масалаларнинг долзарблиги солиқ ҳисоби методи ва методологиясининг асосий тамойилларини таҳлил қилганимиздан сўнг янада уйғунлашади.

2.2. Солиқ ҳисоби методи ва методологиясининг асосий тамойиллари

Ҳисоб назариясида унинг тамойиллари муҳим ўрин эгаллайди. Чунки тамойиллар ҳисоб методологиясининг асоси ва негизи бўлиб ҳисобланади. Бухгалтерия ҳисоби методологиясининг асосий мақсади ҳам умумий ҳисоб тамойилларини ишлаб чиқишдир. Бу ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида яна долзарб бўлиб қолмоқда. Бу назарий масалани ўта муҳимлигини К.Б.Уразов қуйидагича эътироф этган:

«Биринчидан, республикамызда бухгалтерия ҳисобининг тамойилларига қонун ҳужжатлари билан ҳуқуқий мақом берилди. Жумладан, «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунда махсус «Бухгалтерия ҳисобининг асосий тамойиллари» номли 6-модда кўзда тутилди. Ушбу модда бухгалтерия ҳисобининг асосий тамойиллари сифатида қуйидаги 11 та тамойил эътироф этилди: 1) бухгалтерия ҳисобини икки ёқлама ёзув уследи юриштиш; 2) узлуксизлик; 3) ҳўжалик операциялари, актив ва пассивларнинг пулда баҳоланиши; 4) аниқлилиқ; 5) ҳисоблаш; 6) олдиндан кўра билиш (эҳтиёткорлик); 7) мазмуннинг шаклдан устунлиги; 8) кўрсаткичларнинг қиёсланувчанлиги; 9) молиявий ҳисоботнинг бетарафлиги; 10) ҳисобот даври даромадлари ва

ҳаражатларининг мувофиқлиги; 11) активлар ва мажбуриятларнинг ҳақиқий баҳоланиши.

Иккинчидан, «Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос»да тамойиллар бухгалтерия ҳисобининг концептуал асосларини белгилаб берувчи элементлардан бири сифатида тавсифланади ва уларнинг сони 17 тага етказилди. Ушбу меъёрий ҳужжатда тамойиллар таркибига қонунда кўрсатилган тамойиллардан ташқари яна қуйидаги тамойиллар ҳам киритилди: 12) тушунарлилик; 13) муҳимлилик; 14) ҳаққоний ва ҳолис акс эттириш; 15) якунланганлик; 16) кетма-кетлик; 17) ўз вақтидалилик.

Учинчидан, 1-сон БҲМС «Ҳисоб сиёсати ва молиявий ҳисобот»да биринчи марта «Молия ҳисоботини тайёрлаш ва тақдим этиш учун асос бўлувчи тамойиллар» бўлими кўзда тутилиб, унга 19 та тамойиллар (юқорида санаб берилганлардан ташқари яна иккита – офестинг ва ҳаққонийлик тамойиллари) киритилди.

Тўртинчида, республикамызда чоп этилган дарслик, ўқув ва амалий қўлланмаларда махсус «Бухгалтерия ҳисоби тамойиллари» номли бўлимлар пайдо бўлди ва уларда ушбу тамойилларнинг моҳияти, қўлланилиш тартиблари ёритилди. Собиқ совет давридаги адабиётларда бухгалтерия ҳисоби тамойилларининг назарий асосларига етарлича эътибор берилмас эди».¹⁸

Ҳақиқатдан ҳам кейинги вақтда бухгалтерия ҳисоби тамойилларининг назарий масалаларига меъёрий ҳужжатларда алоҳида эътибор берилмоқда. Лекин солиқ ҳисоби тамойиллари адабиётларда ёритилмаган ва кам тадқиқот қилинган назарий масала бўлиб қолмоқда. Шунинг учун ҳам солиқ ҳисобининг тамойилларига тўхталиб ўтмоқчимиз. Бухгалтерия ҳисобининг тамойиллари солиқ ҳисоби учун ҳам умумий тамойиллар бўлиб, уларга асослангандир. Шунинг учун ҳам бухгалтерия ҳисоби тамойилларини эслатиб ўтишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

¹⁸ Урзаев К.Б. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. Тошкент: Фан, 2005. 118-119- бетлар.

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуннинг 6-моддасида қуйидаги тамойиллар акс эттирилган: «Бухгалтерия ҳисобининг асосий қоидалари қуйидагилардир:

- бухгалтерия ҳисобининг икки ёқлама ёзув усулида юри-тиш;

- узлуксизлик;
- ҳўжалик операциялари, активлар ва пассивларнинг пулда баҳоланиши;

- аниқлик;
- ҳисоблаш;
- олдиндан кўра билиш (эҳтиёткорлик);
- мазмуннинг шаклдан устунлиги;
- кўрсаткичларнинг қиёсланувчанлиги;
- молиявий ҳисоботнинг бетарафлиги;
- ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мувофиқ-лиги;

- активлар ва мажбуриятларнинг баҳолиниши»¹⁹.

«Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этишнинг кон-цептуал (тамойил) асослари» О-БҲМС да қуйидаги тамойиллар келтирилган:

«Тамойиллар

- Ҳисоблаш;
- Икки ёқлама қайд этиш усули билан ҳисоб юритиш;
- Узлуксизлик;
- Ҳўжалик муомалалари, активлар ва пассивларни баҳолаш;
- Ишончлилик;
- Эҳтиёткорлик (консерватизм);
- Мазмунни шаклдан устунлиги;
- Кўрсаткичларнинг қиёсийлиги;
- Бетарафлик;
- Ҳисобот даври даромадлари билан харажатларининг мувофиқлиги;
- Активлар ва мажбуриятларнинг ҳақиқий баҳоси;
- Тушунарлилик;
- Аҳамиятлилик;

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги қонуннинг 6-моддаси.

- Мухумлилик;
- Ҳаққоний ва ҳолис тақдим;
- Тугалланганлик;
- Изчиллик;
- Ўз вақтида тақдим этиш»²⁰.

«Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунда «қоидалар» деб эътироф этилган бўлса, Ө-БҲМСда эса тамойиллар деб ёзилган. Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикасининг бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи меъёрий ҳужжатларда «тамойиллар» деб ёзилса, мақсадга мувофиқ бўлади.

Тамойиллар йиғиндиси ҳисоб концепциясини ташкил қилади. Шунга асосланган ҳолда солиқ ҳисоби концепциясига таъриф берамиз.

Солиқ ҳисобининг концепцияси – бу солиқ ҳисобини юри-тиш ва солиқ ҳисоботини тузишнинг асосий назарий тамойил-лари мажмуасидир. Бу таърифдан келиб чиқиб, концепция эле-ментлари бўлиб солиқ ҳисобининг тамойилари ҳисобланади де-ган хулоса қилишимиз мумкин.

Ҳар қандай ҳисоб тури ёки ҳисобнинг қуйи тизимидек, солиқ ҳисобининг ҳам ўзига хос бўлган тамойиллари мавжуд. Солиқ ҳисобининг тамойиллари тўғрисида ҳам олимлар турли фикрларни билдиришган ва тамойиллар мазмун ва сон жиҳатидан ҳам фарқ қилади. Масалан, В.Я.Кожинов: “Агар солиқ ҳисоби ахборот контурида мустақил қуйи тизим тури си-фатида шаклланган бўлса, умумий тамойиллардан ташқари, у ўзининг қуйдаги махсус тамойилларига асосланган бўлиши ке-рак”²¹, деган фикрни билдириб, солиқ ҳисобининг тамойиллари-ни санаб ўтади ва қисқача ҳар бир тамойилга тушунтириш бериб кетади. В.Я.Кожинов солиқ ҳисобининг махсус тамойиллари таркибига қуйдагиларни киритган:

Алоҳидалик (автономия) тамойили;

Универсаллик тамойили;

Назорат қилувчанлик тамойили;

²⁰ Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия ҳисобининг Миллий стандартлари. Тошкент, 2004. 7-бет.

²¹ Кожинов В.Я. Бухгалтерский счёт и налоговый учет: управление прибылью. М.: Изд. «Экзамен», 2005. С-44.

Комплекслилик тамойили;

Глобаллилик тамойили²².

Е.В.Крейнина ҳам ўзининг тадқиқотларида солиқ ҳисобининг қуйидаги тамойилларини қайд этган:

«- ўзига хослик тамойили;

- қонунлар билан мустақамланганлик тамойили ;

- доимийлик тамойили»²³

И.В.Кальницкая ўзининг илмий тадқиқотларига асосланиб, солиқ ҳисоби тамойиллари таркибига қуйидагиларни киритган:

-ўзига хослик (исключительность);

- солиқ бўйича мажбуриятларни тан олиш;

- объективлилик;

- мувофиқлик;

- бўлинганлик;

- бажарувчанлик;

- солиқ календарини юритиш ва риоя қилиш;

- кетма-кетлик²⁴.

К.А.Иванов солиқ ҳисобининг тамойиллари деб қуйидагиларни эътироф этган:

- корхона мулкани яхлитлиги;

- даврийлилик;

- пулда ўлчаш;

-қўллашнинг кетма-кетлиги;

- узлуксизлик;

-ҳисоблаш;

-даромадлар ва харажатларнинг мувофиқлиги;

-ҳужжатлар билан тасдиқланганлик²⁵.

Россия Федерацияси солиқ кодекси 25-бобининг 246, 285, 274, 313, 314, 271, 272-моддаларида ҳам солиқ ҳисобининг юқорида эътироф этилган тамойиллари ўз аксини топган.²⁶

²² Ўша асар С. – 44-45.

²³ Крейнина Е.В. Интеракции бухгалтерского учета и налоговой системы. Дисс.на соискание степени К.Э.Н.- СПб.,-1996. С-116

²⁴ Кальницкая И.В Бухгалтерский учет и налогообложение: проблемы взаимодействия». Дисс. на соискание степени К.Э.Н.- СПб., 2001. С-63.

²⁵ Иванов К.А. Налоговой учёт и контроль расчётов на контроль в производственных организациях. Автореферат. М, 2004.

²⁶ Глава 25 Налогового Кодекса Р.Ф. – М.: Вершина, 2005.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, солиқ ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг умумий тамойиллари билан бирга ўзининг махсус тамойилларига асосланган ҳолда олиб борилади, деган хулосага келишимиз мумкин. Шунингдек, солиқ ҳисоби тамойилларини солиққа тортишнинг ва бухгалтерия ҳисобининг тамойилларига асосланган ҳолда ишлаб чиқиш керак. Шуни алоҳида қайд этиш керакки, умумийлик билан бир қаторда солиқ ҳисоби тамойиллари бухгалтерия ҳисоби тамойилларидан фарқ қилади. Энг асосий фарқ, агар бухгалтерия ҳисоби икки ёқлама ёзув тамойилларига асосан балансни шакллантирса, солиқ ҳисоби эса бир томонлама ёзувларга асосланади.

Эътироф этилганлардан келиб чиққан ҳолда солиқ ҳисоби тамойилига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Солиқ ҳисоби тамойиллари – бу солиқ ҳисобини юриштишнинг методологияси асосини ташкил этувчи қоидалар тизимидир.

Солиқ ҳисоби предмети ва тамойилларининг ўзига хослиги унинг методини ҳам аниқлашга имкон яратади. Бевосита метод ва усуллар ёрдамида солиқ ҳисобининг объекти ўрганилади. Бизнинг фикримизча, бухгалтерия ҳисобининг, шу жумладан солиқ ҳисобининг методи ва усуллари аниқлашда бевосита уларнинг мақсади, функцияси, вазифаси ҳамда методологиясини ҳисобга олишимиз керак. Умумий қарайдиган бўлсак, Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунида бухгалтерия ҳисобининг методи ва усуллари алоҳида моддада санаб ўтилмаган ҳамда унинг (методнинг) таърифи берилмаган. Бундан келиб чиқиб «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуннинг янги таҳририда бухгалтерия ҳисобининг умумқабул қилинган методи ва усуллари матн тартибда берилса, мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Тадқиқот даврида ўрганилган адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, республикаимиз олимлари томонидан чоп этилган дарслик, ўқув қўлланма ва монографияларда бухгалтерия ҳисоби, унинг таркибий қисми бўлган молиявий ва бошқарув ҳисоблари методининг назарий масалалари ёритилган бўлсада, солиқ ҳисобининг методи ва усуллари ўрганилмаган ва адабиётларда ўз аксини топмаган.

Ўрганишлар шуни кўрсатмоқдаки, чет эл олимлари, шу жумладан россиялик олимлар ўзларининг китобларида солиқ ҳисобининг методига таъриф беришган, ҳамда усулларининг баъзи жиҳатларини ёритишган. Масалан, А.В.Авдеевнинг эътироф этишича:

«...солиқ ҳисобининг методи — бу концептуал қайта қуришнинг ҳар хил усуллар мажмуаси бўлиб, улар ёрдамида солиққа тортишнинг талаблари асосида солиққа тортиш базасини шакллантириш жараёнида молиявий ҳисоб объектларининг трансформацияси содир бўлади»²⁷. Бу билан А.В.Авдеев солиқ ҳисобининг методига таъриф беришда солиққа тортиш базасини аниқлашда қўлланиладиган усулларни кўзда тутган.

В.Я.Кожинининг ёзишича: «Солиқ ҳисобининг методи, яъни ҳисобни юритиш учун қўлланиладиган усуллар мажмуаси, ҳозирги вақтда қаттиқ регламентланмаган (чегараланмаган). Фикримизча у бухгалтерия ҳисоби методи билан мос келади, лекин фарқи шуки солиқ ҳисобида счёта ва икки ёқлама ёзув мажбурий ҳисобланмайди. Бироқ бухгалтерия ҳисоби усулларига қўшимча махсус солиқ регистрлари (жадваллар) киритилган бўлиб, улар бевосита солиққа тортиш базаси ва солиқ тўловлари билан боғлиқ бўлган операциялар суммаларини акс эттиради»²⁸.

Бошқа муаллифлар солиқ ҳисобининг методига таъриф бермасда, унинг усулларини ўзининг асар ва тадқиқотларида ёритишган. Жумладан, А.В.Брызгалин, В.Р.Берник, А.Н.Галовкин ва Е.В.Демешевалар бухгалтерия ҳисобининг ҳужжатлаштириш, инвентаризация, пулда баҳолаш ва калькуляция методларини солиқ ҳисобининг методи деб тан олиш билан бирга, солиқ ҳисобига характерли бўлган методларни ҳам қайд этган. Улар солиқ ҳисобининг методи сифатида махсус ҳисоб-солиқ кўрсаткичлари ва тушунчаларини киритишни таклиф этишган²⁹.

²⁷ Авдеев А.В. Системная организация бухгалтерского учета для целей налогообложения. Дисс. на соискание степени. К.Э.Н. Волгоград, 2003. С. – 64.

²⁸ Кожин В.Я. Бухгалтерский и налоговый учет: управления прибылью. М.: Изд. «Экзамен», 2005, С.-35

²⁹ Брызгалин А.В., Берник В.Р., Галовкин А.Н., Демешева Е.В. Налоговой учёт и налоговой политика предприятия – М.: «Аналитика-Пресс», 1997. С-32

Е.В.Крейнина эса солиқ ҳисобининг махсус методлари сифатида конъюнктура коррективка, ҳисоблаш ва касса методи, солиққа тортиш мақсадида умумқабул қилинган низомларни интерпретация методи, солиқ дисконтини белгилаш, махсус солиқ регистрлари ва ҳужжатларни ўрнатиш ҳамда паспорт – кадастр методларини эътироф этган³⁰.

Л.Б.Сидельникова ва Е.Н.Назарянлар солиқ ҳисобининг методи сифатида счётларни келтирган бўлса³¹, В.Я.Кожинов «Тўла масштабдаги солиқ ҳисоби счётлар ва икки ёқлама ёзувни мажбурий равишда қўллаш асосида тузилади»,³² деб эътироф этган.

Солиқ ҳисобининг счётлари режаси ва уларни қўллаш методикаси бўйича ҳам қарашлар ҳар хил. И.В.Педченко, Л.Б.Сидельникова, Е.Н.Назарян, С.А.Харитоновалар учта рақамдан иборат счётлар режасини амалиётда қўллашни таклиф қилсалар, В.Я.Кожинов эса молиявий бухгалтерия ҳисоби счётлар режасидан фойдаланган ҳолда солиқ ҳисобини олиб боришни таклиф қилган. В.Я.Кожиновнинг фикрича, корхоналар солиқ ҳисоби сиёсатини ишлаб чиқишда ишчи счётлар режаси тузиб, ундан фойдаланиш самара бериши ва бухгалтерларга қийинчилик туғдирмаслигини эътироф этган.

Л.Б.Сидельникова ва Э.Н. Назарянлар солиқ ҳисоби счётларини балансдан ташқари счётлардек бир томонлама ёзув усулида олиб боришни таклиф этиб, икки ёқлама ёзув усулини инкор этишган бўлса, В.Я.Кожинов хўжалик жараёнларини счётларда икки ёқлама ёзув усулида акс эттирган. Масалан:³³

Бундан келиб чиқиб бизнинг фикримизча, республикамизда солиқ ҳисобини ташкил этишнинг бошланғич босқичида молиявий бухгалтерия ҳисоби счётлар режасидан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

³⁰ Крейнина Е.В. Иытеракции бухгалтерского учёта и налоговой системы. Дисс. на соискание степени К.Э.Н.-СПБ-1996. С-121,129.

³¹ Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговой учёт и учётная политика организаций для целей налогообложения. – М.: Омега – Л., 2002. С-92.

³² Кожинов В.Я. Бухгалтерский и налоговой учёт: управление прибылью. М.: Изд. «Экзамен», 2005. С-36

³³ Кожинов В.Я. Бухгалтерский и налоговой учёт: управление прибылью. М.: Изд. «Экзамен», 2005. С. – 315-320.

№	Хўжалик операцияларининг мазмуни	Дебит	Кредит	сумма
22	Цехнинг асосий ишчилари иш ҳақидан даромад солиғи ушланди	70	68	1.02 минг сўм
68	Солиқлар бюджетга тўланди	68	51	8.12 минг сўм

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда солиқ ҳисобининг методи умум қабул қилинган бухгалтерия ҳисобининг методи ва усулларига асосланишдан ташқари ўзининг махсус метод ва усулларига эга экан, деган хулоса қилишимиз мумкин.

Таҳлиллар натижаси асосида солиқ ҳисобининг методига таъриф беришга ҳаракат қиламиз:

Солиқ ҳисобининг методи — бу хўжалик юритувчи субъектларнинг хўжалик операциялари, активлари, солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича мажбуриятлар, даромад, харажат ва фойда кўрсаткичларини акс эттирувчи усуллар мажмуасидир.

Шундай қилиб, солиқ ҳисобининг тамойиллари ва методини белгилаб олдик. Тамойиллар ва методга асосланган ҳолда солиқ ҳисобини олиб бориш методологиясининг назарий муаммоларини ечишга ҳаракат қиламиз.

Солиқ ҳисобини олиб бориш методикаси бўйича ҳам мутахассисларнинг фикрлари ҳар хил. С.А.Николаеванинг фикрича, солиқ ҳисобини юритишни 3 поғонали стандартлар асосида ташкил этиш мумкин:

«Биринчи поғона стандарти «Солиқ ҳисоботини юритиш тизими» деб аталиб, унинг асосида «солиқ ҳисобини юритиш тизимининг тартиби ва концептуал асоси» белгиланади.

Иккинчи поғона стандартларда ҳар бир солиқнинг аниқ тури ва солиқ ҳисоби жараёнлари ва солиқ ҳисоби бўйича солиқ ҳисобини юритиш тартиби, ҳамда бухгалтерия ва солиқ ҳисобларининг ўзаро боғлиқлиги белгиланади. Солиқ ҳисобинини ҳисоб сиёсати иккинчи поғона стандарти ҳисобланади.

Учинчи поғона стандартлари бўлиб солиқ ҳисобини олиб борувчилар ишларини аниқлаштирувчи ва тартибга солувчи низомилар ва йўриқномалар ҳисобланади»³⁴. С.А.Николаева томонидан таклиф қилинган «солиқ ҳисобини стандартлар асосида юритиш» таклифини, солиқ ҳисобини автоном ҳолда олиб бораётган корхоналарда қўллаш мумкин бўлади. Бошқа ҳолатларда солиқ ҳисобини юритиш тартиби корхоналарнинг ҳисоб сиёсати билан тартибга солиниши мақсадга мувофиқ деган фикрдамиз.

К.А.Ивановнинг фикрича: «Солиқ тўловчилар солиқ ҳисобини ташкил этишда солиқ ҳисобининг қуйидаги моделларидан бирини танлаш ҳуқуқига эга:

1. Махсус солиқ ҳисоби;
2. Аралаш ҳолдаги солиқ ҳисоби»³⁵.

А.В.Аздеев солиқ ҳисобини юртишнинг қуйидаги учта асосий назарий моделларини таклиф этган:

«1. Ҳисобни бухгалтерия ҳисоби қоидалари билан юритиш ва унинг маълумотлари асосида солиқ ҳисоби маълумотларини олиш.

2. Ҳисобни солиқ ҳисоби қоидалари билан юритиш ва унинг маълумотлари асосида бухгалтерия ҳисоби маълумотларини олиш.

3. Параллел ҳолда бухгалтерия ва солиқ ҳисобларини юритиш»³⁶.

Бизнинг фикримизча, Республикамиз амалётида ҳозирча биринчи моделни қўллаш мақсадга мувофиқ. Солиқ ҳисобининг ҳуқуқий ва меъёрий ҳужжатлари қабул қилингандан кейин учинчи моделни амалиётга тадбиқ қилиш мумкин бўлади.

Л.Б.Сидельникова ва Е.Н.Назарянлар солиқ ҳисобини юртишнинг қуйидаги вариантларини таклиф этишган:

³⁴ Николаева С.А. Налоговый учёт в 2002 году: учётная политика для целей налогообложения. – М.: «Ан-Пресс», 2002. С.-18.

³⁵ Иванов К.А. Налоговой учёт и контроль расчётов по налогу на прибыль в производственных организациях. Дисс.на соискание ученой степени К.Э.Н. М., 2004.С.40.

³⁶ Аздеев А.В. Системная организация бухгалтерского учета для целей налогообложения. Дисс. на соискание ученой степени К.Э.Н. Волгоград, 2003. С.64.

«Бухгалтерия ҳисобини юритиш билан бирга автоном (параллел) ҳолда солиқ ҳисобини юритиш;

солиқ ва бухгалтерия ҳисобларини интеграция ҳолда юритиш»³⁷. Муаллифлар ўз фикрларини давом эттириб, биринчи вариантини амалиётга тадбиқ этиш учун солиқ ҳисобининг махсус аналитик регистрларини ишлаб чиқаришни эътироф этишган³⁸.

Россия Федерацияси Солиқлар ва йиғимлар Вазирлигининг 2002 йил 26 февралдаги БП-3-02/98 сонли буйруғи билан тасдиқланган. «Россия Федерацияси Солиқ кодексини 25-боби «Корхона фойдасидан солиқ» 2-қисмини қўллаш бўйича услубий тавсияси ҳамда Солиқ Кодекснинг 314-моддасида солиқ ҳисобининг аналитик регистрларига таъриф берилган:

«Солиқ ҳисобининг аналитик регистлари - ушбу боб талабларига мос равишда, бухгалтерия ҳисоби счётларига тақсимланмаган (акс эътирилмаган) ҳолда ҳисоб давридаги солиқ ҳисоби маълумотларини гуруҳлаштирилган, тизмлаштирилган йиғма шакллари»³⁹.

Ушбу ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда аналитик регистрлар солиқ тўловчилар томонидан мустақил равишда ишлаб чиқиши ва ҳисоб сисёсатига илова қилиниши қайд эътирилган.

К.А.Ивановнинг эътироф этишича: Россия Федерацияси Солиқлари ва йиғимлар Вазирлигининг 2001 йил 19 декабрдаги «Солиқ ҳисобини тизими тўғрисида»ги ахборот хабарномасида солиқ ҳисобининг 51 та регистри акс этилган бўлиб, уларни шартли равишда 5 та гуруҳга бўлган:

1. Оралиқ ҳисоб-китоб регистрлари;
2. Солиқ ҳисоби бирлиги ҳолатини ҳисобга олувчи регистрлар;
3. Хўжалик операцияларини ҳисобга олувчи регистрлар;
4. Ҳисобот маълумотларини шакиллантирувчи регистрлар;

³⁷ Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Комментарии к регистрам налогового учёта. – М.: Омега-Л., 2003. С.6.

³⁸ Там же. С. 6

³⁹ Глава 25 Налогового Кодекса РФ. Статья 314. – М.: Россия. 2005. С – 178 - 179

5. Тижорат бўлмаган корхоналарни мақсадли маблағларини ҳисобга олувчи регистрлар.⁴⁰

Бундан келиб чиқиб, солиқ тўловчилар солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича солиққа тортиш базасини аниқлаш учун зарур бўлган солиқ ҳисоби маълумотлари билан таъминлашга керак бўладиган регистрлар мустақил ҳолда ишлаб чиқади ҳамда юритилади деган хулоса қилишимиз мумкин. Бу эса ҳозирги иқтисодий эркинлаштириш шароитига мос келмайди. Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитасининг тегишли бошқармалари томонидан ягона шаклдаги регистрларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Биз ушбу параграфда солиқ ҳисобининг концепцияси, таъминоти, метод ва унинг элементлари, солиқ ҳисобини юритишнинг моделлари, солиқ ҳисобининг регистрлари тўғрисида фикр юритдик. Хўжалик юритувчи субъектлар солиқ ҳисобини ташкил этиш, уни юритишнинг методикаси, фойдаланиладиган ишчи счётлар режаси, регистрларни ўзгаришининг солиқ ҳисоби сиёсатида аниқ кўрсатадилар.

2.3. Солиқ ҳисоби сиёсати

Республикамызда қабул қилинган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда хўжалик юритувчи субъектлар ҳисобни, шу жумладан солиқ ҳисобини юритишни ташкил қилиш мақсадида «ҳисоб сиёсати»ни ишлаб чиқиш ва тасдиқлаш кўзда тутилган. Ўзбекистон Республикаси «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунда ҳисоб сиёсатида ўз аксини топмаган. Ўзбекистон Республикаси 1-сонли бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (БҲМС)да ҳисоб сиёсатига қўйидагича таъриф берилган: «ҳисоб юритиш сиёсати деганда, хўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий

⁴⁰ Иванов К.А. Налоговой учёт и контроль расчётов по налогу на прибыль в производственных организациях. Дисс. на соискание степени К.Э.Н. М., - 2004.С - 46.

ҳисоботларни тузиш асослари ва қоидаларига мос равишда усулларининг қўлланилиши тушунилади»⁴¹.

К.Б.Уразов ҳисоб сиёсатига ҳозирги бозор иқтисодиётига мос келадиган таъриф берган: «Ҳисоб сиёсати деганда ҳўжалик юритувчи субъект раҳбари томонидан бухгалтерия ҳисобини юритиш ва молиявий ҳисоботни тузишнинг танланган аниқ қонуний усулларини ўзида мужассамлаштирувчи ва фойдаланувчиларнинг ахборот олиш талабларини тўлиқ қониқтиришга хизмат қилувчи ички меъёрий ҳужжат тушунилади»⁴².

Республикамызда чоп этилган меъёрий ҳужжатлар ва адабиётлар⁴³ таҳлили шуни кўрсатдики, буларда «Солиқ ҳисоби сиёсати» ёки «Солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсати» тушунчалари ўз аксини топмаган. Шундан келиб чиққан ҳолда «Солиқ ҳисоби сиёсати»нинг моҳиятини очишга ҳамда бу тушунчага таъриф беришга ҳаракат қиламиз.

Россия Федерациясида «Солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсати» тушунчаси Солиқ Кодексининг 21-боби «Кўшилган қиймат солиғи»ни қўллаш билан пайдо бўлган ва Солиқ Кодексининг 25-боби «Фойдадан солиқ»нинг 254, 261, 267, 307, 313, 314 – моддалари билан янада мустаҳкамланган. Бироқ, бу ҳуқуқий-қонуний ҳужжатларда ҳам солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсатига таъриф берилмаган. Ўрганилган чет эл адабиётлари таҳлили шуни кўрсатдики, жуда кўп

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари. Тошкент, 2004. 16-бет.

⁴² Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари – Тошкент: Фан, 2005. 151-бет.

⁴³ - Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси – Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2003.

- Ўзбекистон Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонуни. 1996 йил 30 август.

- Ўзбекистон Республикаси БХМС. Тошкент, 2004.

- Хасанов Б.А., Хошимов А.А. Бошқарув ҳисоби. Тошкент: «IQTISOD MOLIIYA» нашриёти, 2005.

- Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари – Тошкент: Фан, 2005.

- Завалишина И.А. Янгича бухгалтерия ҳисоби - Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» 2004.

- Гулямова Ф.Г. Самоучитель по бухгалтерскому учёту – Т.: Изд. Дом. «Мир экономики и права» 2004.

иктисодчилар солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсатини «солиқ ҳисобини юритишнинг корхона томонидан танланган усуллар мажмуаси» деб эътироф этишган. Жумладан: А.В.Брызгалин, В.Р. Берник А.Н.Головкин, Е.В.Демешевалар қуйидагича таъриф беришган: «Солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсати деганда корхонанинг солиқ ҳисобини юритиш ва солиқ ва йиғимларни ҳисоблаш қоидаларини танланган усуллар мажмуаси тушунилади»⁴⁴.

Бундан кўриниб турибдики, корхона солиқ ҳисобини юритишнинг методологиясини ўзи танлаши, танланган усуллар маълум бир ҳужжат билан мустаҳкамланиши керак.

Л.Б.Сидельникова ва Е.Н.Назарянлар ўзларининг қўлланмасида қуйидагиларни қайд этганлар: «Россия Федерацияси солиқ кодексининг 25-бобини амал қилиши билан «солиқ ҳисоби» тушунчаси пайдо бўлди ва солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсати» атамаси ҳуқуқий мустаҳкамланди. Бу билан боғлиқ ҳолда корхоналар иккита алоҳида бухгалтерия ва солиқ ҳисоби сиёсатларини тасдиқлаш зарурати туғилди»⁴⁵. Ушбу муаллифлар томонидан солиқ ҳисоби сиёсатига таъриф бермасаларда, бухгалтерия (молиявий) ва солиқ ҳисоби сиёсатларининг асосий элементлари қиёсий таҳлил қилинган»⁴⁶.

Л.И.Куликованинг фикрича: «Солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсати -- бу ташкилот фаолиятининг хусусияти ва солиқ ҳисобининг бош тамойилларига мос ҳолда фойда солигининг солиқ базасини аниқлайдиган ахборотларни умумлаштирувчи қоида ва методлар мажмуасидир».

М.Л.Пятовнинг қарашича: «Солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсати деганда солиқ тўловчига солиқ қонунчилиги томонидан берилган комплекс имкониятлардан амалга оширилган хўжалик операцияларини солиққа тортиш режимларидан бирини танлаш тушунилади»⁴⁷. Бу фикр билан биз тўлиқ қўшилиша

⁴⁴ Брызгалин А.В., Берник В.Р., Головкин А.Н., Демешова С.В. Налоговой учёт и налоговая политика предприятия. - М.: «Аналитика - Пресс», 1997. С.48

⁴⁵ Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговой учёт и учётная политика организаций для целей налогообложения. М.: Омега - Л., 2002. С-4

⁴⁶ Там же. С- 113-116

⁴⁷ Пятов М.Л. Отражение в учёте задолженности по НДС // Бухгалтерский учёт. -2002. № 4. С.56.

олмаймиз. Чунки, ҳисоб сиёсатини шакллантириш ва фақат солиқ қонунчилиги томонидан берилган имкониятлардан бири танланмайди, балки солиқ ҳисобини юритиш ва солиқ ҳисобини тузишда қўлланиладиган усуллар ва методлар танланади.

С.Ю.Матвеев солиқ ҳисоби сиёсатига қуйидагича таъриф берган: «Корхонанинг солиқ ҳисоби сиёсати деганда солиқ ҳисобини юритиш мақсадида фойда солигини аниқлаш учун хўжалик фаолиятида рўй берган ҳодисаларни бошлангич кузатиш, уларни тан олиш ва қийматда ўлчаш, гуруҳлаштириш ва умумлаштириш усулларининг қабул қилинган мажмуаси тушунилади»⁴⁸. С.Ю.Матвеевнинг берган таърифи олдингиларга нисбатан кенг ва тўлиқроқ дейиш мумкин. Бироқ хўжалик юритувчи субъект фақат фойдадан солиқ базасини аниқлаш ва унинг солиқ ҳисобини юритиш учун ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқмайди. Чунки, хўжалик юритувчи субъект бюджетга бошқа солиқлар ва мажбурий тўловлар тўлаши ҳам мумкин.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, олимлар ўртасида солиқ ҳисоби сиёсатига таъриф беришда ҳам фикрлар ва терминология хилма хил экан. Бизнинг фикримизча, «Солиққа тортиш мақсади учун ҳисоб сиёсати» тушунчаси ўрнига «Солиқ ҳисоби сиёсати» тушунчасини қўллаш мақсадга мувофиқ. Шундан келиб чиққан ҳолда солиқ ҳисоби сиёсатига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

«Солиқ ҳисоби сиёсати – бу хўжалик юритувчи субъект томонидан солиқ ҳисобини юритиш ва солиқ ҳисоботини тузиш учун танланган қоида ва усуллар мажмуасидир».

Солиқ ҳисоби сиёсати хўжалик юритувчи субъектлар учун ички меъёрий ҳужжат бўлиб ҳисобланади.

Солиқ ҳисоби сиёсатини ишлаб чиқишда қуйидаги омилларни ҳисобга олиш керак:

- мулк шакли;
- хўжалик юритувчи субъектларнинг фаолият тури;
- солиққа тортиш тизими ва тўланадиган солиқ турлари;
- корхонанинг моддий техника базаси;
- ҳисоб ходимларининг малакаси ва билим савияси.

⁴⁸ Матвеев С.Ю. Организация и ведение налогового учёта.- М.: «Налоговой вестник», 2004.С 4.

С.Ю.Матвеев солиқ ҳисоби сиёсатини шакллантиришда қуйидагилар бўлишини эътироф этган:

- солиқ ҳисобининг ягона счётлар режаси;
- ягона регистрлар тизими;
- ахборотларни йиғиш ва назорат қилишнинг ягона автоматлаштирилган тизими;
- ягона дастурий таъминоти⁴⁹.

Адабиётлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, аксарият муаллифлар солиқ ҳисоби сиёсатини ташкилий, техник ва услубий қисмлардан иборат бўлиши керак деган фикрдалар. Масалан: Е.А.Нестерованинг ёзишича, солиқ ҳисоби сиёсати солиқ ҳисобининг барча: ташкилий, техник ва услубий аспектларини қамраб олиши керак⁵⁰.

О.О.Андрееванинг эътироф этишича: «Ҳисоб сиёсатини шакллантириш жараёнида солиқ ҳисобининг ташкилий-техник ва услубий аспекти белгиланиши ва асосланиши зарур»⁵¹. Бундай фикрларни В.Я.Кожин⁵², В.Н.Журавлев⁵³, Л.Б.Сидельникова⁵⁴, Е.Н.Назарянлар ҳам қўллаб-қувватлашган.

Ф.Ф.Фуломова⁵⁵ ҳисоб сиёсатини тўртта қисмдан, яъни умумий тартиблар, ҳисоб услубиёти, ҳисоб техникаси ва ҳисобни ташкил этиш қисмларидан иборат бўлишини қайд этади.

Бизнинг фикримиз, солиқ ҳисоби сиёсати учта, яъни, ташкилий, техник ва услубий қисмлардан иборат бўлиши мақсадга

⁴⁹ Матвеев С.Ю. Организация и ведение налогового учёта – М.: «Налоговой вестник», 2004 С.6

⁵⁰ Нестерова Е.А. Организация и методика бухгалтерского и налогового учёта: на предприятии стройиндустрии. Дисс. на соискание степени К.Э.Н. – М., 2003. С.78.

⁵¹ Андреева О.О. Организация налогового учёта на перерабатывающих предприятиях АКП-ного комплекса. Дисс. на соискание степени К.Э.Н. Спб., 2005. С.64.

⁵² Кожин В.Я. Бухгалтерский учёт: управление прибылью. М.: Изд. во «Эк-замен», 2005. С.416.

⁵³ Журавлев В.Н. Первичные документы и регистры налогового учёта. М.: ООО «Налог Инфо», ООО «Статус-Кво 97», 2006. С-160.

⁵⁴ Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговой учёт и учётная политика организаций для целей налогового облажения – М.: Омега – Л., 2002. С-208.

⁵⁵ Гулямова Ф.Г. Самоучитель по бухгалтерскому учёту – Тошкент: Изд. дом. «Мир экономики и права», 2004. С.107-114.

мувофиқдир. Бу тўғрисида биз илгари нашр этилган ўқув қўлланмада⁵⁶ ҳам шундай фикр билдирган эдик. Солиқ ҳисоби сиёсати таркибининг чизма кўриниши (1-чизма).

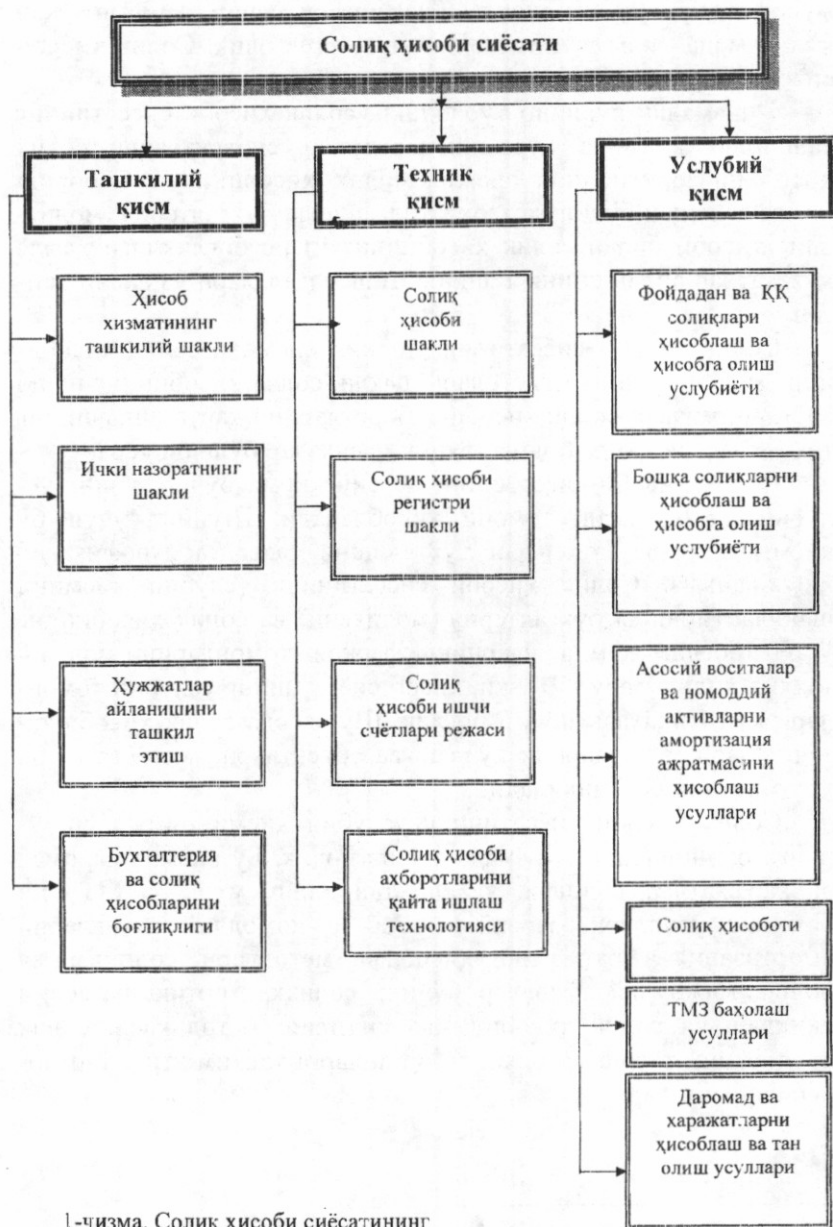
1-чизмадан кўриниб турибдики, солиқ ҳисоби сиёсатининг ташкилий қисмида ҳўжалик юритувчи субъектларда солиқ ҳисобини юритишнинг шакли, солиқ ҳисобини олиб бориш кимга ва қайси бўлинмага юклатилганлиги, бухгалтерия (молиявий) ҳисоби билан солиқ ҳисобининг ўзаро боғлиқлиги ҳамда ҳужжатлар айланишини ташкил этиш масалалари ўз аксни топган.

Солиқ ҳисоби сиёсатининг техник қисмида солиқ ҳисобининг модели унинг регистрлари шакли, солиқ ҳисобининг ишчи счётлар режаси, солиқ ҳисоби ахборотларини қайта ишлашнинг технологияси ҳамда бошқа техник масалалар бўлиши керак.

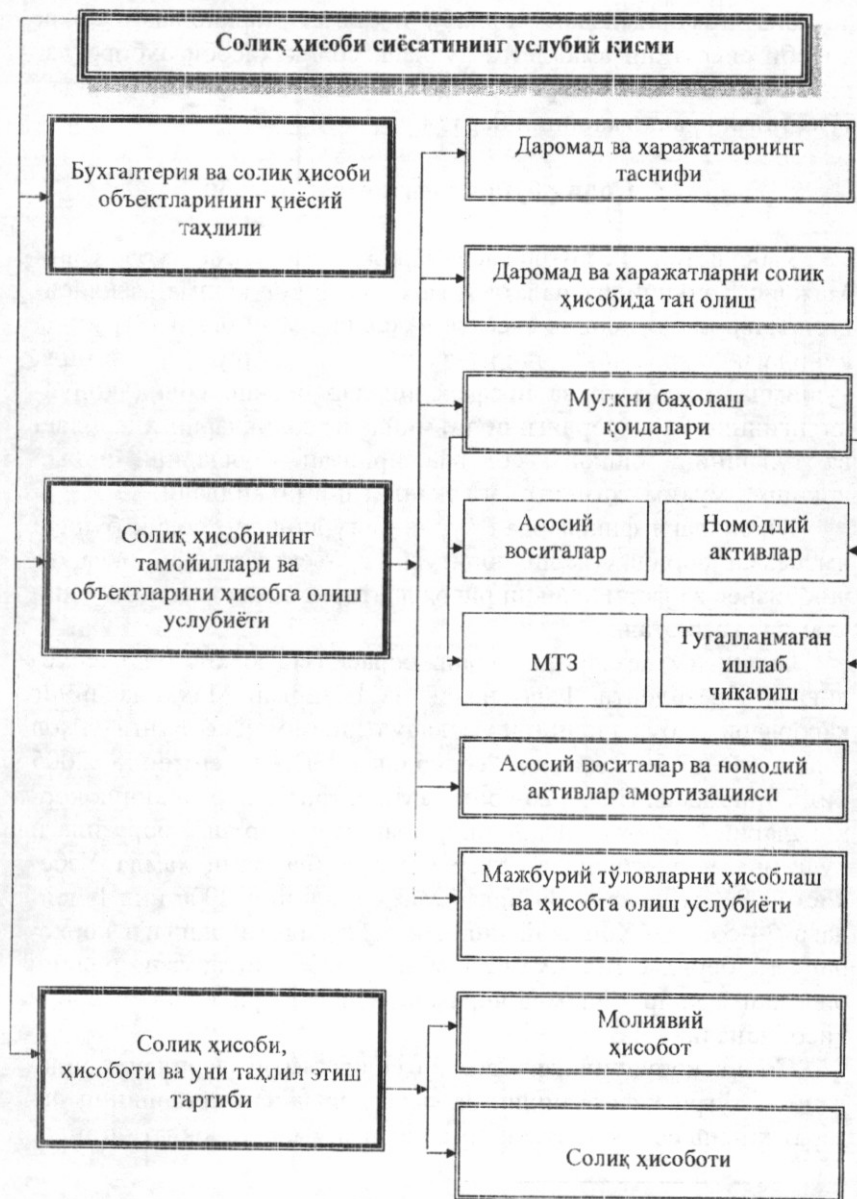
Солиқ ҳисоби сиёсатининг асосий қисми бўлиб, унинг услубий методологик томони ҳисобланади. Шунинг учун бу қисмга алоҳида ва кенгроқ тўхталишни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Солиқ ҳисоби сиёсатининг услубий қисмини шакллантиришда бухгалтерия (молиявий) ва солиқ ҳисобининг ўзаро боғлиқ ҳамда уларнинг фарқли томонларини қиёсий таҳлил қилиш зарур. Чунки, ҳисоб сиёсатининг услубий томонлари кўп жиҳатдан шунга боғлиқ. Шу асосда солиқ ҳисоби таъмойлари методларини қўллаш ва объектларни ҳисобга олиш услубиёти ишлаб чиқилади.

Солиқ ҳисоби сиёсатининг услубий қисми нималарни ўз ичига олишлигини 2-чизмада акс эттирдик. Бу қисмда даромад ва харажатлар таснифи, уларни тан олиш, мулк ва МТЗ ни баҳолаш усуллари, асосий восита ва номоддий активларни амортизация ажратмасини ҳисоблаш методлари, солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар бўйича солиққа тортиш базасини аниқлаш ва солиқ ҳисобида акс эттириш методикаси, солиқ ҳисоботини тузиш ва тегишли органларга тақдим этиш тартиблари кўрсатилади.

⁵⁶ Қурбонов З.Н. Бухгалтерия ҳисоби асослари. Ўқув қўлланма. Фарғона, 2002. 140-бет.

1-чизма. Солиқ ҳисоби сиёсатининг таркибий қисмлари.

2-чизма. Солиқ ҳисоби сиёсатининг услубий аспекти.

Биз томонимиздан ишлаб чиқилган таркибдаги солиқ ҳисоби сиёсатини амалиётга қўллаш, солиқ ҳисоби ахборотларидан фойдаланувчиларни керакли бўлган маълумотлар билан тўла таъминлаш имконини беради.

2.4. Солиқ бўйича имтиёзлар ҳисоби

Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузасида солиқ сиёсати ва солиқ имтиёзлари тўғрисида қўйидаги фикрларни билдирар экан: «Солиққа тортиш тизимида қўшимча имтиёзлар ва преференциялар бериш, солиқ қонунчилигининг барқарорлигини таъминлаш, солиқларни ҳисоблаш ва тўлашнинг ошқора, соддалаширилган усуллари ишлаб чиқиш»⁵⁷ муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлади.

Юқоридаги фикрлардан кўриниб турибдики, солиқ бўйича имтиёзлар бериш хўжалик юритувчи субъектларни, айниқса кичик бизнес ва фермерликни ривожлантиришда муҳим иқтисодий аҳамият касб этади.

Солиқ имтиёзларини бериш борасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари қабул қилинган ва қабул қилинмоқда. Бунга яққол мисол бўлиб Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 20 июндаги ПФ-3620-сонли «Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 1 майдаги 74-сонли «Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга берилаётган имтиёзларнинг рағбатлантирувчи ролини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарори ҳисобланади.

Солиқ қонунчилигига асосан солиқ имтиёзларидан фойдаланиш, тўғри ҳисобланиши ва мақсадли йўналтирилишини назорат қилиш солиқ хизмати органлари зиммасига юклатилган.

⁵⁷ Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиyatни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т.: Ўзбекистон, 2005. – 83 б.

Давлат солиқ кўмитасининг тезкор маълумотларига асосан 2004 йил давомида қўлланилган солиқ имтиёзларининг миқдори 302,7 млрд. сўмни ташкил қилган.

Солиқ турлари бўйича имтиёзларнинг энг кўп миқдори, яъни 58,4 фоизи қўшилган қиймат солиғига, 15,4 фоизи мол-мулк солиғига, 7,8 фоизи даромад(фойда) солиғига, 10,7 фоизи ер солиғига, 7,7 фоизи эса бошқа солиқ турларига тўғри келмоқда.

Юридик шахслар томонидан фойдаланилган солиқ имтиёзлари миқдори бюджетга ундирилган солиқ тушумига нисбаган 2003 йил йилда 15,7 фоизни ташкил қилган бўлса, 2004 йилда бу кўрсаткич 15,4 фоизни ташкил қилди.

2005 йил 24 февралда тасдиқланган «Юридик шахсларга солиқлар, божхона ва мажбурий тўловлар бўйича берилган имтиёзларни расмийлаштириш ва бухгалтерия ҳисобида акс эттириш тартиби тўғрисида»ги Низом (Янги таҳрирдаги)га асосан солиқ имтиёзларининг бухгалтерия ҳисоби олиб борилади. Бу низомга асосан хўжалик юритувчи субъектларга солиқлар ва божхона имтиёзлари:

а) бўшаётган маблағларни мақсадли вазифаларни бажариш учун йўналтириш шарти билан;

б) бўшаётган маблағларни мақсадли ишлатиш назарда тутилмаган ҳолда берилади.

Бу шартлардан келиб чиққан ҳолда солиқ имтиёзларининг молиявий ҳисобини халқаро стандартлар асосида ташкил қилиш керак.

Бўшаётган маблағларни мақсадли вазифаларни бажаришга йўналтириш шарти билан солиқлар имтиёзларининг молиявий ҳисоби 8840-«Мақсадли ишлатиладиган солиқ имтиёзлари» счётида солиқ имтиёзларининг турлари бўйича олиб борилади.

Солиқлар ва божхона имтиёзларини ҳисоблаб ёзаётганда батафсил ҳисобга олиш мақсадида хўжалик юритувчи субъектлар сётлар режасидаги қўйидаги сётларни очади:

а) бюджетга бўнак тўловларни ҳисобга олиш ҳисоб варақлари (4400) гуруҳида «Бюджетга солиқлар ва йиғимлар бўйича бўнак тўловлари – солиқлар ва божхона имтиёзлари (турлари бўйича)» счёти;

б) бюджетга тўловлар бўйича қарзни ҳисобга олиш ҳисобварақлари (6400) гуруҳида «Бюджетга тўловлар бўйича қарз – солиқлар ва божхона имтиёзлари (турлар бўйича)» счёти;

в) суғурта бўйича ва давлат мақсадли жамғармаларига тўловлар бўйича қарзларни ҳисобга олиш ҳисобварақлари (6500) гуруҳида «Давлат мақсадли жамғармаларга тўловлар – солиқ имтиёзлари (турлар бўйича)» счёти;

г) турли кредиторлардан қарзларни ҳисобга олиш ҳисобварақлари (6900) гуруҳида «Импорт чоғида ҚҚС ва акцизлар бўйича ҳисоблаб ёзилган солиқ имтиёзлари (турлар бўйича)» счёти.

Солиқ имтиёзлари билан боғлиқ хўжалик операцияларини счётларда акс эттириш 2-1-жадвалда келтирилган.

Солиқ бўйича имтиёзлар бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади

2-1-жадвал

Т.р.	Хўжалик жараёнларининг мазмуни	Счётлар корреспонденцияси	
		Дебет	Кредит
1.	Хужжатларга асосан асосий воситалар, ўрнатиладиган ускуналар, номоддий активлар ва товар-моддий захиралар қийматига киритиладиган солиқ суммасига:		
А)	Капитал қўйилмалар	0800	4400 ёки 6400 ёки
Б)	Ўрнатишга асосан ускуналар	0700	6500
В)	Товар-материал захиралари	1000-2900	6900
2.	Солиқ тўқовчилар учун ҚҚС Ўзбекистон Республикаси ҳудудида харид қилинган товар-моддий захираларининг акциз солиғи суммасига	4400 ёки 6400 ёки 6500 ёки 6900	6010 6210 6900
3.	Товар-моддий захиралари харид қилинганда ҚҚС ва акциз солиғини тўлашдан озод қилиш натижасида бўшаган маблағлар суммасига	4400 6400	8840
4.	Маҳсулот (ишлар, хизматлар) реализация қилинганда ҳисобланган ҚҚС, акциз солиғи суммасига	4010; 4120	6410 солиқ турлари бўйича

5.	Хужжатлар асосан ҳисобга қабул қилинадиган, илгари ҳисоблаб ёзилган ҚҚС ва акпиз солиғи суммаларини ҳисобга киритилганда	6410 солиқ турлари бўйича	4410 солиқ турлари бўйича имтиёзлар
6.	Маҳсулот (ишлар, хизматлар) реализация қилинганда ҚҚС ва акпиз солиғи тўловдан озод қилиш натижасида бўшаган маблағлар муссасига	6410 солиқ турлари бўйича	8840
7.	Солиқлар бўйича имтиёзлар бериш натижасида бўшаган маблағлари асосий воситаларни реконструкция қилишга йўналтирилганда	8840	8530
8.	Бўшаган маблағлар жорий мажбуриятларни (иш ҳақи бўйича) ҳосил бўлишига олиб келадиган жорий харажатларни қоплашга йўналтирилганда ва ҳоказолар	8840	6410

Биз бу жадвалда солиқ имтиёзлари билан боғлиқ асосий хўжалик операцияларини акс эттирдик.

Бўшаётган маблағлардан мақсадли фойдалани назарда тутилмаганда солиқ имтиёзлари солиқ турлари бўйича балансдан ташқари счётда олиб борилади. Яъни бухгалтерия ҳисоб «Вақтинчалик солиқлар ва божхона имтиёзлари» номли алоҳида балансдан ташқари счётда юритилади. Имтиёз бўйича бўшаган маблағлар «Вақтинчалик солиқлар ва божхона имтиёзлари» счётининг дебитида акс эттирилади.

III БОБ. СОЛИҚ ҲИСОБИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ЖАҲОН ТАЖРИБАСИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШ КОНЦЕПЦИЯЛАРИ

3.1. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида солиқ ҳисобининг тутган ўрни

Солиқ ҳисобини ташкил этишда хорижий мамлакатларда солиқ ҳисобининг мавжудлиги ва улар тажрибасини ўрганиш муҳим аҳамиятга эга. Ўрганилган илмий адабиётларда бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тизими ўртасидаги боғлиқликка асосан, бухгалтерия ҳисобининг икки: **“континентал”** ва **“инглизсаксон”**¹ моделлари эътироф этилган. Бошқа манбаларда ҳисобнинг учинчи - «жанубий америка»² модели ва тўртинчи - «ислом»³ моделлари қайд этилган. Жумладан: Н.Хахонова бухгалтерия ҳисоби моделларини - ҳисоб тизими модели деб атаган ва қуйидагиларни ёзган: «Ҳисоб тизимининг учта модели мавжуд:

британия-америка;
континентал;
жанубий америка».⁴

Н.Н.Хахонова британия-америка модели тамойилларини ишлаб чиқишда Голландия катта ҳисса қўшганини ҳисобга ол-

¹ Шнейдман Л. Бухгалтерский учет и налогообложения. // Бухгалтерский учет. 1995. №5. С.43.

Агаджанов Г.Ю. Монография. Учет и налогообложения: аспекты взаимодействия. Р.Г.Э.А. -Ростов -н/д, 1999. С.8.

² Кондраков Н.П., Краснова Л.П. Принципы бухгалтерского учета. -М.: ФБК-Пресс 1997. С.127.

³ МальковаТ.Н. Международные бухгалтерские стандарты -Спб.; СПбГУ-ЭФ,1997.С.7.

⁴ Хахонова Н.Н.Реформирование бухгалтерского учёта.-М.:Изд-во «бухгалтерский учёт», 2003.С.21

ган ҳолда, бу моделни «британия-америка-голландия»⁵ модели деб аташни таклиф қилган.

Н.С.Гуляев ва Л.Н.Ветровалар бухгалтерия ҳисобининг қуйидаги моделларини эътироф этишган:

- 1) англиз-америка модели;
- 2) континентал модел;
- 3) ислом модели;
- 4) интернационал модели⁶.

Бу моделлар қайси мамлакатларда амал қилиниши ва у ёки бу моделнинг ижобий томонларига тўхталиб ўтамыз.

Континентал моделда бухгалтерия ҳисоби тизими бевосита солиққа тортишнинг тамойиллари, қоидалари асосида шаклланади ва юритилади. Бу модел ташкил қилинганда молиявий бухгалтерия ҳисоби билан солиқ ҳисоби кўрсаткичлари мос келади. Шунинг учун ҳам адабиётларда «континентал» модел баъзан «солиқ» модели ҳам деб юритилади.

Бухгалтерия ҳисобининг континентал модели асосида миллий ҳисоб тизимини ташкил қилган мамлакатларга Германия, Швеция, Бельгия, Испания, Италия, Франция, Швейцария, Япония ва бошқалар киради. Бу мамлакатларда бухгалтерия ҳисобининг солиққа тортиш тизимига боғлиқлик даражаси ҳар хил. Германияда бу ҳолат ўта кучли боғланган бўлса, Францияда кучли таъсирда, бошқа мамлакатларда кучсизроқ боғлиқликда бўлиб келмоқда.

Континентал моделнинг ижобий томони Г.Ю.Агаджоновнинг фикрича қуйидагилар:

- оддийлик ва ҳисоб методологиясининг ягоналиги (яъни молиявий ҳисобот ягона қоидага асосан тузилади);
- даромад пул келиб тушгандан кейин тан олинади;
- ягона ҳисоб тизими мавжудлигидан икки хил молиявий натижа келиб чиқмайди (акционерлар ва солиқ органлари учун)⁷.

⁵ Там же. С.21

⁶ Гуляев Н.С., Ветрова Л.Н. Основные модули бухгалтерского учета и анализа в зарубежных странах: учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2004. С.7,10.

⁷ Агаджонов Г.Ю. Монография. Вести налогообложения: аспекты взаимодействия. РГЭА-Ростов – н/д.1999. С.8-9.

Бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортишнинг ўзаро боғлиқлигининг континентал концепцияси XIX асрда Пруссияда вужудга келган ва бу қоидага асосан баланс фойдасининг суммаси фойданинг солиққа тортиш базасига тенг бўлиши керак. Бу моделнинг асосий хусусияти шундан иборатки, бунда молиявий ҳисобот давлат солиқ органлари манфаатини кўзлаб тузилади.

Бухгалтерия ҳисобининг «инглизсаксон» ёки «инглиз-америка» модели, асосан қимматбаҳо қоғозлар бозорлари ривожланган мамлакатларда амал қилади. Бу модел инвесторлар ва кредиторлар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда юритилади. Бу модел амал қилаётган мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби давлат томонидан тарғибга солинмайди. Бухгалтерия ҳисоби-нинг асосий тамойиллари бухгалтерлар ассоциацияси томонидан ишлаб чиқилади, давлат органлари шу тамойилларни тан олади.

Бухгалтерия ҳисобининг «инглизсаксон» модели қуйидаги мамлакатларда амал қилади: Австралия, Буюк Британия Зимбабве, Исроил, Ҳиндистон, Ирландия, Канада, АҚШ, Покистон ва бошқалар. Бу мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш тизимлари ўртасида кучсиз боғланиш бор. Баъзи мамлакатларда бу тизимлар ўртасида боғланиш йўқ бўлиб, молиявий ва солиқ ҳисоблари параллел ҳолда юритилади. Масалан: АҚШнинг катта корпорацияларида молиявий ва солиқ ҳисоблари алоҳида олиб борилади. АҚШда бухгалтерия ҳисоби билан солиқ ҳисобининг асосий фарқи амортизация ажратмаларини ҳисоблаш методи ва харажатларни тан олишидадир. Бунинг асосий мақсади корхонанинг молиявий натижаларини тўғри ва аниқ ҳисоблашдир.

Россия Федерациясида 2002 йилдан бошлаб молиявий, бошқарув ҳисоблари билан биргаликда ҳўжалик юритувчи субъектлар солиқ ҳисобини ҳам юритмоқда. Бунга асос бўлиб Россия Федерацияси Солиқ Кодексининг 25-бобига Солиқ ҳисоби. тушунчаларини киритилишидир, яъни ушбу кодекснинг 313-моддаси «солиқ ҳисоби» Умумий тартиблар деб аталади. Ушбу моддага асосан солиқ тўловчилар солиқ ҳисоби тизимлари мустақил равишда ташкил қилишлари зарур. Солиқ ҳисобини юритиш тартиби, солиқ тўловчи томонидан солиқ ҳисоби сиёсатини ишлаб чиқишда ўрнатилади. Бу тўғрисида олдинги бобларда кенгрок ёритилган.

Иқтисодчи олимлар томонидан нафақат солиқ ҳисоби қайси мамлакатларда амал қилиши, балки солиқ ҳисоби қайси мамлакатларда мавжуд эмаслиги ҳамда унинг сабаблари ҳам ўрганилган. Жумладан, О.Н.Волкованинг ёзишича, Португалияда солиқ ҳисобининг мавжуд эмаслиги бухгалтерия ҳисобининг юқори даражада солиққа тортиш мақсадига бўйсундирилганлигидадир. Солиқ органлари тўғридан-тўғри ёки билвосита ҳисоб методологиясини шакллантиради. Шу асосида алоҳида солиқ ҳисобини юритишга зарурият бўлмайди⁸.

Я.В.Соколовнинг фикрича, Францияда солиқ ҳисоби мавжуд эмаслиги, Франция бухгалтерия ҳисоби интизомининг ҳуқуқий моҳиятидан, яъни ҳисоб тамойиллари тўғридан-тўғри тижорат ва солиқ қонунчилигидан келиб чиқади. Корхоналар солиқ бўйича мажбуриятларини аниқлашда бухгалтерия ҳисобида акс эттирилган фойдани коррективировка қилиш жадвалини тўлдиради. Шу асосида бухгалтерия ҳисобида аниқланган фойда суммаси билан солиққа тортиш базаси ўртасида фарқ бўлмайди.

С.Қодирхонов ва Ш.Маматқуловларнинг эътироф этишича, Хитой Халқ Республикасида солиқ ҳисобининг мавжуд эмаслиги қуйидагилар билан боғлиқ. Бухгалтерия ҳисобини меъёрий тартибга солиш, солиқ органлари томонидан амалга оширилади. Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва топширишнинг қатъий тартиби мавжуд. Хитой Халқ Республикасининг «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунида барча корхоналар молиявий ҳисоботни махсус талабларга биноан тайёрлашлари лозимлиги таъкидланган⁹.

А.В.Холкин ўзининг илмий ишларида Бельгия, Италия, Швейцария мамлакатларида солиқ ҳисобини юритишга зарурият йўқлигини таҳлил қилган ва бунинг сабаби юқорида эътироф этилган сабаблар эканлиги тўғрисида хулосага келган¹⁰.

⁸ Волкова О.Н. Управленческие учет. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006.С.19.

⁹ Қодирхонов С., Маматқулов Ш. Хитой Халқ Республикасида бухгалтерия ҳисоби, аудиторлигини ташкил қилиш ва кадрлар тайёрлаш хусусиятлари. Тошкент-Андижон, 1992. 8-бет.

¹⁰ Холкин А.В. Взаимосвязь бухгалтерского и налогового учета. Дисс.на соискание степени К.Э.Н. Киров, 2005.С.125.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, турли мамлакатларда бухгалтерия ҳисоби билан солиққа тортиш механизмлари ўртасида боғланиш турлича. Бундан мамлакатлар иқтисодиётида солиқ ҳисобининг тутган ўрни ҳар хил бўлиб, улар тажрибасини ўрганиб, мамлакатимиз бухгалтерия ҳисоби ва солиқ сиёсатини такомиллаштиришда фойдаланиш концепциясини ишлаб чиқишимиз зарур бўлади.

3.2. Солиқ ҳисобини ташкил этишнинг хориж тажрибаси ва ундан Ўзбекистонда фойдаланиш концепциялари

Солиқ ҳисобининг хорижий мамлакатларда қандай ташкил этилганлигини ўрганишдан асосий мақсад, улар тажрибасидан республикамиз бухгалтерия ҳисоби тизимини ташкил этишда фойдаланишдир. Шунинг алоҳида қайд этишимиз керакки, хориж тажрибасини олиб, кўр-кўрона тадбиқ этиш эмас, балки республикамиз бухгалтерия ҳисоби тизимининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда фойдаланишимиз зарур бўлади.

Ўзбекистон Республикаси бухгалтерия ҳисоби тизимига солиқ ҳисобини қўллаш муаммосини ҳал этишдан олдин, ҳисоб тизимимиз қайси бухгалтерия ҳисоби моделига яқинроқ деган саволга жавоб беришимиз керак. Бизнинг фикримизча, кейинги йилларда қабул қилинган Қонунлар, республикамизда бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандартлари асосида миллий стандартларни ишлаб чиқирилиши, солиқ қонунчилигини ривожланиши ва солиқ сиёсатини такомиллаштириши мамлакатимиз ҳисоб тизимини **“континентал”** модел асосида олиб борилмоқда деган асос йўқ. Чунки амалиётда бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортишнинг объектлари бўлган бир қатор категорияларни аниқлашда солиқ тизими ва бухгалтерия ҳисобида ҳар хил усуллар қўлланилмоқда. Масалан: асосий воситалар бўйича амортизация ажратмалар суммасини аниқлашда, фарқ келиб чиқади. Бу масалани ечимини топишда солиқ ҳисобининг элементларини қўллашга зарурият туғилади.

Иккинчидан, солиқ қонунчилигимиз молиявий бухгалтерия ҳисоб маълумотлари асосида аниқланган молиявий натижаларни солиққа тортиш мақсадида тан олади.

Учинчидан, хўжалик юритувчи субъектлар ўзларининг солиқ ҳисоботларини тузишда молиявий ҳисоб ахборотларидан фойдаланган ҳолда тузади. Тўғри, молиявий ҳисоб ахборотлари солиққа тортиш мақсадида коррективировка қилинади ва ўзгартиришлар киритилади.

Тўртинчидан, солиқ қонунчилиги, шу жумладан, Солиқ Кодексига 1997 йилдан бери 250 га яқин ўзгартиришлар киритилди, қўшимча 1300 та меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди¹¹. Бунинг натижасида бухгалтерия ҳисобини тартибга солувчи меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларга ҳам ўзгатиришлар киритилиши зарурияти туғилди. Бу ҳолат солиққа тортиш тизимини бухгалтерия ҳисоби тизимига ўз таъсирини ўтказмоқда деган хулосани келтириб чиқаради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, бизнинг фикримизча, республикамызда амал қилаётган бухгалтерия ҳисоби тизими **“Инглиз-Америка”** – **“Инглизсаксон”** модели асосида ривожланмоқда деган хулоса қилишимиз мумкин. Бу билан бизда республикамыз бухгалтерия ҳисоби тизими худди АҚШ ёки Буюк Британия мамлакатларидаги ҳисоб тизимидек деган фикр туғилмаслиги керак. Бизда молиявий ва солиқ ҳисоблари **“автоном”** ҳолда юритилмайди. Бу тўғрисида ҳали меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинмаган. Масалани иккинчи томони бор, бунинг у ёки бу мамлакат ҳисоб тизимидан бизга мос томонларини олиб, ўзимизнинг хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қўллашимиз зарур.

Бу борада бизнинг баъзи мулоҳазаларимиз мавжуд.

Биринчидан, республикамызда амал қилаётган Солиқ Кодексининг янги таҳририни ишлаб чиқилишида Россия Федерацияси Солиқ Кодексидек алоҳида моддада **“солиқ ҳисобини молиявий ҳисоб асосида ташкил этиш”** кўзда тутилиши керак. Бу эса мамлакатимизда солиқ ҳисобини ташкил этиш ва олиб бориш учун меъёрий-ҳуқуқий асос бўлади.

Иккинчидан, Россия Федерацияси Солиқ Кодексининг 25-бобида эътироф этилган, иқтисодчи олимлар томонидан такомиллаштирилган солиқ ҳисоби регистрлари шаклидан фойда-

¹¹ Народное слово. 7 апреля 2006 года, № 66. С-1.

ланган ҳолда, республикамиз амалиётига мослаштирилган шаклини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Солиқ ҳисоби регистрлари, счётлар режасини ишлаб чиқиш борасида Россия Федерацияси Молия Вазирлиги, Солиқлар ва йигимлар Вазирлиги ҳамда иқтисодчи олимлар¹² томонидан анча ишлар амалга оширилган.

Солиқ ҳисобини ташкил этиш борасида Украинада ҳам жуда кўп назарий, методологик ва амалий ишлар қилинган.

Бизнинг фикримизча, хориж тажрибасини мамлакатимиз бухгалтерия тизимида қўллаш ва шу асосда республикамизда солиқ ҳисобини назарий, амалий ва методологик жиҳатдан такомиллаштириш вақти келди.

¹² Журавлев В. Н. Первичные документы и регистры налогового учета. – М.: ООО ННА “Налог Инфо” ООО “Статус-Кво 97”, 2006 С.160.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Олиб борилган ўрганишлар ва тадқиқотлар натижалари қуйидаги хулосаларни қилиш ва таклифлар бериш учун асос бўлди:

1. Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигида ўз аксини топган солиққа тортиш тамойилларининг асосчилари А.Смит, А.Вагнер, Д.Рикардолар эмас, балки, улардан 400 йил олдин бобомиз Амир Темур томонидан ишлаб чиқилган ва давлатни бошқаришда фойдаланилган. Амир Темур бобомиз даврида амал қилган солиққа тортиш тамойиллари ҳозирги мустақил Ўзбекистон Республикамиз солиқ қонунчилигида ўз аксини топган ва амалиётда тадбиқ этилиб келмоқда.

2. Республикамизда «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Қонунни қабул қилиниши, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарт (БХМС)ларини ишлаб чиқилиши ва амалиётга тадбиқ қилиниши солиқ сиёсатини янада такомиллашувига сабаб бўлди. Шу асосда солиқ сиёсатини такомиллаштиришда бухгалтерия ҳисобини алоҳида ўрни бор деган хулоса қилишимиз мумкин.

3. Мамлакатимизда солиққа тортиш тизимининг такомиллашиши, бухгалтерия ҳисобини солиққа тортиш мақсадига бўйсундириш, солиқ турлари бўйича солиққа тортиладиган базани аниқлаш учун зарур бўлган ахборотларни молиявий ҳисоб регистридан олиш имкони бўлмаганлиги ва бошқа сабаблар буғунги кунда солиқ ҳисобига зарурият туғдирмоқда.

Бизнинг фикримизча, «солиқ ҳисоби» молиявий ҳисоб ва бошқарув ҳисобларидек, бухгалтерия ҳисобининг таркибий қисмидир.

Тадқиқотлар натижаси асосида бизнинг фикримизча, солиқ ҳисобига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

«Солиқ ҳисоби – бу бухгалтерия ҳисобининг алоҳида тури (қуйи тизими) бўлиб, хўжалик юритувчи субъектлар то-

моҳидан солиқ ва мажбурий тўловлар бўйича солиққа тортиш базасини тўғри ҳисоблаш учун зарур бўлган ахборотларни йиғиш, қайд этиш, гуруҳлаш ва умумлаштириш тизимидир».

Бу таърифга асосланган ҳолда солиқ ҳисобининг вазифасини қуйидагича баён этиш мумкин:

Солиқ ҳисобининг вазифаси – бу ҳисобот даврида солиқ ва мажбурий тўловларни тўғри ҳисоблаш учун зарур бўлган ишончли ахборотларни йиғиш, қайта ишлаш ва умумлаштириш ҳамда ички ва ташқи фойдаланувчиларни керакли маълумотлар билан таъминлашдир.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг янги таҳририда «солиқ ҳисоби» алоҳида моддада юқоридаги матнда баён этишни таклиф этамиз. Бунда Республикамиз иқтисодиёти ва солиқ тизимининг ўзига хос хусусиятлари ҳисобга олиниши зарур.

4. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисоби, шу жумладан солиқ ҳисоби предметиға бозор моделини ўзида акс эттирувчи таъриф бериш назарий аҳамиятга эга. Солиқ ҳисобининг предметиға таъриф беришда умумқабул қилинган бухгалтерия ҳисоби предметининг эволюцион ривожланиш тарихидан келиб чиқиш зарур бўлади.

Ўрганилган адабиётлар таҳлили шуни кўрсатдики, бухгалтерия ҳисоби предмети таърифининг аниқ концептуал чегараси йўқ, фикрлар турлича. Бухгалтерия ҳисоби, шу жумладан солиқ ҳисоби назариясининг асосий масалаларидан бири бу – унинг предметиدير. Бу масала доимо долзарб бўлиб келган. Солиқ ҳисоби предметиға таъриф беришнинг долзарблиги яна шундаки, республикамызда чоп этилган иқтисодий адабиётларда солиқ ҳисоби предметиға таъриф берилмаган.

Бизнинг фикримизча, солиқ ҳисоби предметининг таърифида ҳисоб ва солиққа тортиш назариясининг асосий тамойиллари ўз аксини топиши зарур. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда солиқ ҳисобининг предметиға қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Солиқ ҳисобининг предмети деганда хўжалик юритувчи субъектлар ва тадбиркорларнинг хўжалик фаолиятини

юритиш асосида солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича келиб чиқадиغان мажбуриятлар тушунилади.

Бу таърифдан кўриниб турибдики, солиқ ҳисобининг предмети бухгалтерия молиявий ҳисоб предметиға нисбатан тор маънода бўлиб, солиқ ҳисобининг предмети бухгалтерия предметиғнинг таркибига киради ва унинг моҳиятини янада аниқлаштиради.

5. Солиқ ҳисоби ўзининг объектиға эға. Бизнингча солиқ ҳисоби объектиға қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Корхоналарда рўй бераётган хўжалик операциялари, активлар, солиқлар ва бошқа тўловлар бўйича мажбуриятлар, даромадлар, харажатлар ва фойда солиқ ҳисобининг объектларидир.

6. Ҳисоб назариясида унинг тамойиллари муҳим ўрин эгаллайди. Чунки тамойиллар бухгалтерия ҳисоби методологиясининг асоси ва негизи бўлиб ҳисобланади. Бухгалтерия ҳисоби методологиясининг асосий мақсади ҳам умумий ҳисоб тамойилларини ишлаб чиқишдир. Бу ҳозирги бозор иқтисодиёти шароитида яна долзарб бўлиб қолмоқда.

Тамойиллар йиғиндиси ҳисоб концепциясини ташкил қилади. Шунга асосланган ҳолда солиқ ҳисоби концепциясига таъриф берамиз.

Солиқ ҳисобининг концепцияси — бу солиқ ҳисобини юритиш ва солиқ ҳисоботини тузинишнинг асосий тамойиллари мажмуасидир. Солиқ ҳисоби бухгалтерия ҳисобининг умумий тамойиллари билан бирга ўзининг махсус тамойилларига ҳам эға. Эътироф этилганлардан келиб чиққан ҳолда солиқ ҳисоби тамойилларига қуйидагича таъриф бериш мумкин:

Солиқ ҳисоби тамойиллари — бу солиқ ҳисоби юритишнинг методологияси асосини ташкил этувчи қоидалар тизимидир.

7. Солиқ ҳисоби предмети ва тамойилларининг ўзига хослиги унинг методини ҳам аниқлашға имкон яратади.

Тадқиқот даврида ўрганилган адабиётлар таҳлил шўни кўрсатдики, республикаимиз олимлари томонидан чоп этилган дарслик, ўқув қўлланма ва монографияларда бухгалтерия ҳисоби, унинг таркибий қисми бўлган молиявий ва бошқарув ҳисоблари методининг назарий масалалари ёритилган бўлсада,

солиқ ҳисобининг методи ва усуллари ўрганилмаган ва адабиётларда ўз аксини топмаган.

Бизнинг фикримизча, солиқ ҳисобининг методи умумқабул қилинган бухгалтерия ҳисоби методи ва усулларига асосланишдан ташқари, ўзининг махсус метод ва усулларига эга. Тадқиқотлар натижаси асосида солиқ ҳисобининг методига таъриф беришга ҳаракат қилдик.

Солиқ ҳисобининг методи — бу ҳўжалик юритувчи субъектларнинг ҳўжалик операциялари, активлари, солиқлар ва мажбурий тўловлар бўйича мажбуриятлар, даромад, харажат ва фойда кўрсаткичларини акс эттирувчи усуллар мажмуасидир.

8. Тадқиқотлар натижасига асосан биз томондан ҳўжалик юритувчи субъектлар учун ички меъёрий ҳужжат бўлиб ҳисобланувчи — солиқ ҳисоби сиёсати таъриф берилди. **Солиқ ҳисоби сиёсати — бу ҳўжалик юритувчи субъект томонидан солиқ ҳисобини юритиш ва солиқ ҳисоботини тузиш учун танланган қоида ва усуллар мажмуасидир.**

Бизнинг фикримизча, солиқ ҳисоби сиёсати 3 та, яъни ташкилий, техник ва услубий қисмлардан иборат бўлиши мақсадга мувофиқдир. Биз томонимиздан ишлаб чиқилган таркибдаги солиқ ҳисоби сиёсатини амалиётда қўллаш, солиқ ҳисоби ахборотларидан фойдаланувчиларни керакли бўлган маълумотлар билан тўла таъминлаш имконини беради.

Олиб борилган тадқиқотлар натижасида қилинган ҳулосалар ва берилган таклифлар республикамызда бухгалтерия ҳисоби, шу жумладан солиқ ҳисобини ташкил этиш ва унинг методологиясини такомиллаштиришда ўз ҳиссасини қўшади деган умиддамыз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармон ва Қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги “Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодиётни янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-3618-сонли Фармони.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 июндаги «тадбиркорлик субъектларини ҳуқуқий ҳимоя қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-3619-сонли Фармони.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 июндаги «Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида»ги ПҚ-100-сонли Қарори.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 20 июндаги «Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3620-сонли Фармони.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 24 июндаги «Тадбиркорлик субъектларининг хўжалик соҳасидаги ҳуқуқбузарликлари учун молиявий жавобгарликни эркинлаштириш тўғрисида»ги ПФ-3622-сонли Фармони.

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3594-сонли Фармони.

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 21 апрелдаги «Жиноят йўли билан топилган даромадларни легаллаштириш, молиявий-иқтисодий ва солиқ соҳасидаги жинсат-

ларга қарши курашни кучайтириш чоралари тўғрисида»ги ПҚ-331-сонли Қарори.

8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 21 апрелдаги “Текстил саноати корхоналарининг молиявий аҳволини соғломлаштириш ва уларга пахта толасини сотиш механизмини такомиллаштириш чоралари тўғрисида”ги ПҚ-330-сонли Қарори.

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримонинг асарлари ва маърузалари

1. И.Каримов Ўзбекистоннинг сиёсий-иқтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Тошкент: Ўзбекистон, 1995.

2. И.Каримов Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-том — Тошкент: Ўзбекистон, 1996. 261 б.

3. И.Каримов Озод ва обод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт — провард мақсадимиз. 8-том — Тошкент: Ўзбекистон, 2000. — 528 б.

4. И.Каримов Ватан равнақи учун ҳар биримиз масъулмиз. 9-том — Тошкент: Ўзбекистон, 2001. — 432 б.

5. И.Каримов Бизнинг бош мақсадимиз — жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг Олий Мажлиснинг Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма йиғилишида сўзлаган нутқи. — Тошкент: Ўзбекистон, 2005. — 96 б.

6. И.Каримов Ўзбекистон демократик тараққиётнинг янги босқичида. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. — 144 б.

7. И.Каримов Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳамда манфаатлари — энг олий қадрият. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. — 48 б.

8. И.Каримов Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим. Президент Ислам Каримовнинг 2005 йилда мамлакатни иқтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2006 йилда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришнинг энг муҳим устувор йўналишларига

бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. 2006 йил февраль.

III. Монография, дарслиklar, ўқув қўлланма ва рисолалар

1. Абдукаримов И.Т. Молиявий ҳисоботни ўқиш ва таҳлил қилиш. Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи. 199 – 319 б.
2. Абдукаримов Б., Жабриев А., Зулунов Н., Қутбитдинов А., Пардаев М., Шовқиев Э. Корхона иқтисодиёти. – Тошкент: Фан, 2005. – 238 б.
3. Абдуллаев А., Қаюмов И. Бухгалтерия ҳисоби. II нашр. – Тошкент: Минҳож, 2002. – 191 б.
4. Абдуллаев Ё. Статистика назарияси. Дарслик. – Тошкент: Ўқитувчи. 2002. – 592 б.
5. Абдуллаев Ё. Қизиқарли статистика. Тошкент: Молия, 2006. – 206 б.
6. Александров И.М. Налоги и налогообложение. М.: Дашкови-К, 2005. – 318 с.
7. Авророва И.А. План счетов. Налоговый комментарий. – М.: ООО ИИА “Налог инфо”, ООО “Статус – К во 97”, 2006. – 296 с.
8. Бондарчук Н.В., Карпасова З.М. Финансовый анализ для целей налогового консультирования. – М.Н Вершина, 2006. 192с.
9. Бобожонов О. Жуманиёзов К. Молиявий ҳисоб. Тошкент: Молия, 2002. – 672 б.
10. Ваҳидов С., Махамадиев А., Воҳидов Т. Халқ хўжалигининг турли тармоқларида бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004. – 238 б.
11. Ваҳобов А., Иброҳимов А., Ишонкулов Н. Молиявий ва бошқарув таҳлили. – Тошкент: Шарқ, 2005. – 480 б.
12. Варфоломеева Ю.А. Налоговое право. Курс лекций. М.: “Ось-89”, 2006. – 176 с.
13. Волкова О.Н. Управленческий учет. Учебник. – М.: ТК Велби, Издательство Проспект, 2006, – 472 с.

14. Гадоев Э.Ф., Хайдаров Ш.У. ва бошқалар. Йиллик ҳисобот – 2005 – 2005. Тошкент: Ўзбекистон, 2005. – 448 б.
15. Гадоев Э.Ф., Югай Л.П. Экспортно-импортные операции. Том 1,2. –Ташкент: ООО «Норма», 2006. –416 с, -288 с.
16. Глава 25 Налогового кодекса РФ. Новая редакция и комментарии. – М.: Вершина, 2005. – 248с.
17. Гуломов С.С. Менежмент асослари. – Тошкент: Шарк, 2002. – 365 б.
18. Гулямова Ф.Г. Учетная политика предприятия. – Ташкент: Изд. дом «Мир экономики и права», 2004. –208 с.
19. Гулямова Ф.Г. Самоучитель по бухгалтерскому учету. – Ташкент: изд. Дом «Мир экономики и права», 2004. –432 с.
20. Жуманов О. Бошқариш ҳисоби: Иқтисоди ривожланган мамлакатларнинг тажрибаси. – Тошкент, 2001. –152 б.
21. Журавлев В.Н. Первичные документы и регистры налогового учета. – М.: ООО ИИА «Налог Инфо», ООО «Статус-Кво 97» 2006. – 160 с.
22. Завалишина И.А. Янгича бухгалтерия ҳисоби. – Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2004. – 476 б.
23. Исломов З.М. Ўзбекистон модернизациялаш ва демократиз тараққиёт сари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2005. –264 б.
24. Иброҳимов А.К., Каримов А.А. Қўшма корхоналарда бухгалтерия ҳисоби. – Тошкент: Ўзбекистон, 1994. –104 б.
25. Иброҳимов А.К., Каримов А.А. Хориж сармоялари бухгалтерия ҳисоби. – Тошкент: Ўзбекистон, 1999. –143 б.
26. Исроилов Б.И. Солиқлар ҳисоби ва таҳлили: муаммолар ва уларнинг ечимлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2006. –272 б.
27. Каримов А.А. ва бошқ. Бухгалтерия ҳисоби. Олий ўқув юрти талабалари учун дарслик. – Тошкент: Шарк, 2004. – 592 б.
28. Качалин В.В. Финансовый учет и отчетность в соответствии со стандартами ГААР. –М.: Дело, 2000. –432 с.
29. Касьянова Г.Ю. Бухучет, налоги, право: просто о сложном. – М.: АБАК, 2006. –64 с.
30. Кваша Ю.Ф., Зрелев А.П., Харламов М.Ф. Налоги и налогообложение. М.: Высшее образование, 2005. – 203 с.
31. Керимов В.Э. Стратегический учет: Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальностям: «Финансы и

кредит», «Бухгалтерский учет, анализ и аудит» Под ред. В.Э.Керимова. – М.: Омега – Л., 2005. –168 с.

32. Кожин В.Я. Налоговый учет: Пособие для бухгалтера. – М.: КНОРУС, 2004. –656 с.

33. Кожин В.Я. Бухгалтерский и налоговый учет: управление прибылью. М.: Издательство «Экзамен», 2005. – 416 с.

34. Кондраков Н.П., Краснова Л.П. Принципы бухгалтерского учета. Учебное пособие. – М.: ФБК ПРЕСС, 1997. – 192 с.

35. Кудбиев Д.К. Проблемы анализа использования основных фондов в торговле. – Ташкент: Ўзбекистон, 1990. – 126 с.

36. Крохина Ю.А. Налоговое право: Учебник. – М.: Высшее образование, 2005. – 410 с.

37. Курбанов З.Н. Бухгалтерский учет и экономический анализ в торговли в условиях рынка. Ташкент: Ўқитувчи, 1993. – 145 с.

38. Курбанов З.Н., Темирбулатов Р.Я. Теория бухгалтерского учета: Учебное пособие. Фергана: Издательство «Фаргона», 2003. – 276 с.

39. Маликов Т.С. Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. – Тошкент: Академия, 2002. – 204 б.

40. Маликов Т.С. Солиқ юкининг оғирлигини кескин камайтириш керакми? Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2006. – 32 б.

41. Микро и макро экономика: Учебное пособие. М.: Книжный дом; Мисанта, 2005 – 224 с.

42. Мусаев Ҳ.Н. Аудит. Дарслик. – Тошкент: Молия, 2003. – 220 б.

43. Нидлз Б. И др. Принципы бухгалтерского учета. /Б.Нидлз, Х.Андерсон, Д.Колдуэлл: Пер. с. англ./ Под ред. Я.В.Соколова. – М.: Финансы и статистика, 1993. –496 с.

44. Очилов И., Азларов Д., Авлоқулов А. Молиявий ҳисоб – Ўқув қўлланма. – Тошкент: ТМИ. – 2004. – 328 б.

45. Палий В.Ф., Палий В.В. Финансовой учет. Учебное пособие. М.: ИДФБК – ПРЕСС, 2001. – 672 с.

46. Пардаев А.Х. Бошқарув ҳисоби. – Тошкент, Академия, 2002. – 176 б.

47. Пардаев А.Х., Азимов Б. Корхоналар фаолиятини солиқлар воситасида тартибга солиш. — Тошкент: «ZAR-QALAM» нашриёти, 2005. — 109 б.
48. Пардаев А., Костаев . Акциядорлик жамиятларида молиявий натижаларнинг ҳисоби ва таҳлили. Тошкент: “Fan va texnologiya” нашриёти, 2006. — 166 б.
49. Пардаев М.Қ. Иқтисодий таҳлил назарияси. Самарқанд: Зарафшон, 2001. — 272 б.
50. Пардаев М.Қ. Шоалимов А.Х., Пардаев И.Р., Исроилов Ж.И. Бошқарув таҳлили. Тошкент: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи. 2005. — 6.
51. Пушкарёва В.М. История финансовый мысли и политики налогов: Учебное пособие. — М.: Финансы и статистика, 2005. — 256 с.
52. Санаев Н.С., Хасанов Б.А., Тўлаев А., Санаев Ф.Н, Бухгалтерия ҳисоби асослари. Тошкент: Шарқ, 2005. — 110 б.
53. Сидельникова Л.Б. Проблемы информационного обеспечения экономической деятельности предприятия. — М.: Аудитор, 1997. — 112 с.
54. Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Налоговый учет и учетная политика организаций для целей налогообложения. — М.: ИКФ Омега — Л., 2002. — 208 с.
55. Сидельникова Л.Б., Назарян Е.Н. Комментарий к главе 25 Налогового кодекса Российской Федерации. — М.: Дашков и К, 2003. — 232 с.
56. Соколов Я.В., Соколов В.Я. История бухгалтерского учета: Учебник. — 2-е изд. — М.: Финансы и статистика, 2006. — 288 с.
57. Солиқ қонунчилиги асослари. Ўқув қўлланма. /Шаулов Д.И., Кан У.Т., 1-2 қисм. — Тошкент: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 2000. — 336 б.
58. Сатникова Л.В. Бухгалтерская отчетность организации. М.: Институт профессиональных бухгалтеров России: Информационное агенство “ИПБР-БИНФА”, 2005. — 363 с.
59. Тошмуродов Т. Солиқлар: изоҳли лугат. — Тошкент: Мехнат, 2003. — 184 б.
60. Тўлахўжаева М.М. Молиявий аҳволнинг аудити. — Тошкент: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 1996. — 208 б.

61. Умарова М., Эшбоев У., Аҳмаджонов К. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик. — Тошкент: Меҳнат, 1999. — 262 б.
62. Уразов К.Б. Инвестицияларнинг бухгалтерия ҳисоби ва солиққа тортиш. — Тошкент: “Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси” нашриёт уйи, 2003. — 168 б.
63. Уразов К.Б. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида бухгалтерия ҳисобининг концептуал масалалари. — Тошкент: Фан, 2005. — 236 б.
64. Хахонова Н.Н. Реформирование бухгалтерского учета. — М.: Издательство “Бухгалтерский учет”, 2003. — 192 с.
65. Худойбердиев У.Х., Пардаев М.Қ., Қурбонов З.Н. Солиқлар учети ва таҳлили. — Самарқанд: САМКИ, 1995. — 65 б.
66. Йўлдошев М., Турсунов Й. Солиқ ҳуқуқи. — Тошкент: Молия, 2000. — 212 б.
67. Шарифхўжаев М., Абдуллаев Ё. Менежмент. Дарслик. — Тошкент: Ўқитувчи, 2001. — 704 б.
68. Энтони Р., Рис Дж. Учет: ситуация и примеры. Пер. с англ. / Под ред. И с предисл. А.М.Петрачкова. — М.: Финансы и статистика, 1993. — 560 с.
69. Юлдашев С.Ш. Бухгалтерия ҳисобининг батафсил модули. — Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 1998. — 156 б.
70. Қурбонов З., Пардаев И., Турдиев М., Эргашев Х. Қўшма корхоналарда харажатлар ва даромадларнинг бухгалтерия учети. — Тошкент: Ўқитувчи, 1994. — 34 б.
71. Қурбонов З. Бухгалтерия ҳисоби асослари. Фарғона: «OMAD-KOL» ДПК, 2002. — 140 б.
72. Қурбонов З. Юлдашев П. Тадбиркорлик фаолиятида бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг ҳуқуқий қоидалари. — Тошкент: Адолат, 2002. — 30 б.
73. Қурбонов З., Пардаев М., Исроилов Б. Солиқларнинг молиявий ҳисоби. Ўқув қўлланма. Тошкент, 2001. — 62 б.
74. Қурбонов З., Исроилов Б. Корхоналарда солиқларнинг бухгалтерия ҳисоби. — Тошкент, 2002. — 63 б.
75. Қурбонов З., Муродов С. Қимматли қоғозларнинг бухгалтерия ҳисоби ва аудити. — Тошкент: Фан, 2002. — 45 б.

76. Қурбонов З., Олимов М., Умаров О., Нурматов А. Жисмоний шахсларни солиққа тортиш. Ўқув қўлланма. — Фарғона: «Фарғона» нашриёти, - 2003. - 178 б.

77. Қурбонов З. Маҳмудов А. Хуфёна иқтисодиёт ва солиқ ҳуқуқбузарлиги. — Фарғона: Фарғона нашриёти, - 2004. — 72 б.

78. Қурбонов З., Умаров О., Маҳмудов А. Солиқ назарияси. — Фарғона: Фарғона нашриёти, - 2005. 191 б.

79. Қурбонов З., Жабборов М. Аудит. Ўқув қўлланма. — Тошкент: Fan va texnologiya, - 2005. — 128 б.

80. Ҳасанов Б. Бошқарув ҳисоби: назария ва услубиёт. — Тошкент: Молия, 2003. — 248 б.

81. Ҳасанов Б., Ҳошимов А. Бошқарув ҳисоби. — Тошкент: Иқтисод-молия, 2005. — 308 б.

82. Ҳасанов Н., Хайдаров Ш., Югай Л. Корхоналарда иш ҳақи. — Тошкент: «Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси» нашриёт уйи, 2003. — 288 б.

83. Ҳожиёв Э. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси; молия ва кредит. — Тошкент: ТДЮИ нашриёти, 2005. — 32 б.

84. Ўзбекистон жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ қилиш йўлида. — Тошкент: Akademiya, 2005, 640 б.

85. Яҳёев Қ. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. Дарслик. — Тошкент: Ф.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. — 168 б.

IV. Илмий мақолалар ва конференция материаллари

1. Абдукаримов И.Т. Менежерга дебитор ва кредитор қарзлари тўғрисида. // Бозор, пул ва кредит. 200.-10-сон. -13-21-бетлар.

2. Абдукаримов И.Т. Менеджеру о бухгалтерском балансе и его структуре // Рынок, деньги и кредит. — 1999.- №1-С.66-68

3. Акрамов Э. Важнейшие результаты Экономический вестник Узбекистана. — 2002.-№3.С.25-27

4. Гетьман В.Г. О новой редакции проекта Закона «О бухгалтерском учете» // Бухгалтерский учет. 2006. - №7 — с.45-48

5. Джуманов А.М. Молиявий фаолият бўйича даромадлар ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш йўллари. // Кичик бизнес ва тадбиркорлик фаолиятида бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитни ривожлантириш масалалари. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. 2004 йил 24,25 ноябрь. - Тошкент, 2004. - 16-19-бетлар.

6. Жўраев Н., Абдиназаров Б. Номоддий активлар ҳисоби. // Бозор, пул ва кредит. - 2002. - 8-сон. - 72-75- бетлар.

7. Исроилов Б.И. Назорат ва таҳлил. // «Солиқ тўловчининг журнали». 2004. 3-сон.

8. Каримов А. Корпоратив бошқарув тизимида бухгалтерия ҳисоби // Бозор, пул ва кредит. 2006. 3-сон.

9. Маликов Т.С. Солиқ юки // Халқ сўзи. 2006 йил 24 январь

10. Палий В.Ф. О предмете бухгалтерского учета. // Бухгалтерский учет. 2006. №5. - 55-58.

11. Палий В.Ф. О государственном суверенитете в области регулирования бухгалтерского учета. // Бухгалтерский учет. 2006. №1. С.46-49.

12. Пардаев А.Х., Аллаберганов А. Кичик бизнесда бухгалтерия ҳисобини ташкил қилиш. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси - 2004. - 9-10-сон. - 44-45- бетлар.

13. Пардаев А.Х., Курбанов З.Н. Учет ценных бумаг в акционерных обществах. // Экономика и статистика. - 1994. - № 10-11.

14. Пардаев М.К., Курбанов З.Н. Учет и анализ в торговле // Бухгалтерский учет. - 1990. №5.

15. Пардаев М.Қ., Исроилов Б. Факторный анализ результатов деятельности предприятия. // Экономический Вестник. - 2002. № 10-11.-С.26-28.

16. Починок А. Аудит и налоговое законодательство // Аудитор. - 1996. - №4.С.3

17. Пятов М.Л. Отражение в учете задолженности по НДС. // Бухгалтерский учет. - 2002. - №4.-С. -56.

18. Рассказова - Николаева С.А. Принципы регулирования бухгалтерского учета. // Бухгалтерский учет. - 2006. №7.-С.49-53.

19. Соколов Я.В., Пятов М.Л. Бухгалтерский учет и налоги что делать бухгалтеру в 2002 году.// Консультант.-2002. -№6.- С.64-66.

20. Уразов К.Б. Товар-моддий захиралар: баҳолаш ва ҳисобга олиш // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси — 2004. - 7-8-сон.

21. Хасанов Б.А. Бошқарув сегментар ҳисоботи// Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси.-2003. -5-сон.

22. Ходиев Б.Ю. Эркин бозор ва тадбиркорлик субъектлари.// Фан ва турмуш. —2002. 2-сон. 31-бет.

23. Украинский Р. Налоговый учет — проблемы и решения. // Экономика и жизнь. — 2002. -№16.-С-25.

24. Шнейдман Л.З. Законодательное регулирование бухгалтерского учета и аудиторской деятельности. // Бухгалтерский учет.-2006. -№5. -С.-8-11.

25. Курбанов З.Н. Бухгалтерский учет и расходов предприятий книжной торговли в условиях рыночных отношений. Научная конференция МКИ. Москва. — 1992.

26. Курбанов З.Н. Англияда бухгалтерия учетининг хусусиятлари. // Бозор иқтисодиётига ўтиш шароитида бухгалтерия учети, ахборотлаштириш, иқтисодиётда математик ва статистик усуллари қўллаш муаммолари. Конференция материаллари. — Самарқанд, — 1993.

27. Курбанов З.Н. Взаимосвязи бухгалтерского учета и маркетинга в условиях формирования рыночной экономики / материалы международной конференции «Актуальные проблемы учета, аудита, совершенствования финансово-кредитной системы в условиях рахвития рыночных отношений». — Самарканд, — 1994.

28. Курбанов З.Н., Турдиев М. Халқаро учет ва аудит, уларга ўтиш муаммолари.// Иқтисод ва ҳисобот.1995. 4-сон.

29. Курбанов З.Н. «Бухгалтерия ҳисоби» фанини ўқитиш методикаси ва муаммолари / Материалы Международной конференции. «Реформа и развитие бухгалтерского учета и аудита». — Ташкент, — 2001.

30. Курбанов З.Н., Исроилов Б.И. Аудиторлик текшируви ва жавобгарлик. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. — 2002, -3-сон.

31. Қурбонов З.Н. Акциз солиғи ва бож йиғимларининг бухгалтерия ҳисоби. // «Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида божхона тизимини такомиллаштириш йўллари». Конференция материаллари. — Тошкент, — 2002.

32. Қурбанов З.Н., Исроилов Б.И. Аниқлашнинг оsonлаштирадиган усул. // Солиқ тўловчининг журнали. — 2002, —9-сон.

33. Қурбанов З.Н., Исроилов Б.И. Меҳнат ҳақидан олинадиган даромад солигининг бухгалтерия ҳисоби // Солиқ тўловчининг журнали. — 2002, —12-сон.

34. Қурбонов З.Н. Ялпи тушумдан ягона солиқ ва унинг бухгалтерия ҳисоби. // Солиқ тўловчининг журнали. — 2003, —3-сон.

35. Қурбонов З.Н. Қимматли қоғозлар бўйича олинадиган солиқлар ва уларнинг бухгалтерия ҳисоби. // Солиқ тўловчининг журнали. — 2003, — 6-сон.

36. Қурбонов З.Н. Бухгалтерия ҳисобининг айрим муаммолари. // Солиқ органлари кадрларини тайёрлаш тизимидаги таълим жараёнига янги педагогик технологияларни жорий этишнинг илмий асослари. Халқаро илмий-амалий конференция. — Тошкент, —2003.

37. Қурбанов З.Н. Некоторые проблемы аудиторской проверки в Узбекистане. Международная конференция «Современные проблемы развития образования и науки в малых городах» посвященная 220 летию Кыргызской государственности. — г.Кызыл-кия, —2004.

38. Қурбонов З.Н., Маҳмудов А. Хавфли нуқта. Хуфёна иқтисодиёт: муаммо ва ечим. // Солиқ тўловчининг журнали. — 2004, — 11-сон.

39. Қурбонов З.Н. Имтиёз керакми? Шартни бажар. // Солиқ тўловчининг журнали. —2005, —10-сон.

40. Қурбонов З.Н. Солиқ имтиёзларининг молиявий ҳисоби. // Бозор, пул ва кредит. — 2005, — 10-сон.

41. Қурбанов З.Н., Темирбулатов Р.Я. Финансовый бухгалтерский учет налоговых льгот на предприятия. // Журнал налогоплательщика. —2006. — №2.

42. Қурбонов З.Н. Эҳтиёж заруриятга айланса. Солиқ ҳисоби: тадқиқ, таҳлил, таклиф. // Солиқ тўловчининг журнали. — 2006, —3-сон.

43. Яхёев Қ. Поезд кутиб турмайди. // Солиқ тўловчининг журнали. —2006. —3-сон.

V. Диссертация ва авторефератлар

1. Авдиев А.В. Системная организация бухгалтерского учета для целей налогообложения. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. — Волгоград, — 2003.

2. Андреева О.О. Организация налогового учета на перерабатывающих предприятиях АПК. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. СПб, -2005.

3. Иванов К.А. Налоговый учет и контроль расчетов по налогу прибыл в производственных организациях. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., -2004.

4. Кальницкая И.В. Бухгалтерский учет и налогообложение: проблемы взаимодействия. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. М., -2004.

5. Крейнина Е.В. Интеракции бухгалтерского учета и налоговой системы. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. СПб, -1996.

6. Нестерова Е.А. Организация и методика бухгалтерского и налогового учета: на примере предприятий строй индустрии. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. — М., -2003.

7. Слабинская И.А. Методология и организация учета налогов в системе бухгалтерского учета. Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук. Белград, 2003.

8. Ибрагимов А.К. Ишлаб чиқариш харажатлари ҳисоби, аудит ва қишлоқ хўжалик маҳсулотлари таннархини аниқлашни таҳминлаштириш. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ва автореферат. — Тошкент: Банк-молия академияси, 2002.

9. Пардаев М.Қ. Иқтисодий эркинлаштириш шароитида иқтисодий таҳлилнинг назарий ва методологик муаммолари. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ва автореферат. — Тошкент: Банк-молия академияси, 2002.

10. Ҳасанов Б.А. бошқарув ҳисоби ва ички аудит методологиясини Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун диссертация ва автореферат такомиллаштириш масалалари. Тошкент: Банк-молия академияси, 2004.

**БОЗОР ИСЛОҲОТЛАРИНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШ ВА
ИҚТИСОДИЁТНИ ЯНАДА ЭРКИНЛАШТИРИШ
СОҲАСИДА ИСЛОҲОТЛАРНИНГ УСТУВОР
ЙЎНАЛИШЛАРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ БЎЙИЧА
ҚАБУЛ ҚИЛИНГАН МЕЪЁРИЙ-ҲУҚУҚИЙ
ҲУЖЖАТЛАР РЎЙХАТИ**

2006 йил 1 апрел ҳолатига

Т/р	Норматив –ҳуқуқий ҳужжатларнинг номлари	Қабул қилинган сана ва тартиб рақами
Ўзбекистон Республикаси қонунилари		
1	Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексига ҳамда «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларини кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида	16.09.2005 й. ЎРҚ-6-сон
2	Тадбирколик субъектларининг фаолияти тартибга солиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида	22.09.2005 й. ЎРҚ -7-сон
3	«Фуқароларнинг жамғариб бориладиган пенсия таоминоти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида	23.09.2005 й. ЎРҚ -8-сон

4	Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексининг 58-моддасига ўзгартиш киритиш тўғрисида	27.09.2005 й. ЎРҚ -9-сон
5	Электрон тўловлар тўғрисида	16.12.2005 й. ЎРҚ -13-сон
6	«Банкротлик тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунинг 110, 111, 133 ва 135-моддаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида	19.12.2005 й. ЎРҚ -15-сон
7	Тадбиркорлик субъектларига солиқ солиш ва уларнинг ҳисобот бериш тизimini тартибга солиниши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида	20.12.2005 й. ЎРҚ -16-сон
8	Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексига ўзгартиш киритиш тўғрисида	27.12.2005 й. ЎРҚ -17-сон
9	Уй-жой коммунал хўжалиги соҳасида ислохотларнинг амалга оширилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикаси айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида	16.12.2005 й. ЎРҚ -19-сон
Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонлари		
10	Қурилиш материаллари саноатида иктисодий ислохотларни чуқурлаштириш ва тармокни жадал ривожлантириш тўғрисида	24.03.2005 й. ПФ-3586-сон
11	Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг фаолиятини ташкил қилишни такомиллаштириш тўғрисида	04.04.2005 й. ПФ-3592-сон
12	Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида	11.04.2005 й. ПФ-3594-сон

13	2005 йилнинг 1 майдан бошлаб иш хақи, пенсиялар, стипендиялар ва ижтимоий нафақалар миқдорини ошириш тўғрисида	13.04.2005 й. ПФ-3596-сон
14	Ўзбекистон Республикаси Савдо-саноат палатасининг хорижий мамлакатлардаги ваколатхоналарини ташкил этиш тўғрисида	07.06.2005 й. ПФ-3617-сон
15	Бозор ислохотларини чуқурлаштириш ва иқтисодий янада эркинлаштириш соҳасидаги устувор йўналишлар амалга оширилишини жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	14.06.2005 й. ПФ-3618-сон
16	Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида	20.06.2005 й. ПФ-3620-сон
17	Ташқи иқтисодий ва савдо алоқалари, хорижий инвестицияларни жалб этиш соҳасида бошқарув тизимини такомиллаштириш тўғрисида	21.07.2005 й. ПФ-3631-сон
18	2005 йилнинг 1 октябридан бошлаб иш хақи, пенсиялар, стипендиялар ва ижтимоий нафақалар миқдорини ошириш тўғрисида	14.09.2005 й. ПФ-3659-сон
19	Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш ва коммунал хизмат кўрсатиш корхоналарини қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида	23.09.2005 й. ПФ-3662-сон
20	Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўргасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида	05.01.2005 й. ПФ-3706-сон
21	Мева-сабзавотчилик ва узумчилик соҳасида иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	09.01.2006 й. ПФ-3709-сон

22	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2002 йил 26 февралдаги «Уй-жой мулкдорлари ширкатларининг фаолиятини ривожлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3038-сон Фармонида ўзгартиш киритиш тўғрисида	08.02.2006 й. ПФ-3718-сон
23	Улгуржи ва чакана савдони либераллаштириш ҳамда уни ривожлантириш учун қулай шарт-шароит яратиш чора-тадбирлари тўғрисида	23.02.2006 й. ПФ-3722-сон
Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарорлари		
24	Экспорт-импорт операцияларини татибга солиш чора-тадбирлари тўғрисида	11.03.2005 й. ПҚ-26-сон
25	2005-2006 йилларда корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш Дастури тўғрисида	14.03.2005 й. ПҚ-29-сон
26	Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	15.04.2005 й. ПҚ-56-сон
27	Накд пул муомаласини такомиллаштириш ва банкдан ташқари айланмани қисқартириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида	15.04.2005 й. ПҚ-57-сон
28	Ипотека кредити беришни қўллаб-қувватлаш жамъармаси фаолиятини ташкил қилиш чора-тадбирлари тўғрисида	06.05.2005 й. ПҚ-69-сон
29	Савдони молиялаш соҳасидаги операцияларни амалга ошириш учун Корея республикаси Экспорт-импорт банкининг банклараро экспорт кредитини жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида	06.05.2005 й. ПҚ-70-сон
30	Жамғариб бориладиган пенсия тизимини такомиллаштириш ва техника билан жиҳозлаш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида	28.06.2005 й. ПҚ-110-сон

31	Иқтисодий тадқиқотларни ташкил қилишни такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида	02.08.2005 й. ПҚ-143-сон
32	Банклардаги депозит ҳисоб-варақалардан нақд пул тўловларини узлуксиз таъминлаш кафолатлари тўғрисида	05.08.2005 й. ПҚ-147-сон
33	Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари ҳарбий хизматчиларини ижтимоий муҳофаза қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	19.08.2005 й. ПҚ-158-сон
34	Шаҳарлар, шаҳарчалар ва қишлоқ аҳоли пунктларининг бош режаларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш жараёнларини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	30.08.2005 й. ПҚ-165-сон
35	Экспорт-импорт операцияларини тартибга солиш борастдаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида	29.09.2005 й. ПҚ-183-сон
36	Тадбиркорлик фаолияти юритиш учун рухсатнома турларини қискартириш ва уларни бериш тартиб-қоидаларини соддалаштириш тўғрисида	21.09.2005 й. ПҚ-186-сон
37	«Ўзмеваузумсаноат-холдинг» холдинг компанияси ва «Ўзспиртсаноат» акциядорлик компанияси корхоналарининг молиявий аъволини соғломлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	20.10.2005 й. ПҚ-204-сон
38	Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари сафида муддатли ҳарбий хизматни ўтаётган хизматчиларга бериладиган имтиёзлар тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	31.10.2005 й. ПҚ-213-сон
39	2006 йилда қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари)ни фермер хўжаликларига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида	08.11.2005 й. ПҚ-215-сон

40	Ўзбекистон Республикасининг 2006 йилги Инвестиция дастури тўғрисида	08.11.2005 й. ПҚ-216-ссн
41	Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш тизимини такомиллаштириш ва уни моддий рағбатлантиришни қучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида	25.11.2005 й. ПҚ-227-ссн
42	Тиббиёт ходимлари меҳнатига ҳақ тўлаш тизимини такомиллаштириш тўғрисида	01.12.2005 й. ПҚ-229-ссн
43	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 14 мартдаги ПҚ-29-сонли «2005-2006 йилларда корхоналарни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш дастури тўғрисида»ги Қарорига ўзгартишлар киритиш тўғрисида	21.12.2005 й. ПҚ-242-ссн
44	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йилги асосий макроиқтисодий кўрсаткичлари прогнози ва давлат бюджети параметрлари тўғрисида	27.12.2005 й. ПҚ-244-ссн
45	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 2 майдаги «Ўзбекистон Республикаси монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси фаолиятини ташкил этиш тўғрисида»ги Қарорига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида	20.01.2006 й. ПҚ-265-ссн
46	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 19 сентябрдаги ПҚ-183-сонли «Экспорт-импорт операцияларини тартибга солиш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорига ўзгартиш кириштириш тўғрисида	24.02.2006 й. ПҚ-288-ссн

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари

47	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги хорижий инвестициялар ва кредитлар масалалари бўйича идоралараро кенгаш тўғрисидаги Низомга қўшимчалар киритиш тўғрисида	13.06.2005 й. 147-сон
48	Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармонини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида	02.08.2005 й. 180-сон
49	Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси ҳузуридаги тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш ва корхоналарни таркибий ўзгартиш жамғармаси маблағларини шакллантириш ва улардан фойдаланиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида	04.08.2005 й. 185-сон
50	Вазирлар Маҳкамасининг 2001 йил 24 октябрдаги 421-сонли «Кичик тадбиркорликни ривожлантиришни рағбатлантириш механизмини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарорига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш ҳақида	11.08.2005 й. 193-сон
51	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 июндаги ПҚ-100-сонли «Тадбиркорлик субъектлари томонидан тақдим этиладиган ҳисобот тизимини такомиллаштириш ва уни ноқонуний талаб этганлик учун жавобгарликни кучайтириш тўғрисида»ги	15.08.2005 й. 197-сон

	Қарори қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг айрим қарорларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида	
52	Ўзбекистон Республикаси Президенти-нинг 2005 йил 20 июндаги ПФ-3620-сонли «Микрофирмалар ва кичик корхоналарни ривожлантиришни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Фармони қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Хукуматининг айрим қарорларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида	15.08.2005 й. 198-сон
53	Электрон рақамли имзодан фойдаланиш соҳасида норматив-ҳуқуқий база-ни такомиллаштириш тўғрисида	26.09.2005 й. 215-сон
54	Монополияга қарши қонун ҳужжатларини, табиий монополиялар, истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари ва реклама тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун иш қўзғатиш ва уларни кўриб чиқиш тартиби тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида	12.10.2005 й. 225-сон
55	Пахта толасини хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарга сотиш механизмини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида	19.10.2005 й. 232-сон
56	Коммунал хўжаликда энергияни тежайдиган технологияларни жорий этиш комплекс дастурини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида	05.11.2005 й. 241-сон
57	Улгуржи савдо фаолиятини лицензиялаш тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида	05.11.2005 й. 242-сон

58	Халқ таълими ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида	21.12.2005 й. 275-сон
59	Тиббиёт ходимлари меҳнатига ҳақ тўлашнинг такомиллаштирилган тизимини тасдиқлаш тўғрисида	21.12.2005 й. 276-сон
60	Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 5 январдаги ПФ-3706-сонли «Йирик саноат корхоналари билан касаначиликни ривожлантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Фармонини амалга ошириш ҳақида	11.01.2006 й. 4-сон
61	Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2001 22 июндаги 264-сонли «Нақд пул муомаласини мустаҳкамлаш ва тижорат банкларининг масъулиятини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги Қарорига қўшимча киритиш ҳақида	07.02.2006 й. 18-сон
62	Электр энергиясидан фойдаланиш Қоидаларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида	24.02.2005 й. 32-сон

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
I БОБ ИҚТИСОДИЁТНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА СОЛИҚ ҲИСОБИНИНГ МАЗМУНИ, МОҲИАТИ ВА АМА- ЛИЁТИ	6
1.1. Солиқ сиёсатини такомиллаштиришда бухгалтерия ҳисоби- нинг ўрни	6
1.2. Солиқ ҳисобининг мазмуни ва моҳияти	11
1.3. Солиқ ҳисоби амалиёти ва уни такомиллаштириш	23
II БОБ. СОЛИҚ ҲИСОБИНИНГ НАЗАРИЙ ВА МЕТОДОЛО- ГИК МУАММОЛАРИ.....	44
2.1. Солиқ ҳисоби предмети ва объектларининг назарий муам- молари	44
2.2. Солиқ ҳисоби методи ва методологиясининг асосий тамой- иллари.	51
2.3. Солиқ ҳисоби сиёсати	62
2.4. Солиқ бўйича имтиёзларнинг ҳисоби	70
III БОБ. Солиқ ҳисобини ташкил этишнинг жаҳон тажрибаси ва ундан фойдаланиш концепциялари.....	74
3.1. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида солиқ ҳисобининг тутган ўрни	74
3.2. Солиқ ҳисобини ташкил этишнинг хориж тажрибаси ва ун- дан Ўзбекистонда фойдаланиш концепциялари.....	78
ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР	81
ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	85
Илова	98

З. Н. ҚУРБОНОВ

**СОЛИҚ ҲИСОБИ:
НАЗАРИЯ ВА МЕТОДОЛОГИЯ**

Илмий нашр

Фарғона политехника институти Илмий кенгаши томонидан нашрга тавсия этилган.

Муҳаррир:

М.Содиқова

Нашриёт рақами: М-334.

Босишга рухсат этилди 4.09.06. Қоғоз бичими 60/84 ¹/₁₆.

Офсет қоғоз. Офсет босма. Ҳисоб-нашриёт т. 7,0.

78-буюртма. 500 нусхада. Келишилган нархда.

**ЎзР ФА «Фан» нашриёти: 100047, Тошкент, академик
Яҳё Фуломов кўчаси 70.**

**«Fan va texnologiyalar markazi bosmaxonasi»да
чоп этилди. 700003, Ташкент ш., Олмазор кўчаси, 171.**